

**T.C.**  
**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HALİD ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA**  
**BURJUVA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Neşe Pelin KAYA**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

**Yeni Türk Edebiyatı Programı**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Handan İNCİ**

**HAZİRAN 2019**



**T.C.**  
**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HALİD ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA**  
**BURJUVA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**  
**Neşe Pelin KAYA**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

**Yeni Türk Edebiyatı Programı**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Handan İNCİ**

**HAZİRAN 2019**



Neşe Pelin Kaya tarafından hazırlanan Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Burjuva adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

  
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Handan İNCİ

Bu çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı – Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Handan İNCİ

Üye: Prof. Dr. Bâki ASILTÜRK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Özge ŞAHİN

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.



Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Neşe Pelin KAYA

.....







*Sevgili annem Rafiye BİÇER KAYA'ya,*



## HALİD ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA BURJUVA

### ÖZET

Edebiyat eleştirmeni Franco Moretti, 2013 yılında yayımlanan *Tarihle Edebiyat Arasında Burjuva* adlı çalışmasında edebi tür olarak romanın burjuvaziyle ilişkisini incelemiştir. Avrupa'da ortaya çıkarak dünya tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynayan orta sınıflar edebiyatta kendilerini en çok roman türünde ifade etmiştir. Büyük şehirlerde yaşayan imtiyazlı bir sınıf olan burjuva, mülkiyeti kültürle birleştirerek yeni bir ideal insan yaratır. Moretti bu yeni insanın edebiyata etkisini incelerken anahtar sözcüklere başvurur. Moretti'nin ifadesine göre burjuvazinin ideallerinin anlatıda kendini gösterdiği anahtar sözcükler: Fayda, verimlilik, konfor, ciddi, tesir, ağırbaşlı ve robadır (mülk).

Osmanlı toplumu 18. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecine girmiştir. Batı model alınarak açılan eğitim kurumlarında yabancı öğretmenler ders vermiş, öğrenciler Avrupa burjuvazisinin değerlerini bu okullarda öğrenmiştir. Osmanlı burjuvazisi iki ayrı zümreden meydana gelmektedir. Bunların ilki modern eğitim kurumlarında yetişen ve devlet kurumlarında görev alan bürokratik burjuvazi diğeri ise ticaretle uğraşan ve çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan ticaret burjuvazisidir.

Halid Ziya'nın hayat hikâyesi incelendiğinde onun burjuvazinin iki zümresinin de içinde bulunduğu görülür. Yazar halıcılıkla uğraşan ailesi dolayısıyla Osmanlı ticaret burjuvazisi içinde doğmuş, daha sonra devlet görevlerinde yer alarak bürokratik burjuvaziye dahil olmuştur. Küçük yaşlarından itibaren yabancı dil dersleri alan ve Ermeni Katolik Rahiplerinin açtığı özel bir okulda okuyan yazar burjuvazinin değer dünyasını benimsemiştir.

Bu tezde Halid Ziya'nın; *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölüünün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar* ve *Nesli Ahîr* romanları Moretti'nin burjuva edebiyatını çözümlediği anahtar kelimeler ve ölçütlerle incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Franco Moretti, Halid Ziya, burjuva, orta sınıf, roman.



## BOURGEOISIE IN THE NOVELS OF HALID ZIYA USAKLIĞIL

### ABSTRACT

Literary critic Franco Moretti, has examined the relationship between novel (as a literary genre) and bourgeoisie in his book published in 2013 *The Bourgeois: Between History and Literature*. Bourgeoisie, which emerged in Europe and has an important role in restructuring the history, expressed themselves mostly in novel genre. Being a privileged class living in big cities, Bourgeoisie has created a new ideal human by combining property and culture. Moretti, while examining the affect of this new human on literature, refers keywords. The keywords in the fiction wherein ideals of the bourgeoisie shows itself are: Useful, efficiency, comfort, serious, influence, earnest and roba (property).

Ottoman society entered modernization process from 18th century onwards. In educational institutions, which were established by taking the Western model, foreign teachers gave lectures, students learned values of the European bourgeoisie in these institutions. Ottoman bourgeoisie consisted of two different groups. One was the bureaucratic bourgeoisie which was trained in modern educational institutions and served in state institutions, the other was the trade bourgeoisie, which consisted mostly of non-Muslims and engaged in trade.

When the biography of Halid Ziya is examined, it can be seen that he was involved in both of the groups of bourgeoisie. Author was borned in Ottoman trade bourgeoisie because of his family, which was engaged in carpet trade, and then became a part of the bureaucratic bourgeoisie by taking part in government offices. The author, who took foreign language courses since his childhood and studied at a private school founded by the Armenian Catholic Priests, adopted the value world of the bourgeoisie.

In this thesis, novels of Halid Ziya; *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölü'nün Defteri*, *Ferdi ve Şürekası*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar* and *Nesl-i Ahir* were examined with the keywords and criteria that Moretti analyzed bourgeois literature.

**Keywords:** Franco Moretti, Halid Ziya, bourgeoisie, middle class, novel.



## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	xi
ABSTRACT.....	xiii
İÇİNDEKİLER.....	xv
<b>1. GİRİŞ.....</b>	<b>1</b>
<b>2. BURJUVA.....</b>	<b>7</b>
2.1 Burjuvazinin Doğuşu ve Gelişimi .....	8
2.2 Burjuvazinin Erdemi ve Yaşantısı.....	12
2.3 Osmanlı Burjuvazisi .....	17
2.4 Edebiyatta Burjuva .....	24
<b>3. OSMANLI BURJUVAZİSİNİN BİR ÜYESİ OLARAK HALİD ZİYA .....</b>	<b>31</b>
<b>4. HALİD ZİYA’NIN ROMANLARINDA BURJUVA .....</b>	<b>41</b>
4.1 Bedenin Sermayeleşmesi: Sefile .....	42
4.2 Sevginin Sermayeleşmesi: Nemide .....	44
4.3 Ağırbaşlı Bir İntihar: Bir Ölünün Defteri .....	46
4.4 Yüz Bin Liralık Roba: Ferdi ve Şürekâsı.....	48
4.5 Kültürel Sermayenin İflası: Mai ve Siyah .....	51
4.6 Gri Bölgede Aşk-ı Memnu.....	56
4.7 İdeal Ailenin İflası: Kırık Hayatlar.....	62
4.8 İmparatorluğun İflası: Nesl-i Ahîr.....	66
<b>5. SONUÇ.....</b>	<b>69</b>
<b>KAYNAKLAR .....</b>	<b>75</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>	<b>81</b>





## 1. GİRİŞ

Franco Moretti'nin 2015 yılında dilimize çevrilen *Tarihle Edebiyat Arasında Burjuva* adlı kitabını okuduğumda, bir sosyal sınıfın düşünme biçiminin ve yaşantısının, kaleme aldığı metnin yapısını ne denli dönüştürebileceği konusu oldukça ilgimi çekti. Hocam Prof. Dr. Handan İnci'nin teşvik ve yönlendirmesiyle tezim için bu konuda çalışmaya başladım. Türk edebiyatında, Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birinde ortaya çıkan roman türünün Moretti'nin işaret ettiği benzer bir dönüşüm geçirmiş olabileceği sorusu yüksek lisans tezimi bu konuda yapmamın ilk nedeni oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geç sanayileşmesi, dini ve kültürel arka planı sosyal tabakalaşmayı engellemiştir. Bu çalışma konusunu belirlerken yaptığım araştırma bana Batılı anlamda romanın ilk örneklerini gördüğümüz 19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazinin kendini belirgin biçimde ortaya koyduğu yüzyıl olduğunu gösterdi. İmparatorluğun modernleşme sürecine girmesiyle toplum her anlamda büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Osmanlı'da orta sınıflar, devletin ekonomik ve siyasi gücünden beslenen bürokratik burjuvazi ve Osmanlı pazarında güç kazanan ticaret burjuvazisinden oluşmaktadır. İlk romancılarımızın hepsi Osmanlı burjuvazisinin üyeleridir.

Edebiyatta burjuvayı araştırırken bu dönemin yazarları içinde Halid Ziya'yı çalışma konusu olarak seçmemin nedeni onun ticaret burjuvazisini ve bürokratik burjuvaziyi yakından tanınması, bu iki sosyal sınıfın da içinde bulunmasından dolayıdır. Batılı anlamda ilk romanı yazdığı kabul edilen Halid Ziya'nın yazarlarımız içinde burjuvaziyi ve onun ideallerini en fazla temsil eden kişi olması şaşırtıcı değildir. Halid Ziya'nın farklı türdeki eserleri içinde burjuvazi, şehirle doğrudan ilişkisi açısından en fazla romanlarda karşımıza çıkar. Bu bakımdan Yüksek Lisans tezimin araştırma alanı Halid Ziya'nın romanlarıyla sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada yakın okuma yöntemiyle incelenen romanlar şunlardır: *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölü'nün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar ve Nesl-i Ahîr*. Halid Ziya'nın romanları Moretti'nin kitabından belirlediği ölçütler ve anahtar kelimelerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazinin ortaya çıkışı modernleşme süreciyle birlikte gerçekleşir. Yeni Türk Edebiyatı alanının en popüler çalışma konularından biri olan Batılılaşma hareketi Osmanlı bireyinin değişen değer dünyasının izlerini edebi eserlerde sürmesi bakımından oldukça önemlidir.

Literatür araştırmamın bana gösterdiği üç şey oldu. Bunların ilki alanda, Batılılaşma hareketlerinin edebiyattaki yansımaları kültürel bir dönüşüm açısından inceleyen pek çok çalışma olmasıydı. Bu nedenle çalışmamda, Batılılaşma konusunu derinleştirmeyerek tekrara düşmekten kaçındım. Hakkındaki yüz kusura kadar yüksek lisans ve doktora tezi, sayısız makale ve kitapla Halid Ziya'nın edebiyatımızda, üzerine en çok çalışma yapılan yazarlardan biri oluşu karşıma çıkan ikinci sonuçtu.

Üçüncü olarak edebiyatımızda burjuvazi üzerine yapılan çalışmaları araştırdım. İlk iki konu hakkındaki literatür zenginliğine tezat biçimde bu konu hakkında yazılmış müstakil kitap yoktu ve bu alanda yazılmış sadece üç tez bulunmaktaydı. Bu tezlerden ikisi burjuvaziyi 1960 sonrası Türk edebiyatına etkisi bakımından inceliyordu. Bu konudaki üçüncü çalışma Göksel Aymaz'ın 1998 yılında Marmara Üniversitesi, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalında hazırladığı *Toplumsal İletişim ve Edebiyat Osmanlı Modernleşmesi ve Aydın Kimliği Açısından Türk Romanında Küçük Burjuva Etiği* adlı Yüksek Lisans tezidir. Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi örneğinde modern romanda yazarın toplumla iletişimi ele alınmıştır (Aymaz, 1998).

Çalışma konumu kısmen ele alan bir diğer çalışma ise Mehmet Ateş'in 2003 yılında Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalında hazırladığı *Servet-i Fünun Romanlarında Batılılaşma Analizi ve Kimlik Tipleri* adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Batılılaşma çabalarının toplumda yarattığı kimlik tiplerinden bahsedilirken Halid Ziya'nın romanlarındaki sosyal sınıfların birbiriyle etkileşimine değinilmiştir (Ateş, 2003).

Zeynep Kerman'ın Halid Ziya hakkındaki kapsamlı çalışması *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış* özellikle üçüncü bölümü "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Geçim, Para, İş ve Kazanç Hayatı"yla tezimin önemli kaynaklarından biri olmuştur (Kerman, 2008). Kerman çalışmasında burjuvaziden bahsetmese de Halid Ziya'nın romanlarında ekonomik durumların karakterlerin talihi üzerindeki etkisini tespit etmiştir.

Halid Ziya hakkında yakın zamanda yapılan bir diğerk önemli çalışma da Zeynep Uysal'ın kaleme aldığı *Metruk Ev Halid Ziya'nın Romanında Modern Osmanlı Bireyi*'dir. Uysal, çalışmasında Halid Ziya'nın roman kişilerini modern Osmanlı bireyleri yani burjuvazinin üyesi olarak ele almış, yazarın *Nesl-i Ahır* dışındaki romanlarını bir bütün olarak özellikle arzu kavramı ačíısından incelemiştir. (Uysal, 2014).

Tezim için yaptığım literatür çalışması edebiyat alanında burjuvanın popüler bir konu olmadığını ortaya koymuştur. Bu durumun nedenlerinden ilki gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde bir sosyal sınıf olarak burjuvazinin tam manasıyla (Batılı anlamda) teşekkül etmediğine dair süregelen tartışmalardır. Tanımlanması güç bir sınıf olan burjuva Avrupa'da ekonomik özerkliğin dışında kendi ahlakını ve kültürünü dayatmasıyla toplumların kaderinde belirleyici rol oynamıştır. Fatma Müge Göçek'in bu alandaki çalışması *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*'de 19. yüzyılda ortaya çıkan burjuva sınıfının imparatorluğun yıkılışında önemli bir rol oynadığını iddia eder (Göçek, 1999). Osmanlı'da burjuvaziye tanımlaması ve tasnif etmesi bakımından Göçek'in çalışması, bu sınıfın edebiyattaki izini süren tezimin ana kaynaklarından biri olmuştur.

Burjuvazinin edebiyat alanında popüler bir araştırma konusu olmamasının ikinci nedeni bu çalışma alanının tarih, ekonomi, sosyoloji gibi birçok farklı alanda uzmanlık gerektirmesidir. Bu nedenle beř ana başlıktan oluşan tezimin ikinci başlığında burjuvazi çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. "Burjuva" başlığında öncelikle kelimenin sözlük anlamı verilmiş daha sonra tarihsel süreçteki kullanımları değerlendirilerek edindiği yeni anlamlar ortaya konmuştur. Bu sıralamayla burjuvazinin zaman içindeki dönüşümüne bir giriş yapmak amaçlanmıştır. "Burjuvazinin Dođuřu ve Geliřimi" alt başlığında ise burjuvanın sosyal bir sınıf olarak ortaya çıktığı Avrupa'daki tarihsel gelişimi genel hatlarıyla anlatılmıştır. Burjuvazinin gelişimine dair geniş bir perspektif ortaya konmak istendiğinden Avrupa'nın farklı ülkelerindeki gelişmeler ortak yönleriyle ele alınmıştır. Bu genel tablonun ortaya konulma amacı burjuvazinin sadece ekonomik ve siyasi ačíıdan güç sahibi bir sınıf olmakla kalmayıp yaşam kültürü ačíısından özel bir yere sahip olduğunu göstermektir. 18. ve 19. yüzyıllarda edindiği hak ve özgürlükler burjuva kültürünün Avrupa'da baskın kültür hale gelmesini, farklı

Ülkelerin farklı koşullarında ortaya çıkmasına rağmen toplamsal bir sınıf olarak ortak özelliklere sahip olmasını sağlamıştır.

“Burjuva Erdemi ve Yaşantısı” başlığında bu kültürün yapı taşları çözümlenmeye çalışılmıştır. Burjuva sadece Şehirde yaşayan ayrıcalıklı bir topluluk değil, değer yargıları, günlük yaşantısı ve alışkanlıklarıyla toplumun gelişiminin lokomotifi konumundadır. Burjuvazinin bir sınıftan çok bir konum oluşunun altının çizildiği başlıkta, orta sınıfın sahip olduğu erdem ve nitelikler sıralanmıştır. Ailenin burjuvaziyle birlikte geçirdiği dönüşüm, çocuğun burjuvazi için önemi, evin mimari açıdan geçirdiği değişim, kamusal alan, sermayenin eşitleri, eğitim ve din bu başlıkta yer alan diğer konulardır.

“Osmanlı Burjuvazisi” adlı başlıkta öncelikle Osmanlı’da toplumsal yapı genel hatlarıyla anlatılmıştır. İmparatorluğun ekonomik sistem ve vergi yükümlülüklerinden bahsedilmiş Avrupa’da başlayan sanayileşmenin Osmanlı’yı nasıl etkilediği açıklanmıştır. Osmanlı pazarının zamanla Batılı devletlerin hakimiyeti altına girmesi ve fetihlerin durmasıyla borçlanmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ile kurduğu zorunlu ilişkilerin neticesinde padişah eliyle modernleşme sürecine girmiştir. Bu noktada Osmanlı’da Batılılaşma olgusu edebiyat alanında yapılan çalışmalarda pek çok kez incelendiğinden tekrara düşmemek amacıyla dar bir çerçevede ele alınmış daha çok toplumda oluşmaya başlayan yeni sınıflara odaklanılmıştır. Osmanlı toplumunda bürokratik burjuvazi ve ticaret burjuvazinin oluşum koşullarının açıklandığı bölümde bu sınıfların idealleri ortaya konulmuştur.

“Edebiyatta Burjuva” başlığında, Franco Moretti’nin tezin ana kaynaklarından biri olan *Tarihle Edebiyat Arasında Burjuva* adlı çalışması tanıtılmıştır. Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan bir araştırma olan kitap, burjuvanın anlatısını incelemektedir. Orta sınıfın kendini roman türüyle ifade ettiğini iddia eden Moretti; faydalı, verimlilik, konfor, ciddi, tesir, ağırbaşlı ve roba gibi anahtar sözcüklerle dünya edebiyatının çeşitli metinlerini çözümlenmeye çalışır.

“Osmanlı Burjuvazisinin Bir yesi Olarak Halid Ziya” adlı ana başlık adından da anlaşılabilen gibi yazarın bir burjuva olarak portresini çizmeyi amaçlamaktadır. Ailesi dolayısıyla ticaret burjuvazisinin bir ferdi olarak dünyaya gelen Halid Ziya, İstanbul’a taşandıktan sonra bürokratik burjuvazi çevresine girer. Yazarın yalnızca ekonomik durum ve sosyal statü bakımından değil değer dünyasıyla da burjuvazinin

erdemlerini temsil eden bir birey oluşu bölümde örneklendirilir. Tezin düzeninde Halid Ziya'nın hayat hikâyesi, tarihle edebiyat arasına yerleştirilmiş böylece iki bölüm arasında sağlam bağlantılar kuran bir köprü meydana getirmeye çalışılmıştır.

“Halid Ziya'nın Romanlarında Burjuva” başlıklı dördüncü bölüm sekiz alt başlık içermektedir. Halid Ziya'nın romanları yayımlanma tarihlerine göre sıralanarak incelenmiştir. Romanların kronolojik bir sırayla incelenmesinin sebebi yazarın romancılığında burjuvazi temsillerinin değişim ve gelişim sürecini anlaşılır biçimde ortaya koymaktır. Yazarın ilk romanı “Sefile”nin anlatıldığı alt başlıkta roman fuhuş ve bedenin sermayeleşmesi bakımından incelenmiştir. Burjuvazinin Halid Ziya'nın romanındaki temsiliyetinin tek bir karakterle sınırlı kalmadığı ortaya konmuştur. “Sevginin Sermayeleşmesi: Nemide” başlığında ise romandaki burjuva karakterler yaşantıları ve değer dünyaları açıklandıktan sonra sevginin sermayeleşmesi incelenir. Halid Ziya'nın üçüncü romanı olan “Bir Ölü'nün Defteri”nde Moretti'nin anahtar sözcüklerinden biri olan faydanın karakterlerin hayatındaki belirleyiciliği üzerinde durulmuştur. “Yüz Bin Liralık Roba: Ferdi ve Şürekâsı” başlığında yazarın önceki romanlarından farklı olarak ticaret burjuvazisi çevresini anlattığı belirtilmiştir. Romanda roba yani mülk burjuvayı anlatan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Halid Ziya'nın beşinci romanı “Mai ve Siyah”ın incelendiği başlıkta kültürel sermaye üzerinde durulur. İstanbul'un basın çevresini ele alan romanda Ahmet Cemil üzerinden burjuvazinin iç katmanlarındaki yükselme çabası anlatılır. Romanda bir yandan burjuvanın erdemleri yüceltilirken diğer yanda kapitalist burjuva olarak sadece çıkarlarına göre yaşayan yeni bir figür ortaya çıkar. “Gri Bölgede Aşk-ı Memnu” başlığında ise romanın Moretti'nin burjuvanın iç çatışmasının yaşandığını iddia ettiği gri bölgede geçtiği tespit edilmiştir. Burjuvazinin üst katmanlarını anlatan roman şeylerin cisimleştiği tesirin burjuva karakterler arası ilişkide öne çıktığı belirtilmiştir. “Kırık Hayatlar” başlığında Halid Ziya'nın bir burjuva mesleği olarak doktorluğu idealize ettiği iddia edilir. Bu romanda yazarın önceki romanlarına kıyasla toplumun farklı katmanları daha çok bir araya gelir. Burjuva erdemlerinin, evin, konforun ve ailenin en ayrıntılı biçimde işlendiği romanın *Kırık Hayatlar* olduğu belirtilmiştir. Yazarın son romanının çözümlendiği “Nesl-i Ahîr” başlığında roman burjuva tipler üzerinden incelenir. Halid Ziya son romanında Osmanlı bürokratik burjuvazisini siyasi idealleriyle ele almıştır. “Sonuç” başlığında ise Halid Ziya'nın romanlarında burjuvazinin temsil biçimleri kronolojik bir şekilde sıralanmıştır.



## 2. BURJUVA

Burjuvazi üzerine yapılan çalışmalarda çoğu zaman üzerinde durulan ilk konu burjuvayı tanımlamanın güçlüğü olmuştur. Burjuva terimi kullanılmaya başladığı ilk zamanlardan itibaren birçok kez anlam alanını genişletmiş ve değiştirmiştir. Avrupa'nın her bölgesinde kendine has bir gelişim sürecine girmesi genel bir burjuva tarihi ortaya koymayı zorlaştırdı. Burjuvazi toplumların kendi tarihsel ve ekonomik süreçlerine bağlı olarak ortaya çıktığı her kültürde farklı kapsam ve işlevde kullanılır. Yine de burjuva ya da bir diğer yaygın ifadesiyle "orta sınıf"ı anlamak özellikle 19. yüzyılı değerlendirebilmek için büyük önem taşır. Bu nedenle araştırmacılar zorluklarına rağmen bu konuyu çalışmaya devam etmiş eserlerinde burjuvayı kendi ilgi sınırları içinde değerlendirmiştir. Bu çalışmada da kapsam gereği burjuvazinin Avrupa'daki gelişimi değerlendirilirken toplumlar için ortak olan özelliklerine odaklanılacaktır.

Burjuvanın tarihsel sürecine geçmeden önce güncel anlamına bakarsak, Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi sözlüğünde "1. Şehirde yaşayıp özel imtiyazlardan yararlanan, 2. Orta sınıftan olan, kent soylu" şeklinde tanımlandığını görürüz<sup>1</sup>. Kubbealtı Lügati'nde ise burjuva, "burjuvazi sınıfından olan kimse, kent soylu" olarak tarif edilmektedir<sup>2</sup>. *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü*'nde diğer tanımlardan farklı olarak "Ne çok zengin, ne çok fakir; ortahalli." (Özön 1962:35) karşılığı verilmiştir. *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*'nde ilk iki anlam Türk Dil Kurumu'nun tanımıyla birebir aynıken "Avrupa'da kale ya da şato sahibi asil aileler." şeklinde bir üçüncü anlam eklenmiştir (Karaağaç, 2015, s.211). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* bu kelimeyi yine Türk Dil Kurumu'nda yer alan ilk anlamıyla tanımlayıp diğer sözlüklere ek olarak "burcuva" şeklinde yazılışına da yer vermiştir (Akalin vd., 2015, s.219). Kelimenin güncel İngilizcedeki anlamı ise Merriam-Webster Sözlüğü'nde, *bourgeois* için a. "orta sınıfa mensup kişi" ve b. "şehirli" şeklinde açıklanır. İkinci anlam olarak "özel siyasi görüşleri ve davranışları özel mülkiyet esasına göre şekillenmiş kişi" kaydedilmektedir<sup>3</sup>.

---

1

[http://tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cbc1596372b25.66400988](http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cbc1596372b25.66400988) (Erişim Tarihi: 02.01.2018).

<sup>2</sup> <http://lugatim.com/s/burjuva> (Erişim Tarihi: 02.01.2018).

<sup>3</sup> <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bourgeois> (Erişim Tarihi 01.01.2018).

## 2.1 Burjuvazinin Doğuşu ve Gelişimi

Burjuva kelimesinin izi sürüldüğünde 1007 yılında ilk kez bir tarih belgesinde *burgensis* şeklinde Latince yazıldığı görülür. Yeni bir şehrin halkını ifade etmek için kullanılmıştır. Anjou Kontu Foulques Nera, *Beaulieu-les-Loches Manastırı*'na bağlı olan arazide kurulan yeni şehrin halkıyla arasında bir sözleşme imzalamış, bu sözleşmede şehirde yaşayan halk vergiden muaf tutulmuştur. Burjuva kelimesi, yeni şehrin halkını ifade etmek için, 1007 tarihli bu belgede yer almıştır (Pernaud, 1991, s.29). Fransızcaya geçişi 1100 yılında *burgeis* yani şehirde (bourg) yaşayan insanlar manasında olmuştur (Göçek, 1999, s.22).

Burjuva diğer Avrupa dillerine Fransızca'dan geçmiştir. İngilizcede *bourgeois*, Almancada *bürger*, Flamancada *burger*, İtalyancada *borghese*, İspanyolcada *burgués*, Portekizcede *burgués* olarak görülür. Burjuva kelimesi dilimize Avrupa dillerinden daha geç girmiştir. Dilimize diğer dillerde olduğu gibi ortaya çıktığı Fransızcadan burjuva şeklinde geçmiş Tanzimat dönemi metinlerinde بورژوا şeklinde yazılmıştır (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314, s.14).

Burjuva ve şehirde yaşamak genellikle birbiriyle eşdeğer iki unsur olarak düşünülmüştür. Ancak sadece şehirde yaşıyor olmak burjuva olarak tanımlanmak için yeterli değildir. Burjuva, “Başlangıçta, geç ortaçağ ve erken modern çağda, onları kasabalılardan ve kırsal nüfustan ayıran belirli yasal ayrıcalıklara, yaşam biçimine, statü ve tüzel kişiliğe sahip şehir sakinlerini tanımlamak için kullanılmıştır.” (Kocka ve Mitchell, 2015, s.13). Şehir ve burjuva ilişkisinin diğer bir eksenini de ticarettir. Burjuva, 11. yüzyılda tarihi ve siyasi bir olgu olarak ortaya çıktığında, Batı ve Merkez Avrupa özellikle ticaretin yürürlükte olduğu şehirlere doğru bir dönüşüm geçirmekteydi. Bu bakımdan burjuvanın şehirlilik yanı sıra ticaretle de bağlantılı olduğu görülmektedir.

Burjuvazi şehirden bağımsız düşünülemediğine göre bu kavramı tanımlamak için Avrupa'daki şehir hayatını anlamak önemlidir. Büyük şehirlerin çoğunun 1300 yılından önce kurulduğu Avrupa'da, 12. ve 13. yüzyıllara gelindiğinde kasaba ve şehirlerin sayısının hızla arttığı üstelik boyutlarının da genişlediği görülür. Şehirlerin büyümesine paralel olarak güçlendirilen taş surlar, kuleler ve kapılar da ayırt edici birer üslup kazanmıştır. Bu durum Merriman tarafından güvenliğinin arttığı ve ekonominin güçlendiği şeklinde yorumlanır (Merriman, 2018, s.50).



Burjuvanın zenginlik ve refahla ilişkilendirilmesi ise 13. yüzyılda gerçekleşir. 13. yüzyılda şehir halkının kendi içinde beliren bir ayrışma ve yoksullarla mülk sahibi zenginler arasındaki ayrım, durumun yazıya yansımalarıyla karşımıza çıkar. Bu dönemde şair Rutebeuf, “zengin” sıfatını “burjuva” kelimesiyle eş anlamlı şekilde kullanır. Böylece burjuva, zenginlik ve refahın bir arada kullanılmaya başladığı belgelenir. Sonuç olarak burjuvanın 13. yüzyılın sonundan sonra, artık mal sahiplerini işaret eden bir kavram olarak literatürde yer aldığı gözlenmektedir (Pernaud, 1991, s.37, 38).

Büyük şehirlerin önemli olmasının nedenlerinden biri de toprak sahiplerinin ürünlerini sattıkları birer pazar işlevi görmeleridir. Şehirlerin büyümesiyle uzun mesafeli ticaretin ve alışveriş ağının genişlemesi doğru orantılıydı. 16. yüzyılın başlarına gelindiğinde Avrupalıların %6’sı nüfusu 10.000’den fazla olan büyük şehirlerde oturmaktaydı (Merriman, 2018, s.50).

Toplumsal yapının sınıflara ayrıldığı Avrupa’da her bir sınıf yasalarla tanımlanmıştı. İnsanlar bireysel haklara değil içinde buldukları zümre sayesinde kazandıkları özgül haklara sahipti. Fransa’da bu sınıfların içinde en ayrıcalıklı olan -her ne kadar parayla satın alma imkânı olsa da- hükümdar ve yasalarca tanınan ve bazı vergilerden muaf olan soylu sınıfıydı. Ruhban sınıfının da genellikle vergiden muaf olduğu görülmekteydi. Üçüncü sınıfı ise vergiye tabi olan şehirli ve köylüler oluşturmaktaydı (Merriman, 2018, s.394). Ruhban ya da soylu sınıfına ait olmadan yasalara karşı ayrıcalıklı bir konumda bulunması ve vergiden muaf olmasa da beden işçiliği yapmadan elde ettiği bir gelirin olması burjuvaziyi özel kılmaktaydı.

Ticaretin şehirlerde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmasına asıl etken, bu devrin sosyal ve iktisadi hayatını anlamada anahtar bir kavram olan “lonca”dır. Loncalar; zanaatkârların ve tüccarların bir araya geldiği sosyal ve iktisadi oluşumlardı. Feodal lordların zanaatkâr ve tüccarlardan git gide artan bir raddede vergi almak istemesi, onların vergi artışlarını engellemek maksadıyla bir araya gelmesine zemin hazırlamıştı. 16. yüzyılın başından itibaren zanaatkâr ve tüccarlar ile onların oluşturduğu loncaların, Batı Avrupa’nın erken dönem milli devletleri sayılabilecek monarşilerin destekçisi olduğu görülmektedir. Bu erken burjuvalar, feodal lordların monarşiler için oluşturduğu tehditten istifade ederek erken milli devletlerin monarklarıyla bir tür ittifak içerisindeydi. Feodal lordların, şahsi ihtiras ve dengesizliklerinden kaynaklanan sorunlar hem erken burjuvalar hem de toplumun düzeni açısından monarklara sorun çıkarmaktaydı. Böylece doğal müttefikler hâline gelen monarklar ve erken burjuvaların, 16. ve 17. yüzyılların sosyal düzeninin oluşmasını sağlayan iki önemli tarihi figür olduğu görülmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere ve Hollanda’nın burjuvazisi feodal düzenin yok olmasına zemin hazırlayan temel sosyal grup olarak karşımıza çıkmaktadır (Harris & Levey, 1975, s.345b, c).

Bu ittifak tüccar ve zanaatkâr loncaların sattıkları veya ürettikleri mallara göre örgütlenmelerini, monarklar tarafından özellikle lüks tüketim sınıfına giren mallar söz konusu olduğunda tekel haklarına sahip olmalarını sağlıyordu. 18. yüzyıla gelindiğinde ticaret ve imaatla uğraşan burjuvazi şehirleri ekonomik açıdan besleyen en güçlü kaynak haline almıştı. Bazı soyluların ticaret ve imaatla doğrudan ilgilenmeyi aşağılanacak bir durum olarak görmesi orta sınıfının güç kazanmasını ve ayrıcalıklarını arttırmasını kolaylaştırdı. Yine de burjuvalar, soylular tarafından küçük görülüyor sözlüklerde “saray zarafetinden yoksun, hiç nazik olmayan, sırnaşık, saygıda kusur eden” şeklinde tanımlanıyordu (Merriman, 2018, s.400).

İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi, Avrupa’nın ticaret ağını genişletir. Ölçülerin, para birimlerinin, saatlerin hatta takvimlerin arasındaki farklara rağmen küresel ticaret ağının büyümesi farklı coğrafyalardan gelen Çin ipeği ve porseleni, Hindistan pamuğu, Karayip şekeri ve romu, Doğu Hint çayı, Güney Denizleri’nin baharatı gibi ürünler pazara girer (Merriman, 2018, s.419). Sömürge ticareti riskli olmasına karşın büyük bir kazanç imkânı sağlamaktaydı. Gemilerin sömürge ticaretindeki işlevi riskli yolculuklar anlamına geliyordu. Böylece sigorta ve bankacılık sektörü önem kazanır. Tüccar ve yatırımcıların büyük servet kazanması burjuvazinin daha alt katmanlarını zenginleştirir. Bu dönemde banker, yatırımcı, toptancı, sigortacı, nakliyecisi ve noterler büyük kâr elde etti. Liman şehirlerini daha fazla zenginleştirirken işçi sınıfı için de iş imkânları arttı.

Şehir yaşantısı harcaacak parası ve boş zamanı olan burjuvalar için birçok cazibe merkezi barındırıyordu. Bu dönemde sadece varlıklı insanların içebildiği bir içecek olan kahve, bu tarz içeceklerin satıldığı mekanlara kendi adını verdi. Tiyatrolar, konser salonları, kulüpler, bilimsel dernekler diğer aktivite mekanlarıydı. Fakir insanlar daha ucuz içkiler içebilecekleri meyhanelere gidiyordu. Zenginlerle sıradan insanların yaşantısı arasındaki farkın büyümesi davranış ve giysilere de sirayet etti. Peruk, şapka ve çoraplar saygıdeğerliği simgeliyordu. Bir insana zevkinin “şehirliliği” yansıttığını söylemek bir iltifattı (Merriman, 2018, s.422-424).

Batı dünyasına modern anlamda ilk demokratik deneyimi kazandıran Fransız Devrimi 1789 yılında gerçekleşti. Marksist tarihçiler bu devrimi burjuvazinin soyluların egemenliğine meydan okuması olarak değerlendirdi. Devlet harcamaları borçlara ancak yetiyor durum yeni vergilerle dengelenmeye çalışıyordu. Soyluların vergi vermeyi reddetmesi monarşiyi zayıflattı. Bu zayıflıktan istifade eden burjuvazi ise şehirdeki zanaatkârlar ve işçilerle ittifak kurdu. Burjuvazi, 17. ve 18. yüzyıllarda da feodal düzenin yok olmasında faal bir rol oynamış siyasi açıdan ilerici bir sosyal grup olmuştu. Bu çağda burjuvazinin iktidarın anayasaya dayanması gerektiği; insanın doğuştan sahip olduğu yaşamını istediği gibi sürdürme, mülkiyet ve hayat hakkına sahip olduğu, iktidarın kutsal ve aşkın bir güç tarafından verilmeyip

meşruiyetini halktan alması lüzumu gibi ilerici birtakım ideallerin taşıyıcısı olduğu görülmektedir. İngiliz İç Savaşı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi gibi hareketlerin ortaya çıkmasında, burjuvazinin aydınlanma felsefesinin ilkelerine ve yukarıda sıralanan ilerici ideallere olan bağlılığının etkin bir rol oynadığı düşünülebilir (Harris & Levey, 1975, s.345c).

Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısında kara yollarında yapılan iyileştirmeler ve demiryollarının gelişmesi ulaşımın hızlanmasını sağladı. Böylece ürünlerin pazarı büyüdü. Bu durum, tarımsal ürünlerin ticarileşmesini ve öncekine oranla daha büyük bir nüfusu beslemelerini sağladı. Büyük bir nüfus patlaması yaşandı. Sanayide çalışanların sayısının artmasıyla kırsalda yaşayan insanlar şehirlere göç etti.

Demiryollarının ulaştığı mesafeler hızla artarken bu durum burjuvaya yaradı. “Demiryolunun gelişmesi, yatırımları hızlandıran önemli bir faktördü; demiryolunu görülebilen, işitilebilen ve deneyimlenebilen ilerlemeyle özdeşleştirilen orta sınıfların hayal gücünü yakaladı.” 1850’lerde, Greenwich saati -ki “demiryolu saati” olarak da anılıyordu, Britanya da bir ölçü haline geldi (Merriman, 2018 s.570). Şehirlerin sanayileşmesi ve daha kalabalık hale gelmesi ulaşımın kolaylaşmasıyla birleşince Britanya sahillerindeki sayfiye yerleri burjuvalar için cazibe merkezleri haline geldi.

19. yüzyılda ise burjuvazinin idealleri için sürdürdüğü hak mücadelesinin, liberalizmin yaygınlaşmasına ve toplumun tamamında siyasi, dini özgürlüklerin varlığının daha hissedilir olmasına neden olduğu gözlenmektedir. Bu açıdan burjuvazinin 17., 18. ve 19. yüzyıllarda Batı toplumunda ilerici bir güç olarak siyasi ve iktisadi sahada belirginleştiği ve mevkiini koruduğu iddia edilebilir (Harris & Levey, 1975, s.345c).

Burjuvazi ve genellikle onu siyasi düzlemde temsil ettiği varsayılan liberalizm arasındaki ilişkinin ana hattını insan doğasının iyiliğine ve rasyonelliğine olan inanç oluşturmaktadır. Aydınlanma ideolojisiyle de paralellik arz eden bu durum, burjuvazinin insan doğasının irrasyonel ve kötü olduğu yönündeki geleneksel görüşü reddetmesine olanak sağlamıştır. Geleneksel görüşü felsefi bir temel üzerinden reddeden burjuvazi, böylece mevcut sosyal düzen bağlamında onu temsil eden aristokrasiye karşı siyasi mücadelesinde de bir mevzi elde etmiş olmaktadır (Berktaş, 2012, s.51).

Burjuvazi ve onun temsil ettiği “ilerici” liberal değerler arasındaki ilişki pek çok açıdan sorgulanmaya açıktır. Ancak burjuvazinin siyasi, iktisadi ve sosyal arenadaki mücadelesinin; eskiden tek bir monarkın hâkimiyetinde şekillenen devlet yapısını geleneksel formundan çıkararak liberal ilkelere göre düzenlediği de yadsınamaz bir gerçektir. Devleti liberal ilkelere göre yapılandırma talebi, burjuvazinin giriştiği ve feodalizmin gerilemesine neden olan siyasi

mücadeleler içinde gelişmiştir. Burjuvazinin güç kazanmaya başladığı 16. ve 17. yüzyıl öncesindeki sosyal yapıda toplumsal sözleşmeye dayalı devlet anlayışı mevcut değildir. Burjuva sınıfı güç kazandıkça, statüye dayanan sosyal yapının yerini eşit sivil yurttaşlar arasındaki sözleşmeye dayalı ilişkiler almış, feodal hiyerarşik yapılar yavaş yavaş ortadan kalkmıştır (Berktaş, 2012, s.62, 63).

19. yüzyılın ortalarından itibaren Endüstri Devrimi ile birlikte, burjuvaziyi oluşturan sosyal grupların sayısı genel nüfus içerisinde hayli artmıştır. Bir toplumsal grubun nicelik bakımından büyümesiyle, nitelik açısından da değişeceği, aynı homojen yapıyı koruyamayacağı bilinen bir gerçektir. Genel nüfusa oranla artan burjuvazi nüfusu ise burjuvazinin kendi içinde iki ayrı tabaka oluşturmaya sebep olmuştur. Bu sebeple 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra bankerlerle fabrika sahipleri gibi ticari öznelerin oluşturduğu *büyük burjuva* ve tüccarlarla beyaz yakalılar gibi ticari öznelerin oluşturduğu *küçük burjuva* ayrımının literatüre girdiği gözlemlenir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise, *büyük burjuva* yahut *kapitalistler* burjuvazinin üst sınıfını oluştururken, burjuvazinin alt sınıfında kalan beyaz yakalılar ve tüccarların, teknolojiye ilerlemeyle birlikte toplam nüfus içindeki yeri hayli artan işçi sınıfına daha yakın bir seviyede kaldığı bilinmektedir (Gill, 2008, s.28).

Bu konudaki diğer bir görüş ise Merriman'e aittir. Burjuvazinin kendi içinde homojen bir yapı göstermediğini bu nedenle "orta sınıflar" ifadesinin daha doğru olduğunu söyler. Merriman, burjuvazinin kendi içinde katmanlı bir yapıya sahip olduğunu belirtmek için piramit benzetmesini yapar. Burjuvazinin her katmanının toplum içindeki nüfusu düşünüldüğünde piramitin sivri tepesi daha açıklayıcı bir benzetmedir. Bu piramitin en tepesinde varlıklı sanayi zenginleri, üst düzey bakan ve elçiler ve bankacılar yer alır. Onların hemen altında piramitin ortasında yer alan devlet görevlerinden daha mütevazî gelirler elde eden memurlar, avukat, noter ve kiralık mülklerinden gelen gelirlerle geçinen kişiler bulunur. Piramitin tabanında ise soyluların, işçilerin hatta orta sınıfın kendisinin de alaya aldığı "küçük burjuvazi" yer alır. Bu katman orta sınıfın diğer katmanlara göre daha yüksek bir hareketlilik gösterir. Küçük memurlar, öğretmenler, dükkan ve kafe sahipleri, kuyumculuk gibi daha lüks işlerle uğraşan ya da mesleklerinde seçkinleşmiş bazı zanaatkarlar bu katmanı oluşturur (Merriman, 2018, s.584-585).

## **2.2 Burjuvazinin Erdemi ve Yaşantısı**

Sombart için sadece şehirde oturup orta sınıfa dahil olmak burjuva olarak tanımlanmak için yeterli değildir. Burjuva bir insan tipidir ve "burjuva erdemleri"ne sahip olması gerekmektedir (Sombart, 2008, s.114). Bu erdemlerin başında iş ahlakı gelir. Bir tüccarın müşteri ile kurduğu

ilişkide verdiği söze ve antlaşmalara sadık olması, iyi hizmet vermesi gereklidir. Bir burjuvanın başkalarına karşı dürüst olması ya da en azından öyle görünmesi konumu için zaruridir. Savurganlık ve aylaklık ise burjuvanın en büyük düşmanıdır. Sombart, burjuva erdemlerinin en iyi şekliyle Leon Battista Alberti'nin, Rönesansın ahlak ve siyaset anlayışını ele aldığı *I Libri Della Famiglia (Aile Üzerine)* adlı eserinde anlatıldığını 16., 17. ve 18. yüzyılda yazılmış diğer kitapların bu eserdeki ilkeleri tekrarladığını belirtir. Bu ilkeler evrenseldir: “Her konuda iyice düşünmek, düzenli, kanaatkar, titiz ve tutumlu olmak” (Sombart, 2008, s.125-126).

Sombart ayrıca “Vakit nakittir.” sözünün atfedildiği Benjamin Franklin'in Balzac'a göre kusursuz bir burjuva olduğunu söyler. Bu iddiayı kanıtlamak için Franklin'nin anlarından bir “erdemler şeması” aktarır.

Franklin, ahlaki erdem ve nitelikleri önemine göre şu şekilde sıralanmıştır:

1. Kanaatkarlık, 2. Susmayı bilmek, 3. Düzen, 4. Karar Vermek, 5. Ölçülü olmak, 6. Gayretli olmak, 7. Dürüstlük, 8. Hakseverlik, 9. Kendine hakim olmak, 10. Temizlik, 11. Ahlaki denge, 12. Namuslu olmak, 13. Alçakgönüllük (Sombart, 2008, s.129-133).

Burjuva değerlerini toplumun geneline yaymak için de isteklidir. Toplumsal yapının ortasında bulunması onun diğer sınıflarla ilişki kurmasını sağlıyordu. Böylece bir referans noktası olarak kendi kimlik modelini “kültür” haline getiriyordu (Kocka ve Mitchell, 2015, s.387).

1847 yılında Paris'te yayımlanan bir gazetede ise “Burjuvazi bir sınıf değildir, bir konumdur; kişi o konumu kazanır ya da kaybeder. Çalışma, tutumluluk ve yetenek bunu kazandırır; zaaf, savurganlık ve tembellik ise kaybettirir.” satırları yer almaktadır (Merriman, 2018, s.586). Bu yüzyılda bir değer olarak itaat yerini çok çalışma, öz disiplin ve tutumluluğa bırakır. Orta sınıflar zengin soyluların aksine aylaklık yapmayarak girişimlerde bulunur, fakir mucitleri finanse eder bu durum kendilerini “faydalı sınıf” olarak görmelerini sağlamıştır. İflas etmek ise orta sınıf aileleri için en büyük utanç kaynağıdır.

Burjuva teriminin Marksist terminolojideki kullanımı da yalnızca bir sosyal sınıfa işaret etmez. Marx'a göre burjuva, ilgili sosyal sınıfa mensup kişiyi tanımlamakla kalmayıp bu sosyal sınıfa mensup olmasını sağlayan anamal ve mülk sahipliğinden gelen tüketici bir yaşama biçimine sahip kimseyi tarif eder. Burjuvanın çalışkanlığı refahı ve zenginliği yaratmaktadır. Ancak refah ve zenginlik burjuvanın tüketici bir hayat tarzına sahip olmasını da beraberinde getirmektedir. Refah ve zenginliğin kaynağı ise burjuvanın ahlaki bir ikiyüzlülükle reddetmesine karşın işçi sınıfının ve köylülerin sömürülmesidir. Marx'a göre burjuva kavramının diğer bir cephesini ise “burjuva özgürlüğü” oluşturur. Gerçek özgürlükle alakası olmayan burjuva özgürlüğü, kökenini yine işçi sınıfı ve köylülerin sömürülmesinden

almaktadır. Bu kavram alanı içerisine “burjuva bağımsızlığı”, “burjuva bireyselliği”, “burjuva ailesi” gibi gerçekliğini yitirmiş, yalnızca anamal ve mülk sahipliğinin sömürücü mahiyetiyle anlam kazanan bir dizi terminolojik adlandırma girebilir (Marx & Engels, 2007).

Her ne kadar marksist terminoloji tarafından gerçekliğini yitirmiş bulunsa da burjuvazi için aile en azından 18. ve 19. yüzyıllarda toplumsal düzenin temelidir. Düzenli bir aile hayatı burjuvanın toplumun geneline yaymak istediği değerlerinin çekirdeğini oluşturuyordu. Erkekler için iyi bir aile babası ve sadık bir eş olmak faziletli olmak anlamına geliyordu. Kadınlar için iyi bir evlilik yapmak çok önemliydi çünkü bekarken babasına bağlı olan toplumsal statüsü evlendikten sonra kocasının seviyesine göre yükselecek ya da alçalacaktı. Zengin aileler konumlarını koruyabilmek için kârlı evlilikler yapmaya önem verdiler. Bu yüzyılın eserlerinde toplumsal hiyerarşiyi hiçe sayaran yapılan evliliklerin hüsrarla biten sonuçları roman ve tiyatrodaki sıkça işlenmiştir.

Burjuva sınıfı için çocuklar da bir nevi geleceğe yatırım anlamı taşımaktaydı. Bir burjuva erdemi olarak tasarruf ve ölçülülük bu alanda da kendini gösterdi ve burjuva aileler ideal çocuk olan ikiyi geçmemek için doğum kontrolü uygulamaya başladı. İktisatçı Jean-Baptiste Say, aile planlamasını teşvik ederek “çocuk sayısını arttırmaktan çok, tasarruf mevduatlarını arttırmak gerek” uyarısında bulunmuştu. (Merriman, 2018, s.589). Beden gücüne dayalı işlerde çalışan işçiler ve köylüler için her çocuk erken yaşlardan itibaren çalışıp para kazanırken orta sınıf ailelerinde durum farklıydı. Çocuklar küçük yaştan itibaren çalışmadığı gibi temel ihtiyaçlar, eğitim gibi giderlere yol açıyorlardı.

Çok sayıda çocuk sahibi olmak ailenin mirasının küçük parçalara bölünmesine sebep oluyordu. Bu nedenle burjuvazi, mirasın yekpare biçimde kalacağı bir erkek çocuk ve kârlı bir evliliğe dayalı ortaklıklar sağlayacak bir kız çocuktan oluşan ideal aileye şeklini verdi. Bu bağlamda, Habermas, burjuva çekirdek ailesinin işlevinin kalıtsal bağ ile sermaye ve mülkiyet aktarımını gerçekleştirmek olduğunu söyler (Habermas, 2013, s.121).

Orta sınıf için çocuklar kendi ailelerinin olduğu kadar burjuva erdemlerinin de mirasçısı olarak yetiştirildiler. Alt sınıfların çocukları fiziksel yeterliliğe ulaştığı yaştan itibaren çalışmaya başlıyor ve hayatlarının sorumluluğunu üstleniyordu. Burjuva ailelerde çocuklara özgüven ve öz disiplin aşılacak önemliydi. Bu kültür ve karakter eğitimine Almanlar Bildung adını vermişti ve bildungsroman türündeki eserler 19. yüzyılda önem kazandı (Merriman, 2018 s.589).

Habermas, burjuva yaşantısının temel özelliklerinden biri olarak “evin ayrışmamışlığına” dayalı eski hayat tarzından uzaklaşmayı işaret eder. Burjuva hayatının özelleşmesi, mimarî yapıdaki değişimde açığa çıkmaktadır. Burjuvazinin ikamet ettiği evlerde, eski mimariyi

yansıtan unsurlar yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Yemek odası ve oturma odası birinci kata aktarılmış, eskiden sofada bulunan unsurlar başka odalara dağıtılmıştır. Karı, koca, çocuklar ve uşakların bir arada bulunduğu “aile odası” ya küçülmüş ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Evin içinde tek tek aile fertlerinin yaşadığı odaların çoğaldığı ve odaların aile fertlerinin “bireysel” ihtiyaçlarına göre döşendiği gözlenmektedir. Evde bulunan herkesin ortak olarak kullanımına açık alanlar ve holler burjuva evinin bir parçası değildir. Burjuva evinde kamusalılık, salon ile sağlanmaktadır. Ancak salondaki kamusalığa dahil olmak herkesin özel odalarından, mahremiyetinden çıkmak suretiyle gerçekleştirdiği bir durumdur (Habermas, 2003, s.118, 119).

Evlerde çocukların kendilerine ait özel alanlara yani “çocuk odalarına” sahip olmaları da burjuva yaşantısının sonucunda gerçekleşir. Burjuvalar yaşam alanlarını da kendi değer yargılarına göre özelleştirmiştir. Bu yeni yaşam alanında göze çarpan iki unsur konfor ve mahremiyetti. Bu dönemde apartmanların giriş katında kapıcılar, birinci katında orta sınıf piramitinin üst katmanlarında yer alanlar otururdu. Üst katlara çıkıldıkça gelir seviyesi düşerdi ve çatı katlarında güçlkle geçinen sanatçılar yaşardı. Tipik bir burjuva evi genelde birkaç odadan oluşurdu. Mutfak ve yemek odası zamanla birbirinden ayrıldı. Varlıklı burjuvaların evlerinde kendine özel bir odada bir piyano bulunduğu da görülürdü. Hizmetçiler merdiven boşluklarında yahut çatı katında uyurdu (Merriman, 2018, s.591).

Burjuvazi şekillendiği tarihsel koşullara bağlı olarak erkek egemen bir yapıdaydı. Kadınların çalışması ancak çok büyük bir muhtaçlık durumu dahilinde mümkün olabiliyordu. Orta sınıfın kadınlarının asıl görevleri evde çocuklara bakmak, yemekleri hazırlamak ya da hazırlanmasını denetlemek ve hizmetçileri kontrol etmektir. Kadınlar mutfak ve çocuklarla ilgilenmeli onların fikri başka konular için dinlenmemeliydi (Sombart, 2008, s.124) Çocuklara okuldaki eğitime takviye etmek ve dini eğitimlerini vermek yine annenin görevidir. Fakat göz ardı edilen bunların yanı sıra kocalarının dükkanlarında ücret almadan tezgahçılık ya da hukukçu, doktor veya noterlik gibi mesleklerle meşgul olan eşlerinin yazıhanelerinde kabul memureliği veya katiplik yaptıklarıydı (Merriman, 2018, s.589-590).

Burjuva ailesi, Habermas’a göre kapitalist tarzda işleyen aile mülkiyeti üzerine kuruludur. Bu mülkiyeti korumak, arttırmak ve miras bırakmak ise kadına değil erkeğe düşen bir görevdir. Burjuva ailesinin reisi konumundaki erkek, burjuva toplumunun satın alma ilişkilerini ailede yönlendiren ana unsurdur (Habermas, 2003, s.273, 274).

19. yüzyılda temel eğitim yaygınlaştı ve birçok yerde ücretsiz verilmeye başladı. Okullarda ruhban sınıfından olmayan öğretmenler de bulunmaktaydı. Kadınlar için -nitelikli bir eğitimden geçmemiş olmaları da- öğretmenlik bir kariyer haline geldi. Burjuva sınıfının idealleri müfredata da yansıyor. Fransa’da liberaller ve cumhuriyetçiler devletin seküler bir

eğitim vermesini talep etti. Yaygın eğitim, orta sınıflar için ortak bir kültür oluşumunda rol oynadı (Merriman, 2018, s.590-595).

19. yüzyılda eğitimin yaygınlaşmasının altında, geleneksel aile ile burjuva ailesi arasındaki temel farkların yattığı düşünülebilir. Burjuva ailesi, kendi özel alanının en iç merkezi olan sahalarda bile davranışları belirleme gücünü yitirmiştir. Bu bakımdan eğitim, koruma, kollama ve rehberlik, hatta temel gelenek ve yön tayini işlevi artık ailenin tanımlayıcı özelliklerinden değildir. Eğitim, kamusal statü güvencesi olarak eski niteliklerinden soyutlanan yeni ailenin imdadına yetişmektedir (Habermas, 2003, s.275).

Burjuvazi için din önemlidir. Ağırbaşlı ve erdemli oluşunun bir kanıtı olarak bu zümrenin üyeleri düzenli olarak kiliseye gidiyor, orada görünmeyi önemsiyordu. Orta sınıflar kendilerini daha alt sınıfların ahlaklarından da sorumlu saymıştır. Hayır cemiyetleriyle işçi sınıfını alkolden uzak tutma ve dine yönlendirme çabası bu dönemde önem kazanmıştır. 1860 yılında Londra’da altı yüz kırktan fazla hayır kuruluşu vardır (Merriman, 2018, s.596).

Şehirlilerin erişebildiği kitapçı ve kütüphaneler sayesinde daha önce genellikle dini eserlerle sınıflı olan okuma gazete ve dergilerin etkisiyle farklı alanlarda çeşitlendi (Melton, 2011, s.110). 19. yüzyılın ilk yarısında loncalara benzeyen okuma kulüpleri ve kitapçılar açılır. Gazetelerin ön sayfalarında romanlar tefrika edilir (Merriman, 2018, s.593). Ulaşımın ve pazarın genişlemesi bilginin akışını da hızlandırmıştır. Habermas, “burjuva kamusalılığı”nı incelediği *Kamusal Dönüşümü* adlı eserinde orta sınıfın ideal tipini tanımlarken bu topluluğun okuma alışkanlıkları özellikle üzerinde durur. 18. yüzyılın sonuna doğru kitap, gazete ve dergi üretiminin artması ve burjuvazinin artık klasikleşmiş eserleri yoğun biçimde okuması “kamusal iletişim ağı” oluşturmuştur (Habermas, 2013, s.16). Kitap ve okur arasındaki ilişki, burjuvanın ev hayatındaki mahremiyetinin edebiyat alanına taşınmasıdır. Kurmaca eserler okuma farklı bir deneyim ve kendini sınama alanı sağlar. Habermas, kamuda kendini temsil edemeyen kadınların daha çok kitap okumasını da bu deneyim ihtiyacına bağlar (Habermas, 2013, s.132).

Gramsci, “hegemonya” kavramıyla burjuva iktidarının değişik bir hâkimiyet stratejisine değinir. Gramsci’ye göre burjuva sınıfı yalnızca ordu, hukuk, polis ve hapishaneler gibi baskı araçlarıyla statükoyu muhafaza etmemekte, ayrıca kendi değerlerini normalleştiren ve sağduyu hâline getiren hegemonyayla kültür üzerinde de nüfuz sahibi olmaktadır. Hegemonya, burjuva sınıfının toplumun tüm dokularına nüfuz edecek bir kültürel tahakküm kurmasının başlıca âletiydi (Bekmen, 2012, s.208). Burjuvazinin erdem ve yaşantı tarzının, geleneksel toplumda kabul gören erdem ve yaşantı tarzından yukarıda belirtilen noktalarda ayrılmasının yeni bir hegemonya biçiminin önünü açtığı düşünülebilir. Erdem ve yaşantısıyla kültürel dokuyu yeniden şekillendiren burjuva, 18. ve 19. yüzyıllarda toplumu bütünüyle kuşatacak



yeni bir değerler bütünü ortaya koymuştur. Ortaya konan değerler, günümüz dünyasını yaratan temeli meydana getirmektedir.

Bourdieu, burjuvanın elinde bulundurduğu sermaye şekillerini incelemiş ve anamalin yalnızca iktisadi anamaldan ibaret olmadığını göstermiştir. Bourdieu'ya göre üç çeşit sermaye vardır: a) Para ve mülkten oluşan iktisadi sermaye, b) öznelerin birbirini karşılıklı bilip tanınmasına dayanan kurumsallaşmış ilişkiler ağının sağladığı faal ve potansiyel kaynak olan sosyal sermaye, c) öznenin toplumda daha yüksek bir sosyal statüye ulaşmasını sağlayacak bilgi ve entelektüel becerilerin toplamı olan kültürel sermaye.

Bourdieu'nun kültürel sermayeyi de üçe ayırdığı görülmektedir: 1. Kültür ve gelenek içerisinde sosyalleşmeyle elde edilen bilgi ki pasif şekilde tevarüs edilmekte ve bilinçli olarak edinilmektedir. Anadilin örnek verilebileceği bu kültürel sermaye türüne cisimleşmiş kültürel sermaye denmektedir. 2. Öznenin alım satım yoluyla üzerinden kâr elde edebileceği nesnel kültürel sermaye. Buna kişinin ürettiği sanat eseri örnek verilebilir. 3. Kişiyi meslek hayatında fayda sağlayan akademik referanslar veya profesyonel nitelikler gibi kurumsallaşmış kültürel sermaye (Bourdieu, 1986, s.17-21).

Burjuvazinin 18. yüzyıldan itibaren kazandığı toplumsal gücün kabul edilen kültürel sermaye şeklini değiştirdiği söylenebilir. Çünkü burjuvazinin değerler bütününe toplumda gördüğü kabul arttıkça, kültür ve gelenek içerisinde sosyalleşmeyle edinilen bilginin biçimi de değişmiştir. Böylece artık geleneksel kültürün değerler bütünü devredilmemekte onun yerine burjuva erdemler ve yaşantı şeklinin yarattığı değerler kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Benzer şekilde alım satım yoluyla üzerinden kâr elde edilen nesnel kültürel sermayenin ve kurumsallaşmış kültürel sermayenin de geleneksel biçiminden farklı bir boyut kazandığı iddia edilebilir.

### **2.3 Osmanlı Burjuvazisi**

Halid Ziya'nın her sayısını "azîm bir intizar" ettiği Kâmus-ı Fransevi'de Şemseddin Sami "bourgeois" kelimesi için aşağıdaki tanımı yapar:

Şehrî. 1. Orta hâl ve mevkide yani zâdegân ile ahalinin pespaye takımı arasında bulunan adam ki havassın zıddı olarak isti'mal ettiğimiz avam tabakasından demektir, avam. 2. Bir işçinin efendisi veya hanımı. 3. Zâdegândan olmadığı gibi askerîden dahi olmayan âdi şehrî, başıbozuk veya esnaf. 4. Bir balık kayığı sahibi. En- Sivil kıyafette. (mec.) Kaba adam (Şemseddin Sami, 2017, s.262).

Bu tanımdan burjuvanın, 1882 yılının Osmanlı İmparatorluğu'nda soylular ile halkın en alt tabakası arasında yer alan fakat soylu ve asker olmadığından pek de makbul bulunmayan kaba, en büyük meziyeti şehirde yaşamak olan bir sınıf olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu tanımlı tam manasıyla anlayabilmek için Osmanlı toplum yapısına genel hatlarıyla bakmak gerekir.

Osmanlı toplumu; himaye, yani patronaj üzerine kurulu bir sosyal yapılanmaya sahip olmuştur. Patrimonyal türde toplumlarda; padişah, yahut mutlak otoriteyi temsil eden yönetici figürü toplumsal hiyerarşinin tepesinde durmakta, buna karşın tebaa ise otoriteye bağımlı bir konumda yer almaktadır. Max Weber'in sultanizm kavramı etrafında gelişen bu Osmanlı toplumu analizi; sosyal onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği bir yapıyı işaret eder (İnalçık, 2003, s.9).

Osmanlı'da padişah kapı halkı aracılığıyla siyasal yönetim, savunma, vergi toplama ve adalet dağıtma işlerini yürütmektedir. "Kapı halkı", kamu hizmetinde çalışan kişiler şeklinde tanımlanır (İpşirli, 2001, s.344a). Aynı şekilde padişahın hizmetindeki seçkin kişilerin, kendi altı olarak çalışanlar onların kapı halkı olarak adlandırılmaktadır. Padişahın görevlendirmesiyle farklı eyaletlere giden kişiler burada kendi kapı halklarını oluşturmaktaydı. Kapı halkı içinde üst düzey memurlar olduğu gibi hizmet işlerinde görevli köleler de bulunmaktaydı. Bu yapı, devamlılığını toplumun kapı halkı dışında kalan kısmından, yani reayadan insan devşirerek sağlıyordu. Halktan devşirilen insan kaynağı yeni görevine uygun şekilde eğitiliyor dolayısıyla kimliğini yeniden tanımlıyordu. Kapı halkının zincirleme yapısı bir hamilik ağı meydana getiriyordu. Bu ağ, en başta padişahın hamiliği olmak üzere yukarıdan aşağı inerken kendini yeniden üreten bir yapıdaydı (Andrews, 2012, s.122). Osmanlı'da kapı halkı, padişahın otoritesini daha büyük bir oranda temsil edebilmek için kendi arasında mücadele etmiş ve bu uğurda adaleti bir kenara itmiştir.

Osmanlı'da toplumsal gruplar; memurlar, ulema, esnaf, tüccar, gayrimüslimler ve diğer gruplardan oluşmaktaydı. Köylüler toprağı işleyerek toplumun üretici sınıfını oluştururken göçebeler ise fethedilen bölgelerde kültürel dönüşümün baştaticısı idi. İki sınıfın da 18. ve 19. yüzyıllarda toplumsal değişmede büyük bir rolü olmamıştır. Osmanlı toplumunda gayrimüslimler; Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Hıristiyan Araplardan meydana gelmekteydi. Gayrimüslimler giyim kuşamda belli kurallara uymak zorundaydı. Askerlikten muaf olma ve devletin korumasına karşılık ayrı bir vergi ödeyen gayrimüslimler, kendi cemaatlerini temsil edecek birini seçebiliyorlardı.

Esnaf sınıfı, kendi içinde katmanlı bir yapıya sahipti. Lonca meclislerinde deneyime göre söz sahibi olan esnaflar üretim ve dağıtım işlerini yürütmekteydi. Osmanlı tüccarları, padişahın mülkü olan tarım arazilerinin dışında, büyük şehirlerde yaşadıkları için kendilerine ait bir servet oluşturma bakımından daha avantajlıydılar. Tacirler, ürün toplayıp dağıtım yapmak,

tefecilik, gemi ve kervanları organize etmek gibi işlerle uğraşıyordu. Servetleri ne boyuta ulaşırsa ulaşsın bu sınıfın sosyal statüsü devlet görevlilerinin altında kalıyordu. Çünkü devlet görevlileri padişahın otoritesinin temsilcisi iken tüccarlar tefecilik yaparak İslam dininin hoş görmediği bir işle meşguldü. Ulema sınıfı, vakıfların idaresi ve adaletten sorumlu idi. Dini bir misyonları olduğu için padişah bu sınıf üzerinde doğrudan bir hakimiyet kuramazdı. Memur sınıfı ise padişahın kapı halkından meydana gelmekteydi (Göçek, 1999, s.79-88). Bu toplumsal grupların bilinçli bir ekonomik sınıf oluşturduğu söylenemezdi. Her grup içinde zengin ve yoksullar vardı. Fakat padişahlık kurumu, sermaye birikiminin süreliklik göstereceği bir yapıya izin vermiyor, kişilerin servetleri eğer göze batacak kadar büyüdüyse müsadere kararıyla devlet hazinesine aktarılıyordu (Belge, 2008, s.253).

İmparatorluğun ekonomik sisteminde gelirlerin tamamı hazineye toplanır daha sonra buradan ihtiyaca göre dağıtılırdı. Bu gelirler Osmanlı'nın egemenliği altına giren devletlerin verdiği yıllık haraçlar, uyruklardan alınan vergiler ve tımar sahiplerinden alınan vergilerdi. Uyruklar müslüman ve gayrimüslim olarak ayrılan kentli, köylü ve göçebe halktan oluşmaktaydı. Bunların vergi yükümlülükleri birbirinden farklıydı (Belge, 2008, s.328-331).

Avrupa'nın donanımlı ordularıyla karşı karşıya gelen Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılda çoğunda yenildiği savaşlara girmiştir. Yenilgiler ekonomik tavizlerler vermesine yol açmış, gelirlerinin büyük kısmı ganimetlerden gelen imparatorluk, duraklama döneminden gerileme devrine geçmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda geri alınabileceği düşüncesiyle Osmanlı'nın üstünlüğünü göstermek için verilen kapitülasyonlar kaybedilen savaşlardan sonra yaygınlaşmıştır (Keyder, 2014, s.40). 18. yüzyılda hazinede toplanan vergilerin devletin giderlerine yetmediği görülmektedir. Bu yüzyılda ilk defa borç almaya yeltendiyse de girişimleri başarılı olamamıştır. Avrupa kapitalist ekonomiye geçerken Osmanlı'nın bunun gerisinde kalmasının ekonomik gerilemedeki etkisi büyüktür. Avrupalı devletlerin dünya pazarına hakim olmaları, Osmanlı'nın ticari kapasitesinin daralmasına yol açmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısında devlet eliyle dokuma fabrikalarına yapılan yatırımlarla ithalatın önünde geçilmeye çalışılmıştır. Ancak savaşların tüketimi arttırması ve buna dayalı güvenlik zaafı yeterince üretim yapılamamasına yol açmıştır. Böylece fiyatlar yükselmiş ve iç talep karşılanamadığı için dışa bağımlılık artmıştır. Cari açığın artması vergileri de etkilemiş ve devlet öncelikle iç borçlanma yoluyla ekonomik bunalımdan çıkmaya çalışmıştır (Göçek, 1999, s.110, 111).

Ticaret yoluyla gelir elde edemeyen Osmanlı Devleti çözümü askeri yatırımlar yapmakta ve orduyu modernize etmekte bulur. Ordunun modernizasyonunun, 17. yüzyılın sonundan beri devletin maruz kaldığı sistematik savaş yenilgileri ve toprak kayıplarının önüne geçeceği düşünülmüştür. Fakat savaşlara bağlı gelir kaynaklarının tüketimi, 19. yüzyıla gelindiğinde

devleti ilk defa Avrupa'dan borç almaya mecbur bırakmıştır. Kırım Savaşı'nda İngiliz bankalarından dönemin şartlarına göre oldukça büyük bir borçlanma yapılmıştır (Keleş, 2009, s.209) Bunu daha sonra gayrimüslim bankerlerinden alınan borçlar izlemiştir. Osmanlı'nın borçlarını düzenli ödeyememesi Avrupa ve gayrimüslim bankerlerinin 1881 yılında Düyûn-ı Umumiye'yi kurmasıyla sonlanmıştır. Burada dikkat çekici olan Osmanlı padişahının borcu kendi adına değil devlet adına almasıdır (Berkes, 2015, s.364).

Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu pazarında söz sahibi olması en çok gayrimüslimlere fayda sağlamıştır. Osmanlı'da toplumsal yapı gayrimüslimlerin Müslümanlarla yakın ilişki kurmasını hoş karşılamamaktaydı. Bu nedenle devlet görevlerinde yükselme olanağı oldukça kısıtlı olan gayrimüslimler ticarete yönelmiştir. Ticaretle ilgilenen Müslümanlar iç pazara yönelirken, gayrimüslimler 18. yüzyıldan sonra hızla pazara hakim olan Batılı tüccarlarla birlikte çalışmaya başlamıştır.

18. ve 19. yüzyıllarda büyük şehirlerde açılan konsolosluklar, sefaretler ve yabancı devlet görevlilerinin şahsi konutları gayrimüslimlere yeni iş imkânları sağlamaktaydı (Göçek, 1999, s.205-211). Yabancı bir devlete mensup bir görevlinin himayesinde çalışan gayrimüslimler cizye ödemekten muaf oluyor ve bir takım ticari haklar elde ediyordu. Böylece ticaretle uğraşan gayrimüslimler, Osmanlı tacirlerinden daha avantajlı bir konuma gelmiştir. Belge, başlangıçta Osmanlı Devleti'nin bürokraside yükselme imkânı bulunmayan gayrimüslimlere hakir gördüğü ticari işleri bıraktığını fakat dünyada ekonominin belirleyici unsur haline gelmesiyle bu sınıfın güç kazandığını belirtir (Belge, 2008, s.264).

Gayrimüslimlerin çoğunluğunu oluşturduğu Osmanlı tüccarlarının zamanla Osmanlı burjuvazisi denebilecek bir kimlik kazandığı söylenebilir. Avrupa'da burjuvazi, ticaretle ilişkili olmakla beraber, 18. yüzyılın sonlarından ve 19. yüzyılın başlarından itibaren sanayi de burjuvazinin karakterini belirleyen unsurlardan biri hâline gelmiştir. Özellikle büyük burjuvazi, sanayile ve bankacılıkla ilişkisi içerisinde Avrupa'da yeni sosyal değişimlerin belirleyicilerinden olmuştur. Büyük ölçüde gayrimüslimlerden oluşturduğu Osmanlı burjuvazisi ise sanayide değil, ticarete gösterdiği varlıkla anılabilir. Osmanlıda ticaret burjuvazisinin çoğunlukla gayrimüslimleri kapsamasının nedeni Türk ve Müslüman burjuvaların iç ticaretin sınırlarını aşamayıp güç ve bağımsızlıklarını kazanamamış olmasıdır (Boratav, 2008, s.23, 24).

Gayrimüslimlerin dışarıya kapalı yapıları çocuklarını kendi kurdukları okullara göndermesine neden olmuştur. Yüksek öğrenim için Avrupa'ya giden gayrimüslimler burada burjuvazinin zihinsel alt yapısını oluşturan bilimsel bilgiyi kazanmıştır. Toplumsal ve kültürel bu bilinç Avrupa'daki örneklerinde olduğu gibi bir ulus bilincini de beraberinde getirmiştir (Göçek, 1999, s.241-256). Tüccar sınıfı, çoğunlukla gayrimüslimlerden oluştuğu için servetini

Avrupalı örneklerinde olduğu gibi iktidara karşı bir güç olarak kullanamasa da 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı'yla kazandığı haklar onun ticaret burjuvasını meydana getirmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin sosyal ekonomik düzeni ve hukukî yapısından dolayı Balkanlarda ırsî bir aristokrasinin gelişmemiştir. Buna bağlı olarak Balkan slavlarının ulusçu hareketlerinin 18. yüzyıldan itibaren gelişen ticaret burjuvazisinin katılımıyla gerçekleştiği görülmektedir (Ortaylı, 1987, s.49, 50).

Padişah, savaşlarda art arda gelen yenilgilerin önüne geçebilmek için masrafları çoğunlukla kendi hazinesinden karşılayarak modern eğitim kurumları kurmuştur. 1738'de ilk modern askeri okul kurulmuştur. Bunu kara ve deniz mühendislik okulları, tıbbiye, cerrahlık okulu ve harp okulları izler. Bu okullarda verilen eğitim Fransız modeline dayalıydı ve dersler Fransızca verilmekteydi. Bu okullarda genellikle yüksek rütbeli bürokratların çocukları okumaktaydı. Ayrıcalıklı konumları bu öğrencilere mezun olduktan sonra iyi iş bulma imkânı sağlıyor ve kısa sürede yükselbiliyorlardı. Okullardaki öğretmenler ise Avrupa'dan getirilmekteydi. 18. yüzyıldan başlayarak, özellikle 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına birçok Avrupalı uzmanın eğitim kurumlarında ders vermek için geldiği görülmektedir.

Okullarda okutulacak ders kitapları önce gayrimüslimler görevlendirilerek çevirilmiş, sonrasında mezun olan ilk kuşak bu görevi devralmıştır. Söz konusu okulların kütüphanelerinde öğrencilerin dünya görüşünü sarsacak ve onları Batılı değerler dünyasına sokabilecek kitaplar bulunmaktaydı. Mesela Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un kütüphanelerinde aydınlanmacı filozofların kaleme aldıkları meşhur Ansiklopedi mevcuttu (İnalçık, 2016, s.9). Batılı tarzda eğitim görmek öğrencilerde yeni bir bilinç oluşmasını sağlar. Batılı hocalarının teşvikleriyle Voltaire gibi yasaklı yazarları okuyan gençler Osmanlı İmparatorluğu'nda örgütlü muhalefetin temellerini okul sıralarında atarlar. Böylece Avrupa burjuvazisinin değerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda filizlendiği söylenebilir.

Göçek, bu okulların yarattığı zihinsel değişim için şunları söyler:

Batılı okullarda okuyan öğrenciler arasında gelişen bu yeni toplum kurgusuna göre kutsal düzenin, sadakatin ve sultanın ön plana çıktığı bu toplumsal sistem yerini doğa yasalarına, bireysel emeğe ve devlete terk etmeliydi. Sadakat kavramına artık devlete sadakat olarak, daha soyut bir tanımlama getiriliyordu; böylece birey dürüst ve adil olmakla güvence altında olabilecekti. Pozitivizm ve maretalyalizme dayanan Aydınlanmacı bilgi kavramı beraberinde yeni bir toplum anlayışı getirdi; artık kapı

halkından ziyade ayrı ayrı her birey topluma olan katkısına göre değerlendirilecek, bireyin sarf ettiği emek sadakatının önüne geçecekti (Göçek, 1999, s.166).

19. yüzyılda devlet kurumlarında çalışan kişi sayısı iki binden otuz beş bine yükselmiştir. Bürokratik kurumlardaki iş hacmi artışı, bir dizi değişimi de beraberinde getirmiştir. İş hacmi yeni yapılanmaya göre daha küçük olan eski Osmanlı bürokrasinin yazışmalarda kullandığı üslup ağır ve ağırdı. Bürokraside çalışan memurların sayısının hızla yükselmesi, pek çok modern devlette görülen bir duruma sebep olmuştur. Ortaylı, artan iş hacmi ve memur ihtiyacından dolayı artık yıllarını kaligrafi, divanî ve siyâkat gibi öğrenimi zaman ve emek isteyen faaliyetlere ayıracak genç memur zümresinin var olmasına imkân bırakmadığını, modern bürokrasilerde edebi ve sanatlı ifade, sanat örneği yazılar değil, bol iş çıkaracak bir kalem gücü, yazışmalarda açık, anlaşılır bir ifade ve üslup gerektiğini söylemektedir. Bu gelişme de sadece Tanzimat devri Osmanlı bürokrasisine özgü olmayıp Rusya ve Avusturya gibi 18. yüzyılın modernleşen bürokrasilerinde de aynı tip gelişmeler görülmüştür (Ortaylı, 1988, s.154).

Avrupa’da burjuvazinin modern devletlerin ortaya çıkışında oynadığı rol bilinmektedir. Modern devletlerin dil politikaları ise “sade” ve “millî” bir dil yaratılması yönünde olmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı’sında bürokrasideki iş hacmi artışı Göçek’in bürokratik burjuva diye tabir ettiği bir zümrenin oluşmasını sağlamıştır. Bu zümrenin git gide devlet yapılanmasındaki nüfuzunun artmasıyla bürokratik dilde görülen sadeleşme arasındaki paralellik de üzerinde düşünölmeye değer bir konu olarak karşımıza çıkar. Nitekim, bu paralellik 9 Ocak 1847’de hazırlanan bir mazbatayla yazışmalarla olabildiğince sade bir dil kullanılmasının istenmesiyle devam etmiştir (Akyıldız, 2015, s.108). 1876 Anayasası’nın 18. maddesinde ise devletin resmi dili Türkçe ilan edilerek paralellik doğal akışının onu götürdüğü açık bir noktaya ulaşmıştır (Develi, 2013, s.83).

Yüksek rütbeli bürokratlarının çocuklarının okuduğu Batılı tarzda eğitim veren okulların mezunları, 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasindeki iş hacmi artışını dolduran ana kitleyi oluşturmaktadır. Bürokratik burjuva denen bu kitle için, Batı tarzı eğitim yoluyla elde ettikleri kültürel sermaye çok önemlidir. Bu yeni toplumsal grup aldıkları eğitim sayesinde yeni bir bakış açısıyla eski değerlere bakmayı öğrenmiştir. Bu da reform ve devrim isteyen bir bilinç kazanmalarıyla sonuçlanmıştır (Göçek, 1999, s.178). Bürokratik burjuvazinin ortak bir hedefi, bu hedefe bağlı olarak aralarında geliştirdikleri bir ilişki biçimi olması onları toplumsal sınıf, toplumsal bir kaynak haline getirmiştir. Ticaret burjuvazisinin sahip olduğu kısmi özerklik ve sermaye, bürokratik burjuvazi için toplumsal statü ve kültürel sermaye olarak karşılık bulmaktadır. Gouldner, bürokratik burjuvazi sınıfının Marksist anlamda özel mülkiyete değil

“kültürel” mülkiyete dayandığını söyler. Bu mülkün pazarı ise bir nevi siyasettir. Göçek, Osmanlı’da burjuvazinin ortaya çıkışının padişah otoritesinin denetim alanı dışına çıkarak toplumsal bir konum yaratmak olduğunu belirtir. Bu konum Batı tipi okullarda aldıkları eğitimle uzmanlaşan öğrencilerin birer beşeri kaynak haline gelmesiyle elde edilmiştir. Bu beşeri kaynağın sınırlı sayıda ve benzersiz oluşu onlara otorite dışında bir alan açmıştır (Göçek, 1999, s.180, 181).

Yukarıda söylenenlerden hareketle Osmanlı’da iki tip burjuvazi olduğu görülmektedir. İlki ticaret burjuvazisidir. Bu grup, Osmanlı Devleti’nin bürokraside yükselme imkânı vermediği gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Osmanlı devlet adamları, ticaretle uğraşmayı küçümsenecek bir durum saydıkları için gayrimüslimler bu alanda daha etkin bir rol oynamıştır. Şüphesiz gayrimüslim ticaret burjuvazisi, Avrupa’daki örneklerde olduğu gibi iktidara karşı siyasi sahnede kendini gösterebilen bir grup değildir. Çünkü Osmanlı’da padişah bütün sosyal onur, statü ve mertebelerinden bizzat şahsında toplandığı mutlak egemendir. Fakat 18. ve 19. yüzyıllarda büyük şehirlerde açılan yabancı devletlere ait konsolosluklar gayrimüslim burjuvaziye yeni iş imkânlarıyla birlikte, siyasi sahnede de kendilerini gösterebilecekleri bir alan açmıştır. Yabancı görevlilerin himayesinde çalışan gayrimüslimler cizye ödemekten muaf tutulmuş ve bazı ticari haklar elde etmiştir. Osmanlı ticaret burjuvazisi, dünyada ekonominin belirleyici unsur hâline gelmesiyle daha da güç kazanmış ve sonunda Balkanlardaki ulusçu hareketlere katılarak siyasi nüfuz elde etmişlerdir.

Osmanlı’da görülen ikinci tip burjuvazi ise bürokratik burjuvazidir. Bürokratik burjuvazi, 19. yüzyılda devlet kurumlarında çalışan kişi sayısının artmasıyla kendisini göstermiştir. Ancak bürokratik burjuvanın kökenleri, bunun öncesinde Batılı tarzda eğitim veren okulların kurulmasına uzanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde 1738’de ilk modern askeri okul kurulmuş ve bunu kara, deniz mühendislik okulları, tıbbiye, cerrahlık okulu ile harp okulları izlemiştir. Yüksek rütbeli bürokratların çocuklarının eğitim gördüğü modern tarzda eğitim veren okullar, Avrupalı burjuvazinin düşünce dünyasıyla tanışmak için öğrencilere imkân sağlamıştır. Yabancı hocaların teşvikiyle Voltaire gibi yasaklı yazarları okuyan ve okul kütüphanelerinde Ansiklopedi gibi aydınlanmacı felsefenin temel eserlerine erişme şansı yakalayan öğrenciler, mezun olduktan sonra bürokratik kadrolara yerleştirilmiştir. Eski değerlere yeni bir dünya görüşüyle bakan bu grup mensupları, reform veya devrim isteyen bir bilinç kazanarak maddi sermaye sahibi ticaret burjuvazisinden farklı bir statü elde etmiştir. Bürokratik burjuvanın belirleyici özelliği, kültürel sermaye ve toplumsal statü sahibi olmasıdır.

Osmanlı Devleti’nin son devrinden Cumhuriyet devrinin başlangıcına uzanan süreçte ise üçüncü tip bir burjuvadan bahsedilebilir. Milli burjuva olarak adlandırılacak bu grup ise planlı bir siyasi hamlenin ürünüdür. İttihat ve Terakki önde gelenleri, Müslüman

müteşebbisleri burjuva olma yolunda özendirerek ve destekleyerek bu hamlenin mimarı olmuştur. II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı'da Müslüman iş adamları İttihat ve Terakki bünyesinde bir araya getirilerek himaye edilmekte ve onların “milli” şirketler kurmaları teşvik edilmekteydi (Keyder, 2014, s.84). İttihat ve Terakki'nin bu hamlesi, gayrimüslimlerin elindeki ticari hegemonyayı kırmış, ticarete atılan yeni Türk-Müslüman unsurlar Cumhuriyet ile birlikte milli bir burjuva sınıfına dönüşmüştür (Duman, 2007, s.44). Bu devirde, ülkede milli burjuva yaratmayı kolaylaştıran etkenlerin olması da İttihat ve Terakki'nin izlediği politikanın kısmen başarıya ulaşmasında etkili olmuştur.

## 2.4 Edebiyatta Burjuva

Edebiyat eleştirmeni Franco Moretti bu tezde asıl kaynak olarak kullandığım 2013 yılında yayımlanan *Tarihle Edebiyat Arasında Burjuva (The Bourgeois, Between History and Literature)* adlı çalışmada burjuva kültürünün bir edebi tür olarak romanı nasıl etkilediğini tartışır. Bu kitap yazarın edebiyat incelemesi üçlemesinin üçüncü kitabı sayılabilir. Yazar, incelemelerinin ilkinin 1987 yılında “*The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*” adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada, batı kültüründeki politik ve ekonomik dönüşümleri takip etmek için “bildungsroman” bir “sembolik biçim” olarak kabul edilmiştir. Daha sonra 1996 yılında yayımlanan ve Türkçe'ye de çevrilen *Modern Epic: The World System from Goethe to Garcia Marquez* yayımlanır. Moretti, *Modern Epik*'te “dünya edebiyatı” kavramının kapitalizmin gereği olarak merkezden dış çeperleri etkileyecek biçimde yayıldığını öne sürer. Kapitalizmin bir sistem olarak uygulandığı ülkeler merkez henüz kapitalist ekonomiye geçememiş ülkeler ise dış çeper/çevrelerdir. Batı edebiyatının *Faust*, *Moby-Dick*, *Ulysses* gibi özel yapıtlarını çözümleme çabası onları bir tür tuhaflık, anomali olarak görmektense perspektif değiştirerek yeni bir açıklama getirmek şeklinde olacaktır. “Modern epik” tanımlaması işte bu çabadan doğar. Bahsedilen eserler modern dünya ile epik unsurların üst üste bindiği karşılaşma anlarını yansıtır. (Moretti, 2005, s.3). Burjuva kültürünün tarihini anlattığı eleştiri serisinin son kitabı olan *Burjuva*'yla anahtar kavramların ışığında bir inceleme yapar.

Avrupa'da ortaya çıkıp tarihin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış bu toplumsal sınıfın kendini en çok roman türünde ifade ettiğini iddia eden Moretti, burjuvazinin değişen yaşam biçiminin romanın yapısını da dönüştürdüğünü söyler. Ciddi bir tür olarak ortaya çıkan anlatıda üslup ciddi ve olabildiğince tarafsızdır. “Trajik tutkunun aristokratik zirvelerinin ve komedyanın avam yozlaşmışlığının yanına, orta sınıf kendisi de ortada olan bir üslup ekler: Bu üslup ne biridir ne diğeri.” (Moretti, 2015, s.87). Yazar, belli kelime ve kavramların



edebiyat tarihi içindeki seyrini inceleyerek sosyal ve siyasal dönüşümlerin romandaki yansımalarını ortaya koyar.

Moretti ilk olarak *maceradan* bahseder. Maceranın, girişim ve talihi de karşıladığı ve aslında riskli bir yatırım anlamına geldiği *Robinson Crusoe* örneği üzerinden açıklanır. Issız bir adaya düşen Robinson'un hayatını sürdürebilecek araç-gereci temin ettikten sonra bile çalışmaya devam etmesi burjuvanın genel davranış biçimini yansıtmaktadır. Çünkü burjuvazinin iktidarını meşrulaştırabilmesi için çalışması zorunludur. Hiçbir efendisi olmayan burjuva, servetinden suçluluk duymamak için çalışmayı başlıca erdem haline getirmiştir. 15. yüzyılda “çaba” ile karşılanan “endüstri” sözcüğünün 19. yüzyıla gelindiğinde “öğütlü mekanik üretim”i kapsaması burjuvanın tarihsel gelişimiyle yakından ilgilidir (Williams, 2016, s.198-202).

Burjuva anlatısında, Moretti'nin ele aldığı ilk anahtar sözcük ise  *faydalı*dır. Robinson, kendini dünyanın merkezine yerleştirerek sahip olduğu her şeyi kendisine faydalı oluşuna göre değerlendirir. Issız bir adaya düşmüş Robinson için doğal olan bu davranış aslında burjuvanın kendine fayda sağlayan her şeyi araçsallaştırması anlamına gelir. Bilgi de dahil olmak üzere her şeyin araç haline gelmesi çalışmayı zorunlu kılar.

Moretti, burjuvanın faydaya verdiği özel anlamın üslupta da kendini gösterdiğini iddia etmektedir. Robinson Crusoe'da cümleler uzamış ve her eylem bir başka eylemi öncelemesi bakımından gerçekleştirilmiştir. “Bundan sonra da hiç **sepetsiz kalmamaya dikkat ettim**, eskidikçe yenilerini **yapıyordum**; elde ettiğim ürünün bir gün **çoğalacağını düşünerek** arpa koymak üzere çuval yerine büyük derin küfeler de **yaptım**.” (Defoe, 2016, s.127). Moretti, cümlenin yüklemine hemen yapılan bir işi ifade ederken yan cümleciklerin alt görevlere bölündüğüne dikkat çeker. Üslup daima yapılacak işleri tamamlamaya ve ilerlemeye dayalıdır. Hegel'in modernitenin temposu “bir yok oluşlar çılgınlığıdır” tanımlamasını, Marx'ın “Katı olan her şey buharlaşıyor.” cümlesi izlemiştir (Moretti, 2015, s.89). Buna göre Moretti, burjuvanın zihin dünyasını anlatan romanın “devamlılığın ritmini” ortaya koyduğunu söyler. Burjuvanın üslubu aynı zamanda faydalı olanın üslubudur, kapitalist ruh bunu gerektirmektedir.

Burjuvazinin roman türünde kendini gösterdiği ikinci anahtar sözcük ise *verimlilik*dir. Kendini dünyanın merkezine koyup etrafındaki her şeyi faydasına göre düzenleyen burjuvazinin yaptıkları daha verimli olabilmek içindir. Moretti çalışma kültürünün oluşturulmasını orta sınıfın elde ettiği en büyük simgesel başarı olarak görür. Faydalı, verimli, iş bölümü, endüstri ve görev aşkı gibi kavramlar çalışma kültürünün getirdiği kazanımlardır. Üçüncü anahtar sözcük olan *ciddi* burjuvazinin eylemlerinin önemini belirtmektedir.

Burjuvanın yaşam biçimi, lüks ve Hıristiyan çileciliği arasında yeni bir anahtar sözcükle tanımlanır: *Konfor*. Moretti, 18. yüzyıl boyunca “evde olmanın mutluluğunun moda haline” geldiğini ve İngiliz burjuva evinin konforun cisimleşmiş hali olduğunu iddia eder. Konfor sayesinde günlük yaşantının sıradan alışkanlıkları zevkli hale gelecektir.

Moretti'nin burjuva romanında üzerinde durduğu bir diğer kelime ise *şey*dir. Bu kelimenin Robinsone Crusoe'da ne kadar sık geçtiğini vurgulayan Moretti, burjuva romanından önce önemsizliği anlatmak için kullanılan kelimenin artık ihtiyaçları karşıladığını belirtir. Düzyazının kesinliğini sağlamak için roman üslubunun gittikçe ayrıntılandırılıp *şeylerle* doldurulması toplamda bir laf kalabalığı ve bulanıklık yaratmıştır. Burjuva romanında metin dili zenginleşirken bütünlük bir kenara atılmış ve odak sürekli yer değiştirmiştir.

Romandaki bir diğer değişim ise anlatıya eklenen *dolgular*dır. Büyük olaylar yerine dünyayı gördüğü gibi resmetmeye başlayan roman, gündelik işlere de yer vermeye başlar. Moretti *dolguların* romanın asıl hikâyesine doğrudan katkı yapmadığını fakat yine de işlevsel olduğunu ifade eder. Anlatıcı dolgu bölümlerinde çeşitli olasılıklardan bahsederek bir çerçeve çizer ve okurun dikkatini canlı tutar. Romanın hikâyesinin asıl belirleyicisi ise *dönüm noktaları*dır. Moretti 1800'lerden itibaren dolgu bölümlerin Avrupa romanını tamamen ele geçirdiğini söyler. “Zamanında bir okuru ‘Tuhaf bir kitap şu Buddenbrooklar,’ diye yazmıştı Thomas Mann’a, ‘çok az şey oluyor, sıkılıyor olmam lazımdı ama sıkılmıyorum.’” (Moretti, 2015, s.95).

Burjuvanın ilk kez kendi mahrem alanını yarattığı ve ev içi konforunu her biri ayrı bir iş için işlevselleştirdiği odalara böldüğü bu yüzyılda hayat; ev işleri, piyano dersleri, işe giderken yapılan yolculuklar gibi küçük anların bir bütünü haline gelir. Modern hayat pek de heyecanlı olmayan birçok sessiz faaliyetin bütünü haline gelmiştir orta sınıf için. Moretti bu durumun roman anlatısında *dolgularla* karşılandığını ve *dolguların* romanı rasyonalize ettiğini söyler. Burjuva sınıfının ciddi üslubu romanda sürprizleri ve mucizeleri ortadan kaldırıp en heyecanlı hikâyeleri bile ders alınması gereken olaylara dönüştürür.

Moretti 19. yüzyıl romanı için “Yetenekten ziyade çalışma” tanımlamasını yapar. (Moretti, 2015, s.100). Yazarlık doğuştan gelen bir yetenek olmaktan çıkıp disiplinli bir çalışmanın ürünü haline gelmiştir. Burjuvanın ticari dürüstlük ve tutumluluk gibi erdemleri romandaki yansımaları her olayın gerekçelendirilmesi şeklinde bulur. Yazarın gerçeklik ve dürüstlüğü yansıtmak için daha fazla açıklama yaptığı dolayısıyla daha fazla bağlaç kullandığı görülmektedir. Burjuva üslubu nesnel ve gayrişahsidir. Yazarların öznel görüşlerini yazmak yerine somut şeyleri tasvir etmesi, betimleme tercihleri bakımından örtük bir taraflılık anlamına gelmektedir. Auerbach, *Mimesis* adlı eserinde Balzac için şunları söylemiştir:

...anlattığı insanları yalnızca kesin olarak belirlenmiş tarihsel ve toplumsal bir dekora yerleştirmekle kalmaz, bu bağlantıyı bir gereklilik olarak tasavvur eder. Ona göre her çağ, zamanla ahlakî ve fiziksel bir ortama dönüşerek, insanların manzaralarına, meskenlerine, mobilyalarına, araçlarına, kıyafetlerine, vücut yapılarına, karakterlerine, ortamlarına ve fikirlerine nüfuz eder... (Moretti, 2015, s.107, 108).

Moretti, dolgular ve betimlemeler arasındaki dengenin *serbest dolaylı üslupla* sağlandığını söyler. Anlatıcı, serbest dolaylı üslup aracılığıyla nesnellliğini kaybetmeden karakterin bakış açısını ve kelime dağarcığını yansıtmaktadır.

Moretti, serbest dolaylı üslup örneğini Austen’ın *Emma*’sından verir:

Saçları bukle yapılmış ve hizmetçi gitmişti, Emma oturdu, düşünecek ve **perişan olacaktı.- Acınacak bir durumdu sahiden!**- Ne zamandır dilediği tüm şeyler böyle berbat olsun!- İstenmeyen tüm şeyler böyle üst üste gelsin! Harriet böyle bir darbe yesin!- En kötüsü de buydu (Moretti, 2015, s.110).

Kalın gösterilen kelimelerde zaman ekleri serbest dolaylı söylemi ifade etmektedir. Böylece okur kendini Emma’ya yakın hissedecektir. Serbest dolaylı üslubun iki büyük öncüsü olan Goethe ve Austen aynı zamanda bildungsroman türünün de büyük yazarlarıdır. Moretti’ye göre serbest dolaylı söylem sosyalleşmenin tekniğidir. Böylece karakter kendine yazarın gözüyle dışarıdan bakar ve ifadeleri birleşir.

Moretti’nin bir sonraki örneği *Madam Bovary* olacaktır. Emma Bovary’nin kocasını ilk aldatışında ayna karşısındaki sahnesinde karakteri ahlakî bakımdan yargılayabilecek hiçbir ses yoktur. Böylece bu dönemin romanındaki serbest dolaylı üslubun bir işlevi daha açıklanmış olur, roman devrin baskın kültürünün karşısında yer alır. Yazarın bir taraf tutmaması ahlaki bir meselenin tartışmaya açılmasıdır. Başka bir yönden bakıldığında -ki Moretti bu görüşe daha yakın olduğunu söyler- serbest dolaylı üslubun bir tür biçimsel panoptikon olduğu söylenebilir. Tek bir yönden gözleme ve denetleme sağlayan bu yöntemle anlatıcının üst sesi konuşmasına izin verdiği tüm sesleri sınırlandırmış olur. Toplumsal evrenden geriye birçok sesin yerine ortalama bir entelektüel düzeyin sesi kalır.

Moretti’nin orta sınıfın romanını açıklamak için kullandığı bir diğer anahtar sözcük *tesir*dir. Bu kelime 18. yüzyılın sonunda “maddi bir zorlama ya da resmi bir otorite kullanmaksızın, fark edilemeyen ya da görünmeyen bir etki yaratma kapasitesi” olarak tanımlanmıştır (Moretti, 2015, s.141). *Tesir* kavramını iktidardan ayıran şey onun zorlamaya dayanmıyor oluşudur.

Moretti, dönemin sanayi romanlarından hareketle burjuva sınıfının işçi sınıfı üzerindeki tesirinin aralarındaki kişisel ilişkiyi düzene sokan şey olduğunu belirtir. Moretti, düzyazıda bu tesiri sağlayan araçlarından birinin sıfatlar olduğunu belirtir. Kullanılan sıfatlar arasında bir tanesi *ağırbaşlı* sözcüğü dikkat çekicidir. Bir sıfat olarak “ağırbaşlı” sözcüğünün kullanımındaki artışı burjuva erdemlerinin anlatıya yansımaları olarak değerlendirilir ve bu sözcüğün ahlaki bir unsura sahip olduğunu belirtir. Moretti’nin burjuva romanlarını incelerken kullandığı bir diğer yöntem ise kelimelerin kullanım sıklığını değerlendirmektir.

Moretti, burjuva romanını yalnız merkezdeki klasikleriyle değil yarı çevredeki örnekleriyle de inceler. Geç gelişen ülkeler erken sanayileşenlere kıyasla yeni yaşama adapte olmada daha isteklidirler. *Roba* yani mülkiyet kavramı bu romanları anlamak için önemlidir. Moretti, 19. yüzyılda Sicilya’da Verga tarafından yazılmış *Mastro-Don* adlı romandan örnek verir. Bu romanın adı iki eski resim hitabı olan Mastro ve Don’dan gelmektedir. Mastro beden emeğiyle geçinenlerin alabileceği unvanken “don” daha üst sınıfa ait bir unvandır. Bu romanın başkahramanı Gesualdo bu iki unvanı birlikte taşır. Bu sınıf atlama sırasında maruz kaldığı bir tür alaycılıktır. Moretti, bu karakterin sürekli zenginliğini kaybetme korkusu yaşadığını söyler. Gesualdo’nun dilinden düşürmediği şey robası yani mülkiyetidir. Öldükten sonra mülkünü kimin savunacağını düşünür.

Moretti yarı çevrede yazılan romanlarda ruhsal dengesizliklerin çok fazla işlendiğini söyler. Kapitalist merkezin dünyaya yaydığı ekonomik dalgalar merkezden uzak olan ülkelerde büyük yıkımlar ve rasyonel olmayan tepkiler doğurmaktadır. Dostoyevski’nin romanlarındaki dengesiz karakterlerin çokluğu bu durumun örneğidir.

Boleslaw Prus’un 1890 yılında yazdığı *Bez Bebek* adlı roman 19. yüzyılın burjuva kahramanının tüm özelliklerini üzerinde toplamıştır. Stanislaw Wokulski adlı başkahraman zeki meraklı ve cesurdur. Moretti, onun hem mülk hem kültür bakımından tam bir burjuva olduğunu söyler. Fakat genç bir kontese duyduğu saplantılı aşk zamanla onu delirtir. Yaşadığı her alelade olayı kontesin hislerinin alameti olarak yorumlar. Nihayetinde bir üst sınıfın ortamında verdiği mücadele onun hayatını çarçur etmesine yol açar.

Moretti’nin burjuva doğasının kusursuz bir örneği saydığı diğer bir roman da *Oblomov*’dur. Moretti romanı çözümlerken başkarakter Oblomov’un değil Slotz’un üzerinde durur. Slotz etkin, sakin, güzel ve akıllıdır daima faydalı işler yapar, iyi bir ev satın alır ve mutlu bir evlilik yapar. Moretti’ye göre Slotz’un tek eksiği romanın başkarakterinin bir başkası olmasıdır. Tam bir burjuva karakter olan Slotz’un başkarakter olmayışı Avrupa’da hayatı kolaylaştıran paranın Rusya’da işleri zorlaştırmasından dolayıdır.

Paranın yokluğu etrafında sadece yıkım yaratır. Raskolnikov ve Bazarov karakterleri de bu durumun örnekleridir. Robinson'un yaşamını verimli hale getiren  *fayda* kavramı bu iki karakteri nihilizme götürür. Raskolnikov kendini cinayete şu sözlerle hazırlar: "Bir can yerine, binlerce can yozlaşmaktan ve çürümekten kurtarılacak. Yüzlerce cana karşılık bir ölüm -yani, aritmetik diye de bir şey var!" (Moretti, 2015, s.190). Moretti, Batının fikirlerinin en radikal biçimiyle uygulandığını ve bunun yıkıcı sonuçlar doğurduğunu söyler.

Moretti Ibsen üzerinden kapitalistleşen ülkelerdeki burjuva sınıfının yaşantısı üzerinde durur. Başlangıçta yeni ve olumlu değerler olan ağırbaşlılık, ahlak ve çalışkanlık zamanla içi boş bir maske halini alır. Ibsen eserlerinde burjuvanın başarısı üzerinde durmuş fakat bu sefer ortaya gri bölgede işlenen suçlar ve ahlaksızlıklar çıkmıştır.





### 3. OSMANLI BURJUVAZİSİNİN BİR ÜYESİ OLARAK HALİD ZİYA

Halid Ziya, Osmanlı topraklarında sayıca az olan Türk ve Müslüman ticaret burjuvazisinin bir ferdi olarak dünyaya gelir. Uşak'ın köklü ve zengin bir ailesine mensuptur. Sonradan Uşaklızadeler adı yerleşmiş olsa da asıl adları Helvacızade'dir. Halid Ziya'nın Uşak'taki ataları dönemin en büyük ticaretlerinden helvacılıkla meşguldür (Uşaklıgil, 2017, s.27). Bunun yanında halı ticaretiyle de uğraşan Helvacızadeler, Avrupa'ya halı ihracatının en yoğun olduğu Doğu Akdeniz'in en büyük liman şehirlerinden İzmir'e taşınmıştır (Özkaya, 1985, s.144). 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ticaret burjuvazisi, Avrupa pazarına açılmak için devletten çeşitli kolaylıklar talep etmiş ve bunları kazanmıştır (Kaya, 2012, s.83). Yazarın ailesinin de "Avrupa tüccarı", "hayriye tüccarı" adıyla anılan tüccar grubuna girdiği 1869 Paris Umumi Sergisi'de "Helvacızade" markasıyla kazandıkları ödülünden anlaşılmaktadır. Ailenin Halid Ziya'nın dedesi Hacı Ali Efendi'ye ait olan İzmir'deki ticarethanenin yanı sıra babası Hacı Halil Efendi tarafından İstanbul'da açılan bir mağazası mevcuttur. Bu bakımdan yazarın köklü bir burjuva ailesinin en az üçüncü kuşağından olduğunu söylemek mümkündür.

Yazar 1865 yılında İstanbul, Eyüp'te ailenin üçüncü ve son çocuğu olarak dünyaya gelir. Halid Ziya, ticari hırsları bulunmayan daha çok tasavvufu ilgilili babası Hacı Halil Efendi'nin yaptırdığı bir konakta, o yıllar için istisnai biçimde yalnızca kendine ait olan bir odada dadısıyla birlikte kalmaktadır. Konakta aile halkından başka uşaklar, halayıklar, kalfa ve dadılar yaşamaktadır. Aile Avrupalı örneklerinde olduğu gibi yaz aylarını -o zamanlar sayfiye kabul edilebilecek- Üsküdar'da Salacak sahilinde geçirir. Öğrenimine evine uzak olmasına rağmen daha nitelikli olduğu için verildiği Mercan mahalle mektebinde başlar (Uşaklıgil, 2017, s.32). Sonrasında dönemin modern eğitim kurumlarından sayılacak sübyan mektebine kendi çabasıyla geçer. Eğitim hayatının devam ettiği Fatih Askeri Rüştüye'sine yine kendi girişimiyle kaydolun Halid Ziya okumaya düşkün bir öğrencidir. Konaklarına gelen babasının misafirlerine -ki bunlar dönemin milletvekilleridir- gazeteleri sesli biçimde okur. Başkaları için okumak Halid Ziya'nın kitaplara ilgisini arttırır. Düzgün Türkçesi ve okuma biçimi kendisini dinleyen saygın kişiler tarafından beğeniyle karşılanır. Bu üst düzey topluluğa dahil olan Halid Ziya için okumak ve yükselmek çocukluğundan itibaren iç içe geçer. Gedikpaşa Tiyatrosu'nda izlediği piyesler, operetler onda tiyatroyu ve tiyatro kitapları okumayı bir merak haline getirir. Bu noktada Mardin, Halid Ziya'nın anılarında yer alan babasıyla evlerinden tiyatroya gitmek için yürüdükleri anekdota dikkat çeker ve zengin Müslümanların mütevazı bir yaşantı sürdürdüğünü belirtir (Mardin, 1991, s.53).

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, 93 Harbi gibi vakaların neticesinde Halid Ziya'nın çocukluğunun geçtiği baba konağı dağılır. Birlikte yaşayan aile üyeleri birer birer daha

mütevazı evlere çekilirler. Abisi, Nafia Nezareti'nde memurdur. Yazar, annesi ve iki hizmetlileriyle dedesinin İzmir'deki konağına taşınır. Bu konak Hacı Ali Efendi'nin serveti arttıkça sınırlarını etrafındaki yapılarla genişletmiş, kalabalık ailenin birlikte oturduğu bir yapıdır. Halid Ziya ile annesi kendilerine ait olacak özel alan gereksinimiyle bu konaktan ayrılıp daha küçük bir eve taşınırlar. İzmir'e taşınmak yazarın hayatının ilk dönüm noktası olacaktır. Halid Ziya'nın okumaya olan tutkusunu ve yeteneğini fark eden dedesi ona kültürel sermayesini geliştirmesi için yatırım yapar. Bu kalabalık ailenin gerçek reisi ve girişimcisi Hacı Ali Efendi'dir. Avrupa'daki burjuva ailelerin tutumuna benzer şekilde küçük yaşlarda yeteneği keşfedilen Halid Ziya aile mirası için yetiştirilmeye başlanır. Yazar kendine yatırım yapıldığının farkındadır. Kulaktan dolma Fransızca'sından “nakıs sermaye” diye bahseder ve bir süre sonra özel hocalardan Fransızca, İtalyanca, Almanca, Rumca ve Farsça dersleri almaya başlar; “en yüksek irfan ve ilim müessesesi” olan İzmir Rüştüye'sine yazılır. Dedenin yatırımı yalnızca eğitime teşvikle kalmaz. Halid Ziya kendine zengin bir kütüphane kuracak kadar kitap sipariş etme tasarrufuna da sahiptir.

19. yüzyılda ticari faaliyetlerinden bir hayli servet edinmiş gayrimüslimler, kendi okullarında kurumlarında Batı modelinde bir eğitim veriyordu. Bu okulları bitiren gençler daha iyi bir tahsil için Avrupa'ya gidiyordu (Göçek, 1999, s. 242). Halid Ziya anılarında gayrimüslimlerin eğitim kurumlarının kalitesinden bahseder ve Osmanlı okullarının yetersizliğini vurgular. Ticaretle uğraşan Helvacızade ailesi işleri gereği gayrimüslim halkla iç içedir. Yanlarında çalışan muhasebecilerin, veznecilerin gayrimüslim olması ailenin bu ilişkilerde sakınca görmeyen bir yapıda oluşunu kanıtlar. Nitekim Halid Ziya da bu önyargısız tutumun neticesinde bir Türk çocuğu için alışılmadık biçimde Ermeni Katolik rahiplerinin açtığı Mechitariste Okulu'na geçer. Hatta kendisine tahsiline Viyana'da devam etmesi teklif edilir. Halid Ziya, okulu bitirdiğinde paranın hayat için ne kadar belirleyici olduğunu da fark eder. Çocukluktan gençliğe geçerken kendinden “Hiç hayalperest değildim.” (Uşaklıgil, 2017, s.118) diye bahseder, burjuva ciddiyeti bir karakterinin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Babasının İzmir'de yeni açtığı mağazada küçük bir ücret karşılığı çalışmaya başlar.

Edebiyatla daha ciddi biçimde uğraşmaya başlayan Halid Ziya, İzmir'de iki arkadaşıyla birlikte *Nevruz* adında bir dergi çıkarır. Kendini “müfrit bir garpçı” olarak tanımlayan yazar bu dergide evlerde “... bir tuvalet masası değil bir tarakla bir fırça bile bulundurulması görülmeyen bir zamanda”, “Tuvalet Masası” adıyla çevirdiği bir yazı dizisine başlar (Uşaklıgil, 2017, s.129). Bu dizi aslında kişisel bakım ve temizlikle ilgili eğitici bir seridir. Burjuva yaşantısını toplumun geneline yayma arzusu yazarın yakın çevresinde alayla karşılanır.



Halid Ziya'nın, Kırk Yıl'da İzmir ticaret dünyasından bahsettiği bölüm, Türk tüccarların ticaret hayatının nasıl dışında kaldığına dair dikkatlerini yansıtır. Osmanlı toplumunda Türklerin ticaretle uğraşması makbul görülmez. Ticaretin insan ruhunda yaratacağı duygular: Paranın dünyevi bir kazanç ve haz olması, ticaret hayatının hırslı olmayı getirmesi ve rekabet İslâm dinince hoş görülmemektedir. Yazarın ailesi her ne kadar ticaret hayatına dahil olabilmiş olsa da ithalat işleriyle ilgilenen çalışanları gayrimüslim halka mensuptur. Yazar kendisinin de arkadaşlık ettiği bu kişilerin ekonomiden olduğu kadar edebiyattan da anladıklarını Fransa düşünce ve siyaset hayatını yakından takip ettiklerini söyler.

Bu dönemde Halid Ziya'nın hayatını etkileyecek bir olay olur. Babasının mağazasında küçük bir masada ticaretle ilgilenen yazarın Fransızca ve edebiyat bilgisi fark edilir ve Hariciye memuru olarak daha faydalı bir hayat süreceği kararlaştırılır. Cebinde tavsiye mektuplarıyla İstanbul'a giden Halid Ziya ilk olarak dönemin Hazine Bakanlığı'na başvurursa da "Siz ticaretle me'lûf bir ailedensiniz. Memleketin her şeyden evvel bu zeminde yetişecek adamlara ihtiyacı vardır." (Uşaklıgil, 2017, s.159) cevabıyla reddedilir. Bu konudaki ikinci girişimi ise o hafta kabinenin düşmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanır ve ticaret burjuvazisinden, bürokratik burjuvaziye geçişi bir müddet daha ertelenmiş olur. İstanbul'da Muallim Naci ile tanışan Halid Ziya, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin hazırladığı "...dar merdivenli, pis duvarlı, fakir, sefil, küçük bir bezirgânın iflasa yaklaşmış yazıhanesi kadar olsun bir gösterişe malik olmayan harap..." (Uşaklıgil, 2017, s.150) yeri görünce hayalindeki yayın dünyası çökmüş olur. Yazar, Avrupada olduğu gibi büyük kitaplarla dolu salonları bulunan içinde araştırmacıların incelemeler yaptığı bir bina hayal etmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun ne siyasi ne de ekonomik durumu bu şartları hazırlamaya müsait değildir.

Halid Ziya, İstanbul'dayken aldığı bir teklifin sonucu olarak İzmir'e dönünce *Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Numune ve Tarihi* adlı bir Fransız edebiyat tarihi ve antolojisi hazırlar. Bir yandan da İzmir Rüştüyesi'nde Fransızca dersleri vermeye başlamıştır. Duru Fransızcası ve iyi aritmetik bilgisi yazara bir başka kapı daha açar: Osmanlı Bankası'nda muhasebecilik. Yazar bankada çalışma deneyiminden şöyle bahseder:

Bankada uzun bir ömür geçirdim, bu seneleri düşünürken esef değil bilakis itminan duyarım. Uzun seneler muntazam bir iş âleminde; bütün teşkilât manzumesi faaliyet unsurlarının makul ve muttarit insicamından terekküp eden bir muhitte yaşamış olmakla amelî hayat için bir mektepten geçmiş oldum (Uşaklıgil 2017: 259).

Bu iki işi birlikte yürüten ve dönemine göre yüksek bir aylıkla çalışan yazar "kendi mevcudiyetime mutasarrıf olmuştum." (Uşaklıgil, 2017, s.171) demektedir. "Paranın

mukadderat-ı beşeriye üzerindeki tesirini” hiçbir zaman inkar etmeyen yazar için bu maddi bağımsızlık kendini gerçekleştirebilmesi için mühim bir araçtır. Çocuklarının ileride bir bankada çalışmasını istemesinden maddi gücün verdiği özgürlüğe büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Bankadaki çalışma deneyimini hayat için önemli bir okul sayan Halid Ziya bu arzusunu gerçekleştirmiş, çocukları da bankada bir müddet çalışmıştır.

Halid Ziya'nın üçte bir oranında pay sahibi olduğu *Hizmet* gazetesi 1886 yılında yayın hayatına başlar. İzmir'in kültür hayatıyla ilgili bütün çevresi için bu gazetenin küçük bürosu uğrak bir yer haline gelir. Yazar, bu gazetede; roman, hikâye, şiir gibi edebi türlerin yanında İzmir piyasasında işlem görmüş malların fiyat ve miktarlarını gösteren istatistiği Fransızcadan tercüme etmektedir. Bu görevi büyük bir dikkatle yapması gazeteyi sırf bu rakamlar için takip eden az sayılmayacak tüccar kitlesi için önemlidir. Piyasanın değişkenliği nedeniyle bu işi doğru yapmak için çok çaba gerektirmemektedir. Kendisi de ticaretle uğraşan bir aileden geldiğinden bu rakamların önemini iyi bilen Halid Ziya için hesaplarda hata yapma korkusu kâbus halini alır.

*Hizmet* gazetesinde *Sefile* ve *Mensur Şiirler* tefrika edilir. Rezaizade Mahmut Ekrem'in girişimiyle kitaplaştırılmak istenen *Sefile*, Encümen-i Teftiş ve Muayene'den geçemez ve “şeâir-i İslâmiyeye mugayereti” nedeniyle yayımlanması uygun görülmez. 1888'de *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası* ve *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* küçük kitaplar serisinden çıkar. 1889 yılında *Nemide* ve *Bir Ölü'nün Defteri* ardından *Mezardan Sesler* yayımlanır.

Ailenin uzun zamandır sürdürdüğü halı ticareti yanlarında çalışan yabancıların eline geçmiş, bu işi sahiplenecek kimse çıkmadığı için zamanla son bulmuştur. İhracat işlerinin zamanla gayrimüslimlerin eline geçmesi ve Osmanlı'nın son dönemlerinde Müslüman ticaret burjuvazisinin yok oluşu bu örnekte kendini gösterir. Kerman bu durumun Halid Ziya'nın romanlarına devrin genel anlayışının aksine ticaret hayatının Müslümanlar için de önemli ve saygın bir iş olarak yansımalarıyla sonuçlandığına değinir (Kerman, 2008, s.131). Halı ticareti son bulduktan sonra daha küçük bir iş olarak Halid Ziya'nın babası Hacı Halil Efendi tarafından yürütülen incir, palamut tozu ticaaretine yazarın abisi yardımcı olur.

Mardin, modernleşme yanlıların duruma içinde buldukları sınıfın gözüyle baktıklarını söyler. Üst sınıflar meseleye “devleti kurtarmak” için yaklaşırken alt sınıflar onu, yaşam biçimlerini değiştirmeye yönelik bir tehdit sayar (Mardin, 1991, s.73). Halid Ziya'nın da başına bu yargıyı örnekleyen bir olay gelir. Rahip okulundan mezun, gayrimüslimlerle arkadaşlık eden, yabancı dilde kitaplar okuyan ve modern bir giyim tarzına sahip olan yazar, kendisine “mösyö” diye seslenen bir memura *Hizmet* gazetesinden sert bir cevap verir. Bu cevap kendisine edilmeye çalışılan hakarettten çok memurun uygunsuz davranış ve kılığıyla Türkleri şehirdeki yabancılar karşı mahçup etmesindedir. Sonradan bu vaka için *Kırk Yıl*'da

yaptığı: “...esasen ona böyle bir ders vermek ve Türk memurunun şerefini tezyif edilmekten kurtarmak lazımdı.” (Uşaklıgil, 2017, s.214) yorumu onun devletin en azından şerefini kurtarmak gayesiyle hareket ettiğini gösterir.

Yazar bu dönemde Avrupa’yı gezme fırsatı bulur. Bu Avrupa gezisi amcası Sadık Bey’in cömertliğinin sunduğu imkânlarla Atina, Roma ve Paris’i kapsayan iki aylık bir kültür ve keşif turuna dönüşür. Gezinin ardından 1889 yılında devrin önemli devlet adamı Köse Raif Paşa’nın yeğeni Memnune Hanım’la iyi bir evlilik yapar. Bu evlilik ekonomik ve kültürel anlamda birbirlerine uygun iki ailenin onayıyla gerçekleşir. Evliliği sayesinde edindiği siyasi ve ekonomik bağlantılar hayatının kalanında yazara çok sayıda yükselme imkânı sağlar.

Ailesindeki ard arda ölümlerle sarsılan yazar kısa bir aranın ardından 1891 yılında daha önce *Hizmet* gazetesinde tefrika ettiği (1887-1888) *Hikâye*’yi kitaplaştırır. Onu 1892 yılında yayımlanan *Ferdi ve Şürekâsı* izler. Osmanlı Bankası’ndan ayrılan yazar Mesâlih’i Ecnebiye Kalemi’nde başkâtip olarak çalışmaya başlar. Bu müdürlükte Osmanlı’nın en kozmopolit şehirlerinden biri olan İzmir’deki vatandaşların uyruk ve pasaport işleri halledilmektedir. Bu dönemde büyük bir ticaret merkezi olan İzmir’deki vatandaşlar kimi zaman vergi kaçırmak kimi zaman çeşitli ayrıcalıklar elde etmek için farklı uyruklardan olduklarına dair vesikalar taşımaktadır. Bu çetrefil memurluk işi için bankadan ayrıldığına pişman olan Halid Ziya kısa süre sonra Müşterekü’l-Menfaa Reji Müdüriyet-i Umumiyesi’nden başkatiplik teklifi alır.

“İzmir’in şımartılmış ve kendi nefesine haddinden fazla itimat verilmiş bir genci” olan Halid Ziya, “İstanbul’da nihayet bir taşra çocuğu” vaziyetinde hissetmektedir. Çünkü İzmir’de ticaret burjuvazisinin en üst katmanının bir ferdiyken İstanbul’un yüksek bürokratik burjuvazisine henüz yeni dahil olmuştur. Çalışanların büyük bölümü gayrimüslim olan Reji’de işe başlar. Devrin siyasi iklimi nedeniyle kendisine ölçülü olması ve edebiyatla fazla haşır neşir olmaması tembih edilse de Rezaizade Mahmut Ekrem’in bir “Yazık olur!” deyişle bu fikirden vazgeçer (Uşaklıgil, 2017, s.305).

İstanbul’daki edebi çevreye dahil olan yazar, burada Rıza Tevfik’le tanışınca felsefe konusunda ne kadar yetersiz olduğunu fark eder ve bu alanda düzenli okumalarla açığını kapatmaya çabalar. Kültürel sermayesini daima zenginleştirmek isteyen Halid Ziya için herhangi bir alanda “adeta kara cahil” olmanın şiddetle sakınılması gerektiği bu örnekte görülmektedir. Yine bu dönemde Halid Ziya’a, polisiye kitaplar okumayı seven II. Abdülhamid’e sunulmak üzere cinaî bir roman yazması teklif edilir. Bu teklif “rütbe meselesi bence dağ-ı derûn” idi diyen Halid Ziya’yı heyecanlandırır. Zira İzmir Valisi Halil Rifat Paşa kendisine “rütbe-i sâniye sınıf-ı mümtemâyizi” verilmesini önermiştir. Fakat o dönemde Cevat Paşa’nın rütbelere için yeni yaptığı bir düzenlemeye göre yazara “hâmise” yani mülki rütbelerin ilk derecesi verilir (Pakalın, 1971, s.719). Bu yeni rütbe Halid Ziya için bir leke gibi

görülmektedir. Mütemâyiz rütbesinin askerî karşılığı “Miralay”ken hâmisinin karşılığı “Mülazım”dır; dolayısıyla yazar yüksek bir rütbeye layık görülmemiş biri vaziyetindedir. (Pakalın, 1972, s.124) Neticede yazar cinaî roman için konu bulamaz ve II. Abdülhamid’e bir roman sunmadığı için kendini talihli sayar. Mektep dergisinde yayımladığı *Sanskrit Edebiyatı Tarihi* (1894) yazısı dizisi nedeniyle Zaptiye Nazırı’nın konağında “memlekette maddiyûn mesleğini” yaymakla suçlanır ve sorguya çekilir (Uşaklıgil, 2017, s.368).

Rejideki görevi sayesinde İstanbul’a yerleşen ve buradaki edebiyat çevresinin sevilen kişilerinden biri haline gelen Halid Ziya, *Servet-i Fünun* mecmuası etrafında toplanan Edebiyat-ı Cedide topluluğunun en önemli isimlerin bisidir. 1896-1897 arası *Servet-i Fünun*’da tefrika edilen *Mai ve Siyah* hem biçim hem de konu bakımından topluluğun görüşleri yansıtmaktadır. İstanbul’da düzeninin oturmasıyla yeniden üretken bir dönemine giren yazar 1898’de *Solgun Demet* yayımlar. 1899-1900 yıllarında *Aşk-ı Memnu* tefrika edilir. 1900’de ise *Bir Yazın Tarihi* yayımlanır. 1901 yılında *Kırık Hayatlar*’ın tefrikası teftiş kurulunun sansürüne uğrayınca hayal kırıklığına uğrayan yazar bir süre yazmayı bırakır. Aynı dönemde *Servet-i Fünun*’nun yayın hayatı da son bulmuştur. Buna karşın Halit Ziya’ya Reji yönetimi tarafından Türk çalışanlar işe alma görevi verilir. Edebiyat-ı Cedide topluluğunun dağılmasının yattığı boşluk bu imkân sayesinde bir ölçüde telafi edilir. Reji’de küçük bir kültür sanat vahası meydana gelmiş olur.

Rejide hükümeti temsilen bulunan Cevat Bey’in Mabeyn başkatibi olması üzerine Reji yönetimine atanan Halid Ziya aynı zamanda Darülfünun’da Batı edebiyatı tarihi ve estetik dersleri vermeye başlar. Yazar, “Ne kadar olsa bir Darülfünun’da bir mühim kürsü müderrisi olmak da izzet-i nefsi pek ziyade okşayacak bir talih eseri idi...” (Uşaklıgil, 2017, s.530) sözleriyle bu yeni vazifesinin kendisi için önemini belirtir. Zira iş hayatı boyunca sürekli mesleki tercüme yapmış olsa da bir üniversitede ders vermek Halid Ziya’nın kültürel sermayesini başkalarına aktarabileceği yeni bir alandır. Bu göreve layık görülmesi yıllardır kendine yaptığı yatırımın ödüllendirilmesi anlamını taşır.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra oluşan özgürlük ortamında yazılar edebi olmaktan çok siyasi bir niteliktedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılan Halid Ziya, *Nesl-i Ahir* adlı romanını bu dönemde tefrika etmeye başlar. Yazarın anılarında yazdığına pişman olduğu belirttiği bu eserde, baskıya başkaldıran gençlerin ruhunu yansıtmak ister.

31 Mart İsyanı’nın bastırılmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önerisiyle Mabeyn başkâtibi olan Halid Ziya’nın görevi yeni hükümete yakışacak bir saray kurmaktır. Tahta İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteğiyle V. Mehmet Reşat’ın oturduğu düşünülürse yeni hükümetin kuracağı düzen ve sarayın Osmanlı’nın bürokratik burjuva sınıfının değerlerini temsil edeceği anlaşılmaktadır. Mabeyn başkâtibi Dolmabahçe Sarayı’nı kısıtlı bir bütçeyle,

bürokratik burjuvanının değerlerine uygun bir şekilde yenilecektir. Bu iş için estetik beğenisi yüksek, para yönetiminden anlayan ve en önemlisi İttihat ve Terakki Cemiyet'inin ilkelerini benimseyen Halid Ziya'nın seçilmesi, onun Osmanlı burjuvazisinin iki zümresini de tam manasıyla temsil ettiğine kanıt niteliğindedir. Yazar da kendisine verilen görev karşısında bir girişimci tavrı takınır:

Yapılacak işler pek muhtelif, pek müşkül ve türlü dolaşık yollardan geçilerek, türlü muhtaralar aşarak başarılabilir nevidendi. Bunun karşısında ürkmek, irkilmek lâzım gelirdi; bilâkis... Faaliyetine geniş bir saha açılıvermiş genç ve dinç bir iş adamı sıfatıyla bundan haz duyuyor, vâsıl olunacak muvaffakiyet neticesinden gençlik senelerini, iş sahasında yapılmış tecrübelerini hep intizam ve usul dairesinde çalışılan zeminlerde geçirip rüyet ve hareket tarzı oralarda müşahede edilen örneklerle temessül etmiş bir müteşebbis için ilk verilecek karar karışık işleri ehemmiyet ve müsta'celiyet itibariyle tasnif etmek ve bunların birbirini ihata eden dairelerini adımlar dolaşmayacak, sendelemeyecek bir teenni ile aşmak esasına müstenit olmalıydı (Uşaklıgil 2019: 32, 33).

Halid Ziya sarayda ilk iş olarak harcamaları düzenler. Saray mutfağının harcamalarının azaltılması ve saraydaki işe yaramayan kalabalığın dağıtılması ilk icraatlar olur. Bakımsız kalan sarayın da tadilata ihtiyacı vardır. Dolmabahçe Sarayı'nın yenilenmesi, odaların döşenmesi ve sarayın iç yaşantısının düzenlenmesinde söz sahibi olur. Saygın bir aileden gelen kültürlü kendini yetiştirmiş bir birey olarak Halid Ziya, padişahın yardım istediği, sık sık fikirlerine başvurduğu biri haline gelir. Aralarındaki bu yakınlık Halid Ziya'nın emekliliğinde rahat geçinmesini isteyen padişahın onu Âyan'lığa atmasını sağlar (Uşaklıgil 2019, s.310). Padişaha göz kulak olması için İttihat ve Terakki'ciler tarafından görevlendirilmiş olan yazarın bu yükselişi hem cemiyetin hem de cemiyetin karşıtlarının tepkisini çeker. Meclise katıldığı ilk gün Mabeyn başkâtipliği ve Âyan azalığını birlikte yapamayacağı gerekçe gösterilir. Dönemin gazetelerini de haftalarca meşgul eden bu konu Halid Ziya'nın Âyan'lıktan istifa etmesiyle sonuçlanır. Bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nda statülerin ne kadar geçici olduğunu örneklemektedir.

Bu dönemde hükümette dengeler değişir ve yazar, Halâskâran Zabitan'ın baskısıyla Mabeyn başkâtipliğinden de istifa etmek zorunda kalır. Dârülfünun'daki derslerine dönene kadar hatta sonrasında bile padişah tarafından kendisine bağlanan maaşın devam etmesi Halid Ziya'nın sarayda kendini ne kadar sevdirdiğinin bir başka kanıtıdır.

Önce resmî bir görevle sonra da karaciğer rahatsızlığını tedavi amaçlı Avrupa seyahatine çıkan Halid Ziya, I. Dünya Savaşı'nı başlatan Sarajevo suikastini de burada öğrenir. Bu haberin yayılması bütün Avrupa'yı adeta bir kaosa sürükleyecektir. Hızla Paris'e dönen yazar burada eğitim gören on yedi genç Türk zabitanı de yanına alarak İstanbul'a doğru yola çıkar. Bu yolculuğun zorluklarını diplomatik becerileriyle aşarken uğramak zorunda kaldığı şehirleri gezmekten de kendini alamaz. Yazarın kendisinin de bir macera olarak tanımladığı bu vakanın sonunda İstanbul'a evinin bulunduğu AyaStefanos'a geldiğinde tipik burjuva tavrını takınır. Yanında getirdiği yüklerden kurtularak bastonu elinde salına salına evine döner ve uşağına bol köpüklü bir Türk kahvesinin yanında sigara getirmesini söyler (Uşaklıgil, 2019, s.402).

Halid Ziya'nın hayat hikâyesi, 19. yüzyılın Avrupa'sının üst düzey burjuvazinden eksik olmadığı gibi birçok bakımdan daha zengindir. Küçük yaşlardan beri düzenli ve disiplinli biçimde çalışan yazarın Yakup Kadri'nin anılarında "...hayatını bir kronometre gibi kurmayı kendine prensip edinmiş Uşakizade Halid Ziya Beyefendi..." şeklinde anılması şaşırtıcı değildir (Karaosmanoğlu, 2013, s.18).

Halid Ziya toplumun üst kesimindeki yerini daima korumuştur. Hal ve tavrı sosyal sınıfıyla uyum içinde olan yazardan Hüseyin Cahid'in anıların şöyle bahsedilir:

Orada Fikret ile Halit Ziya'yı gördüm. Fikret'in derhal emniyet ve muhabbet telkin eden tatlı bir karşılayışı, müstehzi zannolunabileceği hâlde istihza etmeyen bir gülüşü vardı. Halit Ziya Bey daha teklifli, daha ağır görünüyordu. İhtimal ki yazıları gibi muntazam ve mutantan konuşmasının da bunda tesiri oluyordu. Rabıtası bozuk bir yazıdan insan nasıl mahçup olursa Halit Ziya'nın karşısında da biraz lâübalı davranmaktan insan öyle utanacak zannediyordum. Bende ilk hâsıl olan intiba budur (Yalçın, 1935, s.75, 76).

Diyorlar ki adlı kitabı için yazarla röportaj yapan Ruşen Eşref onun evini realist romanlarda uzun uzun tasvir edilen evlere benzettir. Halid Ziya hakkındaki izlenimleri şu şekildedir:

Ve dudaklarından çenesine inen ufacık beyaz sakalı, dolgun ve uçları sivri, düz bıyıklarıyla, başını ancak örtebilen incecik, gümüşü saç telleriyle bir Lavedan'ın, bir Prévost'un romanlarındaki bir kahramana benziyordu. Mesela: Çok aşırı ve uzun çalışmalardan sonraki yorgunluğunu bir eyalet köşesinde dinlendiren, orta yaşlı, kalan ömrünü kır ve tabiat hayatına adanmış bir kont... İnsanlarla olan münasebetlerinde

daima ihtiyatlı, herkese karşı terbiyeli; fakat onlardan mümkün olduğu kadar uzakta yaşayan, aşırılığa kaçmayan bir bedbinliğin hoş giden havası içinde ömür geçiren bir kont... Kırlar ve güzel bahçeler meraklısı bir adam ki, köşkünde bile tercih ettiği oda belli; o odada oturduğu koltuk belli... (Ünaydın, 1972, s.44-15).

Yazar, Osmanlı ticaret burjuvazisinin Türk ve Müslüman bir ferdi olarak başladığı iş hayatına bürokratik burjuva sınıfına yükselerek devam eder. *Kırk Yıl, Saray ve Ötesi* kitaplarını titizlikle yayıma hazırlayan Uçman "...Halit Ziya'nın, dinî ve millî değerlere hiç de öyle yabancı kalmadığını, tam aksine bu gibi konularda hayli duyarlı olduğunu..." belirtir (Uşaklıgil, 2019, s.16). Bunların yanında dönemin kültür ve edebiyat hayatının lokomotif isimlerinden biridir ve Osmanlı aydın sınıfının saygın bir üyesidir.

Bu konumunu Cumhuriyet devrinde de koruyan yazar, dönemin gazetelerinde yer alan yazılarıyla kendinden söz ettirir. Halid Ziya, *Cumhuriyet ve Son Posta* gazetelerinde anılarını yayımlamış zengin hayat deneyiminin ona sunduğu tecrübeleri kendinden sonraki nesillere aktarmıştır. Dönemin önemli meselelerinden dilde sadeleşme hareketi üzerine eğilmiş ilk dil kurultayında yaptığı konuşmayla dikkat çekmiştir. Hayatının son dönemlerini eserlerini sadeleştirmekle geçiren yazar, 1945 yılında vefat eder (Huyugüzel, 2010, s.43-47).

Halid Ziya yalnızca ailesinin mesleği ve ekonomik durumu sayesinde değil karakter ve değer dünyası olarak burjuvazinin bir üyesidir. Ölçülü, güvenilir, titiz ve çalışkan mizacı, düzenli aile yaşantısıyla burjuva erdemlerinin kusursuz bir örneğini sunar. Osmanlı burjuvazisinin ortak özelliklerini taşıyan Halid Ziya, edebiyatı hariç tutulsa bile yaşantısı ve yazdıklarıyla incelenmeye değer bir burjuva figürüdür. Burjuvazisinin insan idealinin özelliklerini karakterinde toplayan yazar değer dünyası eserlerine de yansıtmıştır. Edebi eserlerinde, yarattığı atmosfer ve çizgili karakterler burjuva erdemi ve ideallerine göre şekillenmiştir. Yazarın hayat hikâyesindeki sınıfsal değişimler romanları kronolojik olarak incelendiğinde kendini göstermektedir. Tezin bir sonraki bölümünde Halid Ziya'nın romanlarında Osmanlı burjuva yaşantısı ve idealleri genel atmosfer ve karakterler üzerinden incelenecektir.





#### 4. HALİD ZİYA’NIN ROMANLARINDA BURJUVA

Osmanlı’da roman Batı etkisiyle ortaya çıkmıştır. Tanpınar, süregelen geleneksel şiir, tiyatro ve hikâye anlayışında bir dönüşüm yaşanabilmesi için toplumun yaşantısını, sosyal sınıfların birbirleriyle etkileşimini değiştiren bir itici güç gerektiğini söyler (Tanpınar, 2010, s.44). Bu itici güç 18. yüzyılda padişahın eliyle Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecine girmesiyle oluşur. Sosyal sınıfların birbirleriyle yeni etkileşimlere girmesini sağlayan bu dönüşüm Osmanlı’da burjuva sınıfının doğuşuna uygun ortamı hazırlamaya başlar.

Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nde şunları söyler:

...İslâm tarihi bütün büyük hadiselerle rağmen içtimaî bakımdan hemen hemen olduğu gibi kalmış, bir türlü burjuvazisi doğmamış ve Müslüman sarayı değişmemiştir. Belki de fikrî durgunluğunun, hattâ düşkünlüğünün, iç buhranlarının en mühim âmili olan içtimaî çöküntüler istisna edilirse Müslüman cemiyetlerinin tarihinin en büyük eksikliği bu burjuvazinin teşekkül edemeyişidir. (Tanpınar, 2010, s.44,45).

İmparatorluğun 18. yüzyıldan itibaren bir dizi modernleşme hareketine girmesi burjuvazi denilebilecek bir topluluğun oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu içinde kendine gelişme imkânı bulmuş olan ticaret burjuvazisi çoğunluğun gayrimüslimlerden oluşması nedeniyle Avrupa’yı daha yakından takip etmektedir. Osmanlı topraklarında ilk romanlar da gayrimüslimler tarafından kaleme alınır.

Bürokratik burjuvazinin roman türünü tanınması toplumsal yapı gereği temas halinde olmadığı gayrimüslimler aracılığıyla değil tercüme eserlerle olur. Fransız modelinin uygulandığı bir eğitimden geçen Yeni Osmanlı’ların roman anlayışında Fransız etkisinde kalması son derece normaldir. Modern eğitim kurumlarında yetişen bürokratik burjuvazi kendini ifade etmek için roman türünü sahiplenir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla sonuçlanacak süreçte bürokratik burjuvanın kendi hikâyesini ve ideallerini kaleme almasının rolü yadsınamaz. Sara Maza’nın, “Bir grubun toplumda ve yönetimde bir özne haline gelebilmesi için, kendine ait bir hikâyesi olmalıdır.” cümlesi Osmanlı bürokratik burjuvazisinin İmparatorluğu yıkip yeniden inşa etme süreciyle 19. yüzyıl edebiyatı arasındaki ilişkiyi açıklar niteliktedir. (akt. Moretti, 2015, s.24; Maza, 2003, s.6).

Halid Ziya gazetelerde yer alan edebiyat dışı yazılarıyla Osmanlı toplumuna modernleşme sürecinde yol göstermiştir. Ayrıca şiir, hikâye ve romanları dışında edebiyat tarihi hakkında yazdıklarıyla Türk edebiyatının çehresini değiştirmiştir. Bu bakımdan Tanpınar’ın “Halid Ziya’ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek muharririmiz yoktur.” (Tanpınar, 2010,

s.265) “Bizde asıl romancılık Hâlit Ziya ile başlar.” (Tanpınar, 2007, s.284) cümlelerine dayanarak Osmanlı burjuvazisinin ticarî ve bürokratik iki kanadının da içinde bulunmuş, İttihad ve Terakki’nin üyesi Halid Ziya’nın romanları Osmanlı burjuvazisinin yaşantı ve ideallerini anlamak bakımından önemlidir.

#### 4.1 Bedenin Sermayeleşmesi: Sefile

1886-1887 yılları arasında Hizmet gazetesinde tefrika edilen *Sefile*, Halid Ziya’nın ilk romanıdır. Ahmet Mithat Efendi’nin 1881 yılında yazdığı *Henüz On Yedi Yaşında* romanına cevaben yazılan bu roman, Türk ve Müslüman bir kadının fuhuş alemine düşüşünü hikâye etmesi nedeniyle Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulunun kararıyla kitap olarak basılması engellenmiştir. Halid Ziya’nın romanları içinde burjuvazinin yaşantı ve kişi olarak en az görüldüğü romanıdır. Uysal bu roman için “Halit Ziya’nın sonraki romanlarında daha çok bir burjuva ahlaki çerçevesinde değerlendirilebilecek cinsel sözleşme bu romanda en iptidai haliyle karşımızdadır” (Uysal, 2014, s. 82) tespitini yapar.

*Sefile* İstanbul’da geçen bir romandır. Osmanlı İmparatorluğu’nun en gelişmiş ve kozmopolit şehri olan İstanbul’da fuhuş 19. yüzyıla kadar Avrupa’nın büyük şehirlerine kıyasla az görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru yabancı sermayenin etkisini arttırdığı İstanbul ticaret pazarı genişlemiş ve şehrin nüfusu artmıştır. Tanzimat Fermanı’nın ardından siyaset ve hukuk alanlarında başlayan sekülerleşme fuhuşun denetlenmesi ve cezalandırılmasını hafifletmiştir (Kırlı, 2010, s.45-48). Devletin genelevleri vergi almaya başlaması genelevlerin devletçe tanındığının göstergesidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle ticaretin yoğun olduğu şehirler de artan fuhuş vakaları devrin romanlarında da işlenir.

Roman alt sınıfta doğmuş Mazlume’nin fakirlik ve kimsesizlik nedeniyle fuhuşa sürükleniş hikâyesini anlatır. Mazlume, Halid Ziya’nın romanları içinde modern anlamda çocukluğunu yaşayamamış tek karakterdir. Mazlume’nin açıkça belirtilmese de muhtemelen beden emeğine dayalı bir işte çalışan babası o çok küçük yaşta ölür. Anne sürekli dikiş dikmekte romanda yine açıkça belirtilmese de evin geçimi bu yolla sağlanmaktadır. Mazlume küçük yaşlarda annesine yardım ederek ev içi çalışmaya katılım sağlar. Avrupa’daki örneklerinde olduğu gibi işçi sınıfına mensup bireyler bedenen geliştikleri yaştan itibaren çalışmaya başlamaktadır. Annenin erken ölümünün ardından Mazlume’ye, evinin odalarını kiraya vererek geçinen komşusu Rahime Hanım bakar. Bu karakter, geçimini ancak sağlayabilecek bir kira gelirine sahip orta sınıfın alt tabakasında bulunan biri olarak resmedilir. Rahime Hanım öldükten sonra yaşarken yanında olmayan varisleri ortaya çıkar ve evi satmak isterler. Aile ilişkilerinde paranın belirleyiciliği Halid Ziya’nın daha ilk romanında kendini göstermiş olur.

Romanın diğere varlıklı kişileri Mihriban ve İkbâl'dir. Mihriban zengin bir konakta odalıktır. İkbâl'i doğurduktan sonra nikah altına alınır ve kocasının ölümünün ardından servet sahibi olur. Mal varlığı nedeniyle burjuva olarak adlandırılabilir olsa da Mihriban burjuva ahlakına sahip değildir. Kısa sürede ahlaksız bir yaşantı ve israfıyla kendisine kalan serveti tüketir. Romanda, Mihriban başlangıçta cinsel tatmin amaçlı birliktelikler kursa da zamanla geçinmek için fuhuş yapmaya başlar. Yaşadığı konağı satıp daha küçük bir evde yerleşir ve burada kızıyla birlikte fuhuş yapar. Sokakta bulduğu Mazlume'yi de sermaye olarak kullanmak için evine alır. Beden emeği ile geçinen işçi sınıfının en alt tabakası sayılabilecek fahişelerin zihin dünyası romanda şu cümelerle anlatılır: “Bana verdikleri para kadar muhabbet satıyorum” (Uşaklıgil, 2016a, s.54).

Romanda burjuvazinin temsil edildiği asıl karakter İhsan Bey'dir. Bürokratik burjuvazinin bir ferdi olan İhsan, memurdur. Eğitim ve terbiyesine önem verilmiş annesi tarafından aile sermayesinin mirasçısı olacak şekilde yetiştirilmiştir. Onun İkbâl'le kurduğu ilişki dinen uygunsuz olduğu kadar bu aile servetini çarçur edeceği için de tehlikelidir. Annesinin “Namuslu bir oğula malikiyetle iftihar edecek bir kadına sefil bir oğul oldun. İhtimal ki pederinin namus-kârane kazandığı serveti de sefaletle feda edeceksin. Bir aile teşkiline hadim olacak vesaiti bir fahişenin israfatına istimal edeceksin.” (Uşaklıgil, 2016a, s.83) demesi aile bağlarının serveti bekâsı açısından önemli olduğuna ikinci bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Halid Ziya'nın daha ilk romanında sermaye kavramı önemli bir yer tutar. Mazlume'nin, bir mal varlığına Moretti'nin kavramsallaştımasıyla roba yani mülke sahip olmadığı için bekâretini bir varlık olarak görmesi şu cümlelerde kendini gösterir: “Benim yegâne medar-ı iftiharım, yegâne *servetim*, saadetim olan ismetimi payimal ettikten sonra yalnız validemin hatırasına hasrettiğim muhabbetimi tamamen taht-ı teshirine aldı da şimdi onu reddediyor.”<sup>4</sup> (Uşaklıgil, 2016a, s.133). Fakir kızın tek serveti olan ismetini kaybetmesi bu sermayenin yerini bedeninin almasıyla sonuçlanır.

Halid Ziya romanında genelevlerin bir beden ticarethanesi oluşunu vurgular. Genelevde çalışmaya başlayan Mazlume “bir meta-ı ticaret gibi istihdam” edilmektedir. Bu noktada Mazlume'nin kendi bedeni üzerinde söz hakkını kaybetmesi önemlidir. Bedeninden gelir elde edilen Mazlume bu gelirden ancak yaşamını sürdürecektir karın tokluğu olarak ifade edilebilecek küçük bir pay alabilir. Mazlume, ederi gençlik ve güzellikle belirlenen bir meta oluşunun son derece farkında olması bakımından ilginç bir karakterdir. “Oraya girmek kendisini bir meta gibi birinci defa gördüğü bir adama arz etmemek isterdi. Lakin hayır, oraya girmek; şen güzel

---

<sup>4</sup> Vurgu bana ait.

görünmek; gülmek, kendisini beğendirmek lazımdı.” (Uşaklıgil, 2016a, s.157). Halid Ziya, Moretti'nin işaret ettiği gibi burjuvaziye özgü seküler bir üslupla ahlaki bir yargıda bulunmadan karakterine bu bilinci verir. Romanda Mazlume'nin hamileliği, genelev sahibesinin ”menfaatlerini cidden rahne-dar” ettiği gerekçesiyle sonlandırılır. Kâr odaklı yaşantının acımasız yüzü Mazlume'nin rızası olmadan gerçekleşmesi bakımından bir cinayet sayılabilecek kürtaıda kendini göstermiştir.

Genelevden kaçan Mazlume bir ticarethane çatısı altında olmadan fuhuş yapmaya devam eder ve toplumun en sefil tabakasına kadar düşer. Bu sefalet, yaşadığı virâne de karşılaştığı İhsan'dan intikam almak için boğazını ısırarak parçalaması ve birlikte feci biçimde ölmeleriyle son bulur. *Sefile*, Halid Ziya'nın bütün romanları içinde en vahşi sona sahip olanıdır. Bu bakımdan orta sınıfın en az görüldüğü ve en alt tabakasıyla ele alındığı romanın vahşet denilebilecek bir sonla bitmesi burjuva ideallerinin olmadığı dünyanın romancı tarafından nasıl algılandığını ele vermektedir.

#### **4.2 Sevginin Sermayeleşmesi: Nemide**

*Sefile*'nin ardından yine *Hizmet* gazetesinde 1887-1888 yıllarında neşredilen *Nemide*, orta sınıfın yazarın daha fazla aşına olduğu katmanının dışında çıkmayan bir karakter kadrosuna sahiptir. Roman *Nemide-Nail-Nahit* arasındaki aşk üçgenini anlatmaktadır. *Nemide* ile *Nail* amca çocuklarıdır. *Nahit* ise *Nail*'in öksüz kalmış teyze kızıdır. Toplumun kapalı yapısı birlikte büyüyen çocukların arasında kaçınılmaz bir sevgi bağı oluşmasına yol açar. *Nail* önce hastalıklı bir bünyeye sahip olan *Nemide* ile nişanlansa da *Nahit*'le yakınlaşmaktan geri duramaz ve nihayet bunu öğrenen *Nemide* kendi ölümüne sebep olmasına rağmen aradan çekilir.

Romanda burjuvayı temsil bakımından en önemli karakter *Nemide*'nin babası Şevket Bey'dir. Aile mirasında hak iddia edebilecek abi ve babasının ölümünden sonra Şevket Bey'e Sultanahmet caddesinde bir konak, Kanlıca'da bir yalı, iki çiftlik, bir zeytinlik, beş altı dükkândan oluşan bir miras kalır.

Şevket Bey'in konağı ve yalısı burjuva yaşantısına uygun bir konforu sağlayacak şekilde döşenmiştir. Orta sınıfın yaşamı için gerekli olan konforun romancı tarafından idealize edildiği evlerin tasvirinde kendini açıkça gösterir. Kanlıca'daki yalının anlatımında odaların işlevlerine göre döşendiği anlaşılır. Yalıda on oda bulunmaktadır: Şevket Bey'in zengin kütüphanesi, lüksten çok konforu ön planda olacak biçimde düzenlenmiş yemek odası, evin kahyası Ömer Ağa'nın “pek sade döşenmiş” merdiven boşluğuna yakın odası, misafirlerin kabul edildiği oda ve bir mücevher kutusu kadar süslü *Nemide*'nin odası. Bu odanın konforu

Nemide'nin şahsına uygunluğuyla ölçülür ve karakter tarafından şu şekilde tanımlanır: "Odanın her tarafına göz gezdirdikçe tabına muvafık bir şey buluyordu." (Uşaklıgil, 2016b, s.79).

Romanda Şevket Bey'in iktisadi sermayesini genişletmek amaçlı bir yatırım yaptığı görülmesi de onun kendi sosyal ve kültürel sermayesini geliştirmek için yatırım yaptığı iddia edilebilir. Şevket Bey yalnızca sahip olduğu mülk bakımından değil karakter bakımından da burjuva kabul edilebilecek ilk Halid Ziya karakteridir. Romanda sürekli kitap okurken tasvir edilen Şevket Bey küçük yaştan itibaren musiki, resim, silah, at binmek, kürek çekmek gibi birçok meziyet edinir ve hatta bunlarda uzmanlaşır. Orta yaşlarından sonra bahçecilikle meşgul olur ki bu ilgi de yüzeyde kalmayarak Paris bitki bahçesi hakkında makaleler okunacak kadar derinleşmiş bir uğraş halini alır. Şevket Bey'in günlük hayatı geçinmek için çalışmaya ihtiyacı olmayan birine göre çok fazla uğraşla doludur. Bahçe ekip-biçmek, kızı Nemide'nin eğitimiyle ilgilenmek ve kitap okumak bunların başlıcalarıdır. Bu bakımdan karakterin kültürel sermayesine yatırım yaptığı açıktır.

Şevket Bey'in bir diğer yatırımı ölen kardeşinin oğlu Nail'dir. Küçük yaşta özel dersler almaya başlayan Nail, zekasıyla hemen kendini gösterir. Bu zeka, Şevket Bey için bir yatırım arzusu doğurur ve çocuğun eğitiminden sorumlu olmak ve bu eğitime yön vermek için annesinden izin alır. Şevket Bey toplum için en faydalı olacak bilimin tıp olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan Nail'in Tıbbiye'ye gönderilmesi yalnız onun ve Şevket Bey'in değil tüm toplumun faydası gözetilerek gerçekleşmiştir. Burjuva değer dünyasıyla yetişen Nail için de fayda önemli bir kavramdır. Nemide ile evliliği söz konusu olduğunda hastalıklı bir bünyeye sahip olan nişanlısı için endişelenmekten çok "Bu hasta kız, bu tabip için tetkike şayan bir numune" diye düşünür (Uşaklıgil, 2016b, s.119).

Romanda Nemide'nin yaşantısı da burjuva ideallerini yansıtmaktadır. Çocukluğunda yemek saati, uyku saati, ud dersleri, bahçede vakit geçireceği saatler ve babası tarafından eğitileceği saatler önceden belirlenmiştir. Genç kız verimliliğine göre düzenlenmiş hayatında sıkılmaya vakit bulamaz. Günlük aktivitelerinin tamamı birer iş olarak tanımlanmıştır:

Hayatım o kadar muttarid ve düz geçiyor ki bugün ile dün arasında bir fark bulamadım.

Her gün bu bahçede dolaşmak, saatlerce yalnız yalnız gezmek, ara sıra babamla görüşmek, biraz satranç oynamak, pek nadir kanun çalmak, en büyük zamanımı okumakla geçirmek, ikide bir geceleri sandalla denize çıkmak; işte başlıca işlerim bunlardır (Uşaklıgil, 2016b, s.135).

Romanın esas konusunu oluşturan aşk üçgeninin en fakir karakteri Nahit'tir. Nemide ile nişanlanmasının ardından yaptığı bir konuşmada Nail için "Yalnız bir kişiyi seviyordum, beni bu istikbalden yalnız o kurtarabilirdi, o bugüne kadar benim malım, servetimdi." der (Uşaklıgil, 2016b, s.111). Sefile'ede kadın karakterler için namusla değer biçilen servet, daha yüksek bir toplumsal sınıfta aşkla ölçülmeye başlanır.

Bu metalaşma aşk üçgende birbirine sahip olma arzusuna yol açar. Nail'e sahip olmak isteyen Nemide ve Nahit karşı karşıya gelir. Kızının Nail'i sevdiğini anlayan Şevket Bey aile servetinin mirasçısı olarak yetiştirdiği Nail'le kızının evliliği için girişimde bulunur. Bu kârlı evliliği kabul eden Nail ve Nemide nişanlanırlar. Elinde sevgisi dışında sermayesi bulunmayan Nahit ise bu sevgiyi dile getirerek riskli bir girişimde bulunmuş olur. Bu girişim olumlu sonuçlanır ve Nail, Nahit'in sevgisine karşılık verir. Nemide aradan çekilir Nail ve Nahit evlenir. Evliliğin önemli bir yatırım ve sosyal sermaye kazanma amacı olarak değerlendirildiği burjuvazide sevginin sermayeleşmesi kaçınılmazdır.

#### **4.3 Ağırbaşlı Bir İntihar: Bir Ölünün Defteri**

Halid Ziya'nın üçüncü romanı olan *Bir Ölünün Defteri* konu bakımından öncekilerle benzemekle beraber tekniği açısından farklılık gösterir. Romanda Vecdi-Nigâr-Hüsametdin arasındaki aşk üçgeni Vecdi'nin hatıra defteri aracılığıyla ölümünden sonra aydınlanır. Anlatıcı bir yazar sesinin olmayışı karakter tasvirlerinin tek yönlü olmasına yol açmıştır.

Romanın ana karakteri olan Vecdi bürokratik burjuvazi sınıfının bir üyesidir. Babası kaymakam rütbesinde askerî bir doktordur. Çamlıca'da büyük bir konakta büyüyen Vecdi, annesinin ölümünden sonra halasının Beylerbeyi'ndeki yalısında yaşamaya başlar. Sekiz yaşında Galatasaray Sultanîsi'ne kaydolar ve orada Anadolu'dan gelen Hüsametdin'le arkadaş olur. Romanda burjuvazinin ideallerinin asıl temsilcisi Vecdi'dir. Galatasaray Sultanîsinin ardından Tıbbiyeyi bitiren Vecdi bilime inanan mantıklı bir kişidir. Ciddiyeti ve ağırbaşlılığıyla gerçek bir burjuva portresi çizer. Şairlikle doktorluğu karşılaştırdığı bir sahnede söyledikleri onun mantığını özetler:

Bir hayatı, zalim eline alarak kemiren bir marazdan kurtaracak olan; ne bir kelebeğin kanatlarına binerek uçan fikirlerdir, ne de geceleri hülyalarını yıldızlarda takip eden gözler! Bir neşterin ucuna merbut olan deva bilemem ki bir kafiyenin bir hecesine muallak olan ahenkte var mıdır? (Uşaklıgil, 2016c, s.49)

Moretti, macerayı sermayenin bir biçimi olarak tanımlar (Moretti, 2015, s.36). Ona göre maceraya atılan kişi kendi kişileşmiş sermayesini belirsiz bir yolculukta sınayan bir

girişimcidir. Romanın baş karakteri Vecdi de okulu bitirdikten sonra böyle bir maceraya atılmak istemektedir.

Siz de bilirsiniz ki insan için taallümü en ziyade lazım olan hayattır...İnsan yaşamak için pek çok şeylere muhtaçtır!...İçinde yuvarlandığımız vücut ummanında herkes kendi zevrakçesini idare etmekle mükelleftir. Meçhul bir rüzgar insanları meçhul bir ufka sevk ediyor; bugün deniz sakindir, yarın fırtına tehlikesi var, kazaya tâbi bir ummanın dalgaları teveccüh istikameti muayyen olmayan bu tahta parçasını sürükleyip götürüyor, ümit edilen muvafık hava zuhur etmez, önümüz bulutlarla mesturdur; mahiyeti malum olmayan bir girdabın derinliklerinde bir karar noktası bulmak için dalgalarla dövüşerek ilerlemek, yahut bir kaya parçasının üzerinde parçalanmak için kasırgalarla uğraşmak lazım geliyor...İşte ben bu ummana atılmak üzereyim; işte ben bu ummanın mellahı olmak istiyorum (Uşaklıgil, 2016c, s.55, 56).

Halasının yalısından ayrılıp bir okyanus gibi gördüğü hayata atılmak isteyen Vecdi kendisine yapılan evlilik önerisiyle engellenir. Evlilik önerisinin yatırım amaçlı yapıldığına dair bir anlatım bulunmamakla birlikte hala karakterinin, kızının Hüsamet'tin'i sevdiğini bilmesi önemlidir. Anadolu'dan gelen ve şairlik gibi gelir getirmeyecek bir uğraşa sahip Hüsamet'tin, Nigâr için ideal bir eş portresi çizmemektedir. Bu nedenle Nigâr'ın annesinin ikilinin evliliğinin önüne geçmek istediği düşünülebilir.

Okulu bitirip *Nesim-i Havadis* gazetesinde yazılar yazmaya başlayan Hüsamet'tin bunu Vecdi'ye "Ben de senin gibi bir meslek sahibi, bir iş adamıyım." diyerek duyurur (Uşaklıgil, 2016c, s.106). Kerman, Halid Ziya'nın bu romanında edebiyatın geçim sağlamak için yeterli bir uğraş olmadığını fakat şiirle uğraşmayı engellemeyecek gazetecilikle maddi yardıma ihtiyaç duymadan geçinilebileceğini vurguladığından bahseder (Kerman, 2008, 133). Nitekim Hüsamet'tin'in okulu bitirip bir gazetede çalışmaya başlamasının ardından evlenme önerisi geri çekilecektir.

Vecdi aşkına karşılık bulamayıp ölmeye karar verdiğinde bile ölümünü faydalı kılmaya çalışacak kadar verimlilik arzusu duymaktadır. "Hüsam bu boş geçen hayat, faydalı bir ölüme feda olsun." diyerek devam etmekte olan savaşa katılır (Uşaklıgil, 2016c, s.127). Bu savaş ona kolunu kaybettirmekten başka bir fayda sağlamaz. Bedenen parçalanmış, tekrar maceraya atılmayacak bir durumda kalan Vecdi karakterine uygun bir şekilde ağırbaşlılıkla kendini ölüme mahkum eder.

Hüsamet'in karakteri ise Halid Ziya'nın romanlarında kültürel sermayesi sayesinde para kazanan ilk karakterdir. Vecdi'nin bu karaktere beslediği sempatinin sonucu olarak oldukça olumlu tasvir edilmiş olsa da onun hırslı bir karakter olduğu söylenebilir. Romanda gayet üstü kapalı biçimde Vecdi, Hüsamet'in'i çizdiği bir karakalem resimde onu şairane bir halde saçları bir yanardağ zirvesi gibi kabarmış biçimde resmettiği anlatılır. Hüsamet'in bu resmin adını "Yükseklere Doğru" koyar (Uşaklıgil, 2016c, s.109). Ahmet Cemil'in prototipi kabul edilen Hüsamet'in halefinin yükselme arzusunun ilk nüvelerini taşımaktadır.

#### 4.4 Yüz Bin Liralık Roba: Ferdi ve Şürekâsı

1882 yılında *Hizmet* gazetesinde tefrikalar halinde yayımlanan *Ferdi ve Şürekâsı*, Halid Ziya'nın diğer romanlarından farklı olarak ticaret burjuvazisini ele almaktadır. İzmir dönemine ait son roman olan *Ferdi ve Şürekâsı*, yazarın dedesi ve babasının ticaret hayatından izler taşımaktadır. Yazar hatıralarını kaleme aldığı *Kırk Yıl*'da bu roman için: "Bu eser belki kendisine takaddüm edenler kadar cazip değildi, fakat öyle zannediyorum ki hayat-ı hakikiyeye pek yakın sahifelerle, hususuyla dedemin ve babamın ticarethanesinden, banka âleminden kalmış intibalarla dolu idi." demiştir (Uşaklıgil, 2018, s.271).

Osmanlı ticaret burjuvazisinin Türk ve Müslüman bir ferdi olan Ferdi Bey romanın en renkli karakteridir. Bu romanda Moretti'nin kavramlarından roba yani mülk büyük yer tutar. Kerman'ın "Halit Ziya'nın romanlarında geçim ve para meselesi aşk kadar, hatta ondan da fazla, insanların hayatını tayin eden bir âmil rolünü oynar" (Kerman, 2008, 131) tespiti en çok bu roman için geçerlidir. *Ferdi ve Şürekâsı Ticaretgâhı*'nın sahibi Ferdi Bey yüz bin liralık bir roba sahibidir. Babasından kalan kereste ticarethanesinin üç bin liralık servetini on sekiz yılda altmış bin liraya çıkararak "vakur, ciddi, donuk" bir iş adamı olması bakımından Avrupalı meslektaşlarından farksız bir portre çizer.

Moretti burjuvazinin değer dünyasının romanda kullanılan dili dönüştürdüğünü iddia eder. Burjuva romanına kadar fikir ve idealleri karşılayan "şey" kelimesi zamanla para karşılığı alınabilen cisimlere dönüşmüştür. Halid Ziya'nın ilk üç romanında "şey"lerin dikkat çekecek şekilde metalaştığı görülmezken *Ferdi ve Şürekâsı* bu bakımdan bir dönüm noktasıdır.

...hayata kazanmak, kazanmak, daima kazanmak için geldiğine hüküm vermiş;  
paradan başka dünyada hiçbir şeyin kıymeti olabileceğini asla düşünmek külfetini  
ihtiyar etmemiş; insanın para yaptığına değil, paranın insan yaptığına kanaat-i kâmile  
ile kâni olmuş; hatta cemiyet-i beşeriyenin şu küre üzerindeki vücudu paradan  
mütenaim olmak maksadına mübteni olduğu fikrini, hikmet-i mahza olmak üzere



kabul etmiş; basiret-i insaniyesi para ile mahdut bir ufuktan başka bir ufka açılmamış;  
para her şey; her şey, hiç olduğuna inanmış bir adamdır (Uşaklıgil, 2016d, s.28,29).

Paragrafın “çalışmak, çalışmak, daima çalışmak”la değil “kazanmak”la başlaması önemlidir. Ferdi Bey servet sahibi fakat burjuva erdemlerini benimseyememiş bir figürdür. Onun değer dünyasının açıklandığı yukarıdaki paragrafta insanın değerinin parayla belirlendiğine dair iddianın nihayetinde parayla ölçülemeyecek “şey”lerin hiç olduğu hükmüne varılmıştır. Yazarın burjuva ideallerine bağlılığı romanda ideallerle desteklenmemiş servetin iflasla sürüklenmesinde kendini gösterir.

Ferdi Bey, hayatta en çok parasını, ikinci olarak da kızını sevmektedir. Romanda, Ferdi Bey’in kızına olan sevgi ve hürmeti onun hayattaki tek mirasçısı olmasına bağlanır. Paranın insanları değerlendirirken bir ölçü birimi haline gelmesi Hacer yalnız babasına değil kendini tanıyan diğer insanlara da “On dört yaşındaki bir kız şeklinde yüz bin lira” gibi görünmesiyle örneklenir (Uşaklıgil, 2016d, s.47). Romanda bu tavır yazarın karakterler üzerinde ahlaki bir yargılama yapmasından çok karakterlerin birbirlerine bakış açıları anlatılırken kullanılmıştır.

Hacer’in günlük hayatı tıpkı Nemide gibi “Bir fihrist-i yeknesak-ı iştiğalat”dan oluşan tipik bir burjuva yaşantısıdır. Erken uyanır, babasıyla görüşür, müzik dersleri alır, piyano çalar, gün içinde yapacaklarını yazar, akşamları mürebbiyesi ve ender olarak da babasıyla Şişli’ye gezmeye gider. Hacer’in emrinde tıpkı padişahın emrinde olduğu gibi küçük bir kapı halkı vardır. Bu kızın kendi yaşlarında kendine arkadaşlık ve hizmet etmesi için bir refikası, okulu bitince genç yaşında kendisine ders vermeye gelmiş zamanla aileden biri olmuş mürebbiyesi, evin iç işlerini düzenlemek için emir verdiği bir kalfası vardır. Hacer’in aldığı eğitim Nemide’ninkine kıyasla yüzeyde kalır. Ayrıca bu romandan itibaren bir müzik aleti olarak udun yerini piyanonun aldığını görürüz. Piyano gerek büyüklüğü gerek ev içinde kendine ait bir alan gerektirmesi gerekse eğitim uzun süren öğrenimi bakımından burjuvazi üyelerinin ayrıcalıklarını gösteren bir enstrümandır.

“Ferdi Efendi, serveti dolayısıyla müreffeh ve Avrupaî bir dekorda yaşar. Onun konağı ile Şevket Bey veya Adnan Bey’in yalısı arasında büyük bir fark vardır. Bunu ‘görgü’ kelimesiyle özetlemek mümkündür.” (Kerman, 2008, s.133). Konfor önceki romanlardan farklı bir biçimde kendini gösterir. Aile kültürel anlamda gelişmemiş sadece servetin etkisiyle göstermelik bir burjuva hayatı düzenlemiştir. Evin dekorasyonunda Uşak halılarından, Saksonya porselenine, tüller, kadifelerle iç içe geçmiş bir zenci heykeline kadar estetik bir zevke yahut sağladığı konfora göre değil zenginlik göstergesi olarak alınmış bir yığın eşya bulunur. Bunların konfor sağlamaktan çok lüks bir dekor oluşturduğu görülmektedir. Konfor alanı Ferdi Bey’in konağına eklediği ticarethanesinde kendini gösterir. Ferdi Bey daima

işiyile meşgul olabilmek için onu yaşam alanına dahil ederek evini verimli biçimde kullanmıştır.

Ticarethanenin çalışanlarından biri olan İsmail Tayfur, kendilerine ait küçük bir evde yaşayan orta sınıf bir ailenin tek çocuğudur. Ferdi Bey'in yanında çalışan babası okulu bitirmesine iki sene kala ölünce mektepten ayrılıp muhasebecilik yapmaya başlar. Osmanlı'da ticaretle uğraşmanın saygı gören bir iş olmaması İsmail Tayfur karakteri üzerinden görülebilir. "İsmail Tayfur, mektepte iken neler düşünür, neler olmak isterdi! Gâh mühim bir ceridenin başmuharriri, gâh bir nezaretin mühim bir memuru, gâh zamanın büyük bir edibi olurdu" (Uşaklıgil, 2016d, s.68). Romandaki bu cümlede geçen devlet memurluğu bürokratik burjuvaziye dahil olma arzusunun gösterirken yazarlık ise kültürel sermayenin kullanıldığı bir işin diğerlerinden daha saygın olduğunu açıklar.

Hacer'in İsmail Tayfur'la evlenmek istemesi onun bir damat adayı olarak niteliklerinin incelenmesini gerektirir. Ferdi Bey, kızının evliliğini bir yatırım olarak görmektedir. Onu, servetinin kıymetini bilmeyeceği endişesiyle zengin biriyle evlendirmekten korkar. İsmail Tayfur "tabiatı, fetâneti, zekâveti, hususuyla, vazifesinde gösterdiği gayret" ile bu yatırıma değer bir profildir. Ferdi Bey, İsmail Tayfur'u kızıyla evlenmeye ikna etmek için önce maaşına zam yapar. Romanda İsmail Tayfur maaşına aldığı zamdan sonra ilk defa "Bey" olarak anılır. Bu iyilik boşuna yapmamıştır. Aileler tanıştıktan sonra ticarethaneye %20'lik bir hisseyle ortak olan İsmail Tayfur, kendisinin "bir meta gibi" satın alındığını düşünür.

Halid Ziya'nın önceki romanlarında işlediği sevginin sermayeleşmesi, bu romanda Saniha karakterinde tekrar eder. *Sefile*'nin başkarakterleri Mazlume'ye benzer bir hayat hikâyesi olan Saniha, İsmail Tayfur'un babası tarafından evlat edinilmiş bir kızdır. İsmail Tayfur'a olan aşkına rağmen onun evlenerek refaha kavuşması için ağırbaşlılıkla aradan çekilir.

İsmail Tayfur'u bu evliliğe ikna eden şey Moretti'nin kavramlarından biri olan tesirdir. Maddi bir zorlama ya da resmi bir otorite kullanılmaksızın annesi ve iş arkadaşı Hasan Tahsin'nin tesiri onu içinde bulunduğu sınıfta yükselmeye ikna eder. Bu tesirin sağlayan araç sınıf bilinci şeklinde ortaya çıkar. Ferdi ve Şürekâsı, sınıf bilincinin açık biçimde kendini gösterdiği ilk Halid Ziya romanıdır. Kağıthane'de gerçekleşen bir gezide toplumun farklı katmanlarını bir arada gören Hasan Tahsin, "Ah! Fakrın servetin yanından nasıl boyun eğerek geçip gittiğini, paranın zarureti nasıl pâ-mâl-i tahkir ederek gerdune-i azametini yuvarladığını görmek için böyle umumi yerlere; fakrın ezildiği, servetin i'lâ-yı zafer ettiği yerlere gelmeli; bakmalı, görmeli..." cümlesiyle İsmail Tayfur'un değer dünyasında bir değişikliğe yol açar (Uşaklıgil, 2016d, s.116, 117).

Moretti burjuvazinin yapısı gereği yeni katılımcılara açık bir sınıf olduğunu ve bu nedenle kesin tanımlamalardan kaçınan muğlak ifadelerle adlandırıldığını iddia eder. Halid Ziya'nın

romanlarında da orta sınıf ya da burjuvazi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu isimleri ilki *kibar âlemi* olarak Ferdi ve Şürekâsı'nda karşımıza çıkar.

İlk üç romandan farklı olarak Ferdi ve Şürekâsı'nda gündelik hayatın uğraşlarının anlatıldığı dolgu bölümlerine yer verilmiştir. Hacer'in piyano çalması, İsmail Tayfur'un çıktığı uzun yürüyüşler, ev içi yaşantının anlatıldığı sahneler dolguya örnektir. Ayrıca fakir ve kimsesiz Sâniha karakteri üzerinden sevgilinin servet sevginin ise sermaye oluşu tekrarlanmıştır.

#### 4.5 Kültürel Sermayenin İflası: Mai ve Siyah

Büyük arzuların gölgesinde kararlı genç bir hayatın anlatıldığı *Mai ve Siyah*'ın tefrikası 1886-1887 yılları arasında *Servet-i Fünun* dergisinde yapılır. *Mai ve Siyah*, Halid Ziya'nın İstanbul dönemi romanlarının ilki ve Edebiyat-ı Cedide topluluğunun ideallerinin anahtar kitabıdır. Roman aynı zamanda bir büyüme hikâyesi olarak da okunabilir. Baş karakterin çabası kültürel ve ekonomik anlamda kendini gerçekleştirmiş bir birey olmak üzerinedir. Bu uğurda dönemin ekonomik ve kültürel iktidarının karşısında yükselme arzusuyla dolu bir burjuva olarak çıkar.

Romanda karşımıza çıkan ilk burjuva tip Ahmet Cemil'in babasıdır. Dava vekilliği yapan baba hayatını ailesine adamıştır. Bu aile anne, baba bir erkek ve bir kız çocuktan oluşan ideal burjuva ailesidir. Çalışarak biriktirilmiş parayla Süleymaniye'den alınan beş odalı bir ev ve taşralı bir hizmetçi bu aileye sınıflarına uygun bir konfor alanı sağlar. Ev içi yaşantısı da burjuva alışkanlıklarına uygun biçimde düzenlenmiştir. Akşam saatleri aile fertleri için oldukça verimli geçmektedir. Baba yazı yazar, anne evin ihtiyacını karşılayacak ufak tefek dikişlerle ilgilenir bu arada evin kızı İkbâl'e de dikiş dikmeyi öğretir. Ahmet Cemil derslerine çalışır ardından babasıyla Mesnevi okurlar. Bu düzenli ve verimli yaşantı babanın ölümüyle bozulur. Ölümün etkisi babanın varlığının manevî açıdan değil maddî açıdan yokluğuyla sarsıcı olmuştur. Çünkü baba ardında aileyi geçindirecek bir servet bırakmaz.

Aile geçimini üstlenen Ahmet Cemil o sırada Mekteb-i Mülkiye'nin son sınıfına devam etmektedir. Okulu bırakmadan çeviriler yaparak kazandığı harçlıkla evi geçindirir. Merriman, Avrupa'da burjuvazinin değerlerinin yükselmesiyle "kendi çabasıyla başarıya ulaşmış adam idealinin" doğduğunu iddia eder (Merriman, 2018, s.587). Ahmet Cemil bu idealin romandaki temsilcisidir.

Çalışmak, evet, zaten demin de öyle düşünmüyor muydu? Ne için çalışmasın? Amma tâlii onu hayata zahmete girmeden tasarruf edenlerden biri etmemiş, bundan ne çıkar? Bilakis...'Ben hayatımı kendim kazandım! ben yine kendi işimle yaşıyorum!'

diyebilmek Ah o vicdan imtihanı, o, acaba acıkmadan yiyenler gibi çalışmadan yaşayanlar da var mıdır? (Uşaklıgil, 2018a, s.46).

Moretti, burjuvazi için çok çalışmaktan çok zekice çalışmanın önemli olduğunu söyler. Ahmet Cemil'in okul döneminden arkadaşı Hüseyin Nazmi köklü bir burjuva ailesinden gelmektedir. İkilinin çalışmaktan anladıkları Moretti'nin zekice çalışma tanımına paraleldir. Mülkiye'de kendi ilgilerine göre kitaplar okuyan gençler derslerini orta derecede başarılı olacak kadar çalışırlar. İlgi alanlarına göre spesifik okumaları zamanla çok çalışmaktan zekice çalışmaya evrilir. “Yalnız yazmakla, *daima işleyen amele gibi* sanatın aynı mertebesinde kalacaklarını, eğer hakikaten sanat sahibi olmak isterlerse asıl sanat ehliyle ülfet etmek, onların hünerini, sırlarını tahlil eylemek lazım geleceğine ittifak ettiler.”<sup>5</sup> (Uşaklıgil, 2018a, s.39). Aynı zamanda zevk için de gerçekleşen bu çalışma biçimi Ahmet Cemil'in kültürel sermayesini nasıl kazandığını açıklamaktadır.

Halid Ziya çalışmanın iki biçimini Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi karakterleri üzerinden göstermiştir. Mülkiye'yi bitirdikten sonra *Mir'at-ı Şuun* gazetesinin yazarlarından biri olan Ahmet Cemil ek iş olarak özel ders vermeye başlar. Zekice çalışma ekonomik özgürlüğün olmadığı hayat şartlarında yerini yeniden çok çalışmaya bırakır. Entelektüel ilgisi işe dönüşen Ahmet Cemil okurun gözleri önünde makinalaşmaya başlar. *Mir'at-ı Şuun*'da zihnini yormadan yazdığı ya da tercüme ettiği makaleler onu kapitalist düzenin çarkları içinde “yazı imal eden bir alete” dönüştürür.

Hüseyin Nazmi ise *Gencine-i Edeb* gazetesinin muharriri aynı zamanda Hariciye Nezareti'nde memurdur. Bazı risalelerde yazılar yazar. Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Hüseyin Nazmi edebiyat alanında kısa sürede ün yapar. Ahmet Cemil para kazanma mecburiyetiyle yazarken o zevk için çalıştığından yetenekleri gelişmektedir. Oysa Ahmet Cemil'in becerileri yıpranır. Günde on altı saat çalışan Ahmet Cemil için çalışmak “asabi bir illet” haline gelir (Uşaklıgil, 2018a, s.60).

Ah! Ahmet Cemil zengin olaydı, evet zengin olaydı. Onun da Erenköyü'nde bir köşkü, köşkünde müzeyyen bir kütüphanesi, kütüphanenin önünde latif bahçesi olaydı; Lamartine'i, Musset'yi okuyaydı, fakat on altı sahifesini kırk kuruşa tercüme etmek için değil, yalnız kendi zevki kendi saadeti için (Uşaklıgil, 2018a, s.49)...

---

<sup>5</sup> Vurgu bana ait.

Hüseyin Nazmi ile Ahmet Cemil arasındaki fark sosyal statülerine bağlı olarak birinin zevk için diğersininse para kazanmak için çalışmasıdır. Bu karşılaştırma iki karakterin yaşam alanlarında da kendini gösterir. Ahmet Cemil'in babasının para biriktirerek aldığı Süleymaniye'deki evi "evceğiz" olarak adlandırırken Hüseyin Nazmi'nin babasının ne şekilde sahip olduğunu bilmediğimiz Erenköy'deki evi "güzel köşk" olarak tanımlanır. Hüseyin Nazmi'nin evi, Moretti'nin belirttiği "konforun cisimleşmiş hali olarak burjuva evi"ne örnektir.

Kerman, Halid Ziya'nın bu romanda "özel teşebbüs"ün önemi üzerinde durduğunu belirtir. Ahmet Cemil'in arkadaşı Hüseyin Nazmi gibi devlet memuru olmayı düşünmeyişi bu bakımdan önemlidir (Kerman, 2008, s.135-136).

Ahmet Cemil'in hayalperest mizacının yanında Hüseyin Nazmi çok daha mantıklıdır. Ahmet Cemil'le kıyaslandığında Hüseyin Nazmi çok daha ciddi ve ağırbaşlıdır. Yazdığı şiirin okur tarafından anlaşılmasından korkan arkadaşına "Bence halk nerede gürültü olursa oraya teveccüh eder.." (Uşaklıgil, 2018a, s.75) diyerek okur kitlesinin aslında edebiyattan anlamadığını tahrip edici eleştirilere gülüp geçilmesi gerektiği yönünde telkinde bulunur. Fakat Ahmet Cemil hayalperest olduğu kadar girişimci bir ruha sahiptir. Kazandığı parayı değerlendirmek, kendine yeni bir yaşam inşa etmek ister. Bu yaşam ideali onun orta sınıfın üst katmanına yerleştiğini gösteren aksesuarlarla doludur:

Kitapçı Faiz Efendi'ye bir ceride imtiyazı aldırıyor, beheri beş liralık hisse senetleri çıkarıyor, bir matbaa açıyor, hisseler hasıl olacak temettütlerle yavaş yavaş imha ediliyor, matbaa Ahmet Cemil'e münhasır kalıyor. Babîali Caddesi'nin bir münasip yerinde, mesela Sirkeci'de dört yol ağzında köşelerden birine zarif -zihninde resmi bile çizili idi- bir daire; küçük bir araba, tek atlı, ziyade tantanaya ne lüzum var? O vakit gözlük de takacak. Gözlüğe bilhassa ehemmiyet veriyordu (Uşaklıgil, 2018a, s.54).

Ahmet Cemil çalışmasının hayalini kurduğu hayatı yaratmaya yetmeyeceğini anladığı ilk an, kardeşi İkbâl'in düğününde gerçekleşir. Kısır bir çalışma döngüsünün içinde çırpınıp duran Ahmet Cemil, burjuvazinin simgesel ufuğuna aldanmıştır. Kendini olduğundan çok daha yüksekte zannetmektedir. İkbâl'in düğününün hayalindeki şık Avrupaî törenden çok daha küçük ve yoksunluklar içinde gerçekleşmesi onu bir an için uyandırır da kendini kandırmanın yeni yollarını bulacaktır.

Romandaki bir diğers burjuva figürü Vehbi Bey'dir. Bu karakter Halid Ziya'nın bütün romanları içinde en materyalist ve çıkarıcı kişidir. Moretti'nin kitabında, "dar görüşlü ve kâr

odaklı” şeklinde adlandırdığı ekonomik sermayeyle yükselmiş görgüsüz burjuva tipidir (Moretti, 2015, s.131). Ahmet Cemil’in çalıştığı gazetenin matbaasının sahibi Tefvik Efendi’nin oğlu olan Vehbi Bey, Evkaf Nezareti’nde memurdur. Ahmet Cemil’in kız kardeşi İkbâl’le evlenmekteki amacı romanda şu şekilde özetlenir: “O, yatacak bir yatak, oturacak bir sofraya, elbisesini süpürecek bir mahluk bulmak, bunları mümkün mertebe ucuz satın almış olmak için evlenmişti.” (Uşaklıgil, 2018a, s.166).

Burjuva erdemlerini temsil etmemekle birlikte sadece çıkarlarını gözetken kâr amaçlı yatırımlar yapan Vehbi Bey kapitalist bir figürdür. Babasının felç geçirmesine adeta memnun olur ve gazetenin başına geçer. Vehbi Bey’in idareyi ele alırken yaptığı ilk iş demirbaş listelerini istemektir. “...evvela matbaada mevcut olan alât ve edavatın, harflerin bir fihristini isterim. Sonra matbaa ve gazete memurlarının isimleri, maaşları, diğer bir kağıda matbaanın geliri gideri...” (Uşaklıgil, 2018a, s.125). Vehbi Bey, gazetede Ahmet Cemil haricinde çalışkan iki kişiyi tutar kalanları işten çıkarır. Memuriyetten istifa etmez babasından kendine kalan vazifeleri ve başmuharrirliği Ahmet Cemil’e devreder.

Yazarın önceki romanlarında olduğu gibi *Mai ve Siyah*’ta da olumlu bir durum olarak ele alınan serbest girişim Ali Şekip karakteriyle de işlenir. Otuz beş yaşında *Mir’at-ı Şuun*’un başmuharriri Ali Şekip, gazeteden kovulduktan sonra kendine bir dükkan açar ve esnaf olur. Çok fazla okuyan her konuda bilgili, dengeli ve mantıklı bir kişi olarak tasvir edilen Ali Şekip, ticarete atılışını toplumun genel algısının aksine bir düşüş olarak görmez. Bu durumu “Hayatımda birinci defa olarak *ciddi* bir şey yapmak istiyorum.”<sup>6</sup> (Uşaklıgil, 2018a, s.137) diye tanımlar. Bu cümlede ciddiyet kelimesi önemlidir. Moretti, ciddiyeti burjuvanın karakteristik özelliklerinden biri addetmektedir. Ayrıca bu dükkanın içine girecek hokka, kağıt, cüzdan, çakı gibi her eşya birer şeydir.

Romanda sosyal sınıfların bir araya geldiği sahneler bulunmaktadır. Ahmet Cemil, matbaada çalışan harfleri dizen işçilere, Palais de Cristal’de müzisyenlik yapan Almanya, Avusturya, Bohemya’dan gelmiş kızlara merhametle bakar. Merhamet gösterilen bir diğer karakter ise Raci’dir. *Mir’at-ı Şuun* gazetesinde çalışan aylak, allkolik bir karakter olan Raci, Ahmet Cemil’in edebiyat anlayışının tam karşısında yer alır. Buna rağmen burjuvazinin kendi ideal ve ahlakını norm haline getirme çabasının bir sonucu olarak Ahmet Cemil, Raci’ye her fırsatta yardım elini uzatır.

---

<sup>6</sup> Vurgular bana ait.

Ahmet Cemil için *Mir'at-ı Şuun* gazetesinin başmuharriri olmak büyük bir sıçramadır. Nihayet gazetede kendi kültürel sermayesine uygun yazılar yazabileceğini düşünür. Ahmet Cemil'in bu heyecanı önemlidir çünkü önceki yazı ve çevirilerini kendi ismiyle yayımlamayı uygun bulmamıştır. Sombart kapitalist ekonominin başlangıcında yer alan eski moda burjuva tipi için zenginliğin başlı başına bir amaç olmadığını ancak onurlu biçimde elde edilen zenginlikten mutlu olunabileceğine inandığını söyler (Sombart, 2008, s.162). Ahmet Cemil, ismini daha yüksek ve yüce bir şey için, asıl eseri olacak şiiri için saklamaktadır.

Ahmet Cemil yeni bir ideal daha edinir bu süreçte, Hüseyin Nazmi'nin kardeşi Lamia ile evlenmek. Evliliğin sosyal statüyü yükseltmek için en geleneksel yatırım biçimlerinden biridir. Ahmet Cemil, şiir kitabıyla kazanacağı ün ve saygınlığın kendisini Lamia'ya denk kılacağına böylece burjuvazinin yüksek tabakasına yerleşeceğini ümid eder.

Romanda *ümid* kelimesi yetmiş dört *hülya* kelimesi ise altmış kez geçer. Moretti, burjuvaziye anlatan romanlarda kullanılan dil ve kelime seçimlerinin bu sınıfın ideallerine göre şekillendiğini iddia etmiştir. Bu bakımdan roman boyunca sürekli hesaplanan adeta saydıkça çoğalmasa umulan *paranın* da yetmiş üç kez geçmesi şaşırtıcı değildir. *Yüksek/yükselme* kelimesi Ahmet Cemil'in sınıf atlama arzusunu yansıtmaktadır ve romanda elli dokuz kez kullanılır. Halid Ziya'nın beşinci ve en yetkin romanı olan *Mai ve Siyah*'ta *şey* kelimesinin çoğunlukla parayla satın alınabilen metanın karşılığı olarak kullanıldığı görülür. Ayrıca bu romanda burjuvazi karşılığı olarak *kibarzadeler* kelimesi kullanılmıştır.

Vehbi Bey bir girişimci olarak Ahmet Cemil'den çok daha akıllıca yatırımlar yapmaktadır. Matbaanın gazete dışında kitap, broşür gibi farklı materyaller basmasının daha kârlı olacağı konusunda Ahmet Cemil'i ikna eder. Taş makineler için üç yüz liralık bir sermaye gerekmektedir. Böylece babadan kalma ev bu riskli yatırım için ipotek ettirilir. Kerman bu durumu dönem için yeni sayılabilecek bir davranış oluşunun altını çizer. "Parayı gayrimenkule yatırıp dondurmaktansa işletmek, yani yeni bir iş sahası kurarak arttırmak." (Kerman, 2008, s.137). Matbaanın faaliyete başlaması Ahmet Cemil'e kısa süreli bir tatmin hissi yaşatır:

Matbaada maddeten, fiilen bir hak sahibi olmak ümidine karşı içi titriyordu; bu ümide husul bulamayacak nazarıyla bakmaktayken işte şimdi gözünün önünde bir çare belirmiş idi. Şu dakika bir karar verse matbaaya bir taş makinesi ilave edebilecek, bir petrol muharrikinin çarhı kayış kolanlara takılınca ayaklarının altında şu bina bir fabrikanın hayat gulgulesiyle gürleyecek (Uşaklıgil, 2018a, s.142)...

Koçak, Ahmet Cemil'in ideallerinden bahsettiği *Kaptırılmış İdeal: Mai Ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme* adlı makalesinde karakterin birbiriyle çatışan iki ayrı duygu

ekseninde hareket ettiğini iddia eder (Koçak, 1996, s.129). Bunlardan ilki *zafer sarhoşluğu ve kendinden geçme* halidir. Ahmet Cemil'in makinelere yaptığı yatırımın ardından yaşadığı duygu budur. Şiir kitabını sesli biçimde okuduğu saygın edebiyatçıların övgüsü bu sarhoşluğu artırır. Diğer yandan ikinci duygu devreye girer *utanç ve vicdan azabı*. Vehbi Bey ile kuracağı "şirket-i mudarebe" için kardeşini mutsuz bir evliliğe terk etmekten duyduğu utanca babasının mirası olan evi ipotek ettirmesi eklenir. Kardeşi İkbâl'in ölümü, Raci'nin şiir kitabı için yazdığı ağır eleştiri neticesi gazeteden kovulması Ahmet Cemil'in ünlü bir şair olma hayallerinin sonu olur. Sadece kendi çıkarını düşünen Vehbi, İkbâl'in ölümüne memnun olurken aile felakete sürüklenir. "Dünyadaki yegâne servetim!" (Uşaklıgil, 2018a, s.185) dediği litografya makinelerini Vehbi'ye bırakmak zorunda kalan Ahmet Cemil'in arkadaşı Hüseyin Nazmi gibi bir burjuva olmasının imkânı kalmamıştır.

Ahmet Cemil kendisine borç para vermek isteyen Ali Şekip'i reddeder. Varlıklı arkadaşı Hüseyin Nazmi'den borç almayı katiyen düşünmez. Bu tavır burjuva ahlakına son derece uygundur. Sombart burjuva ahlakını tanımladığı eserinde "Para isteyen kişi dürüst biri değildir verense aptalık tekidir." (Sombart, 2008, s.124) der.

Romanda ev içi ve manzara tasvirleri, sokak tasvirleri, iş hayatının anlatımı, yolculuk sahneleri gibi birçok dolgu bölümü bulunmaktadır.

Romanın sonunda Lamia'nın kendi statüsüne uygun bir başkasıyla evleneceğini duyan Ahmet Cemil son ümidini de kaybeder. Yaşadığı kayıplardan sonra eseri de gözünde değerini yitirmiştir. Eserine yaptığı yatırım ona bir çocukluk gibi görünmeye başlar. Edebiyat ve basın camiasının ikiyüzlü, sahte övgülerini kazanmak için "gençliğinin en kıymetli hareret ve ruhunu" vermiş olmasına üzülür (Uşaklıgil, 2018a, s.226). Ahmet Cemil'in girişiminde hesaplama kabiliyetini aşan durum ise kendine kültürel anlamda yaptığı yatırımın da bir pazara ihtiyaç duymasıdır. Özerk bir edebiyat ortamının tam olarak oluşmadığı Osmanlı toplumunda kültürel sermayeyle yapılan girişimlerin kazanç getirmemesi kaçınılmazdır. Hayal ve ümitleri sönen Ahmet Cemil akla ve mantığa teslim olur. Doğu'da bir memuriyete atanarak annesi ve hizmetçisi ile İstanbul'u terk eder.

#### **4.6 Gri Bölgede Aşk-ı Memnu**

*Mai ve Siyah*'ın ardından yine *Servet-i Fünun* dergisinde 1899-1900 yılları arasında neşrolunan *Aşk-ı Memnu* devrin siyasi koşulları gereği dış dünyaya kapalı bir romandır. Bu nedenle burjuva yaşantısının günlük hayatının kendini tekrar eden ev işi aktiviteleri bu romanda kendini öncekilerden daha kuvvetle gösterir. Romanda burjuvayı temsil eden kişiler: Adnan Bey ve çocukları, Firdevs Hanım ve kızları, Matmazel de Corton, Behlül ve Nihat'tır.



Yazarın önceki romanlarında olduğu gibi bu romanında da burjuvazi *kibar âlemi, kibar takımı* gibi takma isimlerle anılmaktadır. Ayrıca bu romanda ilk defa burjuvazi sınıf olarak adlandırılmıştır (Uşaklıgil, 2018b, s.67, 101). Bu durum önceki romanlarda anlatılan burjuva tiplerinin ekonomik anlamda yazarın kendisine daha yakın düzeyde olması fakat *Aşk-ı Memnu*'nun şahıs kadrosunun Osmanlı'nın başkenti İstanbul'un en yüksek sosyetesinden meydana gelmesiyle açıklanabilir.

Romanda “Melih Bey takımı” olarak anılan aile İstanbul'un uzun yıllardan beri eğlence hayatının gözdesi olmuş kadınları kapsamaktadır. Bu kadınlar, evlenseler de kendi serbest ahlak ve eğlence anlayışlarını beraberinde getirdiklerinden yeni aileleri de Melih Bey takımına dahil olmaktadır. Bu ailenin mülkü fazla olmamakla birlikte özellikle estetik zevk bakımından kendi sosyal sınıfları üzerindeki tesirleri onları burjuva sınıfının gözdesi yapar. Romanda bu tesir “Onlarda taklit edilemeyen şey giydikleri değil giyinişleriydi.” cümlesinde kendini gösterir (Uşaklıgil, 2018b, s.17). Yüksek estetik beğenileri onları Beyoğlu'nun lüks mağazalarının hürmet edilen kişileri haline getirir. Bu aile tüketim alışkanlıklarında belirleyici bir rol oynamaları bakımından da önemlidir. Seçtikleri şeyler İstanbul sosyetesince taklit edildiğinden mağaza sahipleri mallarının reklamlarını “Bunu beğenmediniz mi? Geçen gün Melih Bey'inkiler bunu pek beğenmişlerdi!..” (Uşaklıgil, 2018b, s.18) diyerek yaparlar.

Melih Bey takımının gerçek sosyal statüsü ancak Adnan Bey ile karşılaştırıldığında ortaya çıkacaktır. Bihter “...validesinin unutulmayacak derecede süren eğlence hayatı kendisine parlak ve asıl kibar hayatını açacak bir izdivacı men eden kavî bir sebep...” olduğunu düşünmektedir (Uşaklıgil, 2018b, s.25). Bu cümledeki *asıl kibar hayatı* ifadesi Melih Bey takımının sürdürdüğü yaşantının ancak bir taklit olabildiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Bihter, Adnan Bey'den gelen evlenme teklifini olumlu karşılar. Osmanlı'nın üst düzey burjuvasının gerçek yaşantısı Adnan Bey'in yalısında temsil edilir. Bu nedenle evlilik teklifi Bihter'in aklına ilk olarak sahip olacağı şeyleri getirir: “...Bihter'in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerine kumaşlar, dantelalar, renkler, mücevherler, inciler serpiliyor; bütün o çılgıncasına sevilip de alınmayarak mütehassir kalınmış şeylerden mürekkep bir yağmur yağıyor, gözlerini dolduruyordu.” (Uşaklıgil, 2018b, s.25). Yükselme kelimesinin Hüsamettin ve Ahmet Cemil'den sonra ilk kez bir kadın karakter tarafından kullanılması dikkat çekicidir. Bihter içeriği görüntüsü kadar zengin olmayan yaşantısının tezatında *alınmayan şeylerin acısını* duymaktadır.

İleri, *Aşk-ı Memnu* hakkında kapsamlı bir çözümleme yaptığı *Uzun Bir Kışın Siyah Günleri* adlı denemesinde Adnan Bey'in evlilik teklifinin ardından karşı karşıya gelen Bihter ve Firdevs Hanım'ın durumunu şu şekilde açıklar:

Firdevs Hanım'ın özlemleriye, çürüyen, yozlaşan, ilişkilerde ve iletişimde vahşete varmış, ama dış görünüm açısından görkemini yitirmemiş bir yaşamın, burjuva yaşamının tarihî akışının sürdürülmesine yöneliktir; Firdevs Hanım ne pahasına olursa olsun böyle bir yaşamı kollar ve bunun, Adnan Bey'in varlıklı yalısından geçtiğini ayırmsamaktadır. O zaman burjuva ahlakına uygun olarak, bir anne kızıyla rakip durumuna gelebilir... Ama Adnan Bey, Bihter'i seçmiştir. Bu anne-kız, o kadar yerli kişilikler olmalarına karşın, bir yandan da sanki burjuva yaşamının tarihî başlangıcı ve sonucu gibidirler (İleri, 1981, s.36).

İleri'nin iddiası, *Aşk-ı Memnu*'daki çatışmaların, Moretti'nin *gri bölge* şeklinde kavramlaştırdığı bir sınıf içi çatışma alanında geçtiğini örnekler niteliktedir. Tam olarak yasadışı olmayan fakat doğru da olmayan çıkara dayalı burjuva eylemleri bu gri bölgede gerçekleşir (Moretti, 2015, s.194-195). Burjuvanın kendine dair dünyaya sunduğu değer olan “dürüstlüğü” üzerine düşen gölgedir bu alan.

Bihter'in meziyetleri de tıpkı yaşantısı gibi yüksek burjuvazinin bir taklidi şeklindedir. O iyi bir eğitim almamış olsa da her şeye biliyormuş gibi görünecek kadar hakimdir. Yazar bu durumu şöyle anlatır:

Mecmuaları karıştıracak, hikâyeler okuyacak derecede Türkçe, Beyoğlu dükkanlarında sarf olunacak kadar Fransızca, hatta her vakit Tarabya'dan tedarik olunan hizmetçi kızlardan öğrenilmiş Rumca bilir; piyanoda valsler, kadriller, romanslar çalar; icab ederse gayet vakar ile, his ile okuduğu şarkılara hemen kendi kendine öğrenmiş olduğu uduyla pek güzel refakat ederdi (Uşaklıgil, 2018b, s.26).

Nihal'in uzun uzun anlatılan eğitimin yanında Bihter'in bildikleri bu kadardır. Adnan Bey'in ailesinin burjuvaziye değer dünyası olarak da temsil ettiği günlük yaşantı ve yalının iç düzeninde kendini gösterir. Bu yalıda yalnızca derslere ayrılmış özel bir oda bulunmaktadır. Nihal bu odada Fransızca, dikiş, nakış, işleme ve piyano derslerine çalışır. Onun günün yaşantısının yapısına dair mektuplar yazması ilginçtir. Ayrıca babasından edebiyat ve imlâ dersleri almaktadır.

Melih Bey takımından olan kızlar, ailenin yayılan ünü nedeniyle kârlı evlilikler yapmakta zorlanmaktadır. Peyker, kendi sosyal statüsünden düşük bir konumda bulunan Nihat Bey'le evlenmiştir. Bu evlilik Peyker'den ziyade Nihat Bey'in faydasıdır. İleri, Nihat Bey hakkında şunları söyler: “Peyker'in kocası Nihat Bey, Melih Bey takımına toplumda yer edinmek,

yüksek zümrelere ulaşmak amacıyla katılmıştır. Nihat Bey'in aşkı, romancı adını koymasa da, 'sınıf atlamaya yöneliktir': küçük-kent-soylunun değişmez özlemi." (İleri, 1981, s.24). İleri, bunu adı konulmamış bir yükselme hevesi olarak adlandırırsa da Halid Ziya'nın "...ailenin münasebetlerinden istifade etmek, İstanbul'un kibar hayatına karışmak hevesiyle koca olduğunu bilirdi." (Uşaklıgil, 2018b, s.25) cümlesi Nihat karakterinin romana özellikle sınıf atlamaya çalışan insanı temsil etme amaçlı yerleştirildiğini göstermektedir. Nihat Bey, İsmail Tayfur'un ardından kârlı bir evlilikle sosyal statüsünü yükselten ikinci Halid Ziya karakteridir.

Nihat Bey, Bihter'in Adnan Bey'le evliliğini kendine sağlayacağı yeni imkânlar nedeniyle desteklemiştir. İlk fırsatta da projelerini Adnan Bey'e anlatmaya başlar. "Göksu'yu kalkındıracak girişimci düşünceleri vardır. Onun yükseliş arzusu, girişimciliği bir kez daha vurgulanır burada." (İleri, 1981, s.53). Nihat Bey'in projesi Göksu'yu dünyanın bütün kültürlerinden birer örnekle donatılmış bir karnaval yerine dönüştürmektir. Bu sahnede Nihat Bey'in görgü ve bilgi eksikliği Adnan Bey'in yüzündeki *sabırlı tebessümle* açığa çıkar. Moretti'nin burjuvanın karakteristik özelliklerinden biri olduğunu ifade ettiği ağırbaşlılık Adnan Bey'de örneklenir. Bu ifadenin ardından gelen Göksu deresinin kirli suları ve perişan halinin tasviri Osmanlı İmparatorluğu'nun mesire yerlerinin Batı'daki örneklerine benzemesinin ülkenin ekonomik durumunda mümkün olmadığını anlatır niteliktedir. Bu sahne Aşk-ı Memnu'da devrin koşullarını ortaya koyan ender sahnelerden biridir.

Romanda Adnan Bey'in servetinin sınırlarından ve kökeninden açıkça bahsedilmez. Önceki romanlarında Hüseyin Nazmi karakteri hariç tutulursa bütün karakterlerinin robasını yani mal varlığını ve miktarını ayrıntılı biçimde açıklayan yazarın bu iki ismi hariç tutması onların servetinin büyüklüğü, Osmanlı toplum yapısı düşünülürse sarayla yakın ilişkiden doğan belirsizliğinden dolayı olduğu çıkarımı yapılabilir. Adnan Bey ve Hüseyin Nazmi'nin toplumsal statüleri hakkında söylenebilecek tek şey vardır: Onlar burjuvazi piramidinin en tepesinde yer almaktadır.

Adnan Bey, hayatına Bihter girene kadar tek zaafi çocukları olan ciddi bir burjuva efendisidir. Mantıklı ve kendi çıkarlarını koruyan düşünme biçimi sayesinde, artık epey büyüyen çocuklarının yanında kendisini yalnız bırakacağını fark eder. İyice yaşlanmadan önce tekrar evlenmeye karar verir. Bu evliliğin özellikle Nihal'e vereceği üzüntüyü "...önüne geçilmek mümkün olmayan, hatta vukuuna müsaade edilmek lazım gelen bir zarar..." (Uşaklıgil, 2018b, s.38) addedmesi önemlidir. Evlilik Adnan Bey açısından risklerine rağmen göze alınması gereken bir yatırım niteliğindedir. Evliliğe çevresini hazırlamak için bir süre evdeki hizmetçileri kendisiyle yeterince ilgilenmediklerini söyleyerek azarlayacak kadar da kurnazdır.

Matmazel de Corton servet bakımından olmasa bile ahlak bakımından burjuva sınıfının bir üyesidir. Onun davranışları eskiden Avrupa'nın burjuva sınıfına dahil biri olması bakımından önemlidir. Kerman bu karakteri şu şekilde tahlil eder:

Matmazel de Corton ise, hayatını mürebbiyelik yaparak kazanır. Asil ve köklü bir Fransız ailesine mensup olan Matmazel de Corton, babasının bütün servetini at koşularında yemesinden ve intiharından sonra, önce taşra vilâyetlerinden birinde yaşayan uzak bir akrabasının yanına sığınır. Genç kadın, Paris'te şerefini ve haysiyetini kaybetmektense, namuslu bir sığıntı akraba olmayı tercih etmiştir. Yediği ekmeğe ve barındığı çatıya borcunu ödeyebilmek için evin çocuklarını yetiştirmeye çalışır (Kerman, 2008, s.139).

Matmazel de Corton'un parayla ilişkisi hayatını sürdürebilecek kadar kazanmak üzerindedir. Yükselmektense kazandığı parayı hak etmeye çalışan mürebbiyenin Adnan Bey'in çocuklarıyla ilişkisi daha çok duygusaldır.

Romanda konfor büyük yer tutmaktadır. Bihter eve taşınana kadar rahatlığı ve kullanışlılığıyla tanımlanan eşyalar onun yalıza gelişinin ardından lüks olanlarıyla değişir.

Adnan Bey'in yeğeni Behlül Galatasaray Sultanî'sinde yatılı okumuştur. Babası uzak bir vilayette memurdur. Behlül çıkarlarına son derece düşkündür. Nihal'in ufak tefek isteklerini karşılıksız gerçekleştirmez: "Ben şimdi ücret almadan hiçbir iş görmüyorum." (Uşaklıgil, 2018b, s.64) der. Hayalperest değil gerçekçi bir zihin yapısı vardır. Fakat burjuva ahlakına sahip olmadığı açıkça görülmektedir. Tıpkı Bihter gibi derinlemesine değil yüzeysel bilgilere sahiptir. Erkek oluşu Bihter'den farklı olarak ona çok fazla deneyim kazandırmıştır.

Halid Ziya tıpkı Bihter gibi Behlül'ü de burjuvazinin ikonu olarak tarif eder: "Başlıca merakı herkes tarafından taklit edilmektir. Bir sınıf gençlerin giyiniş ibresi hükmünde idi, ufak tefekler hakkında onun reyine bir zevk düsturu hükmünde müracaat olunurdu." (Uşaklıgil, 2018b, s.67). Tesir kavramı romanda özellikle moda alanında Bihter ve Behlül'de karşımıza çıkar. Duygulara tesir eden ise bu konuda hayat tecrübesi herkesten fazla olan Firdevs Hanım olacaktır. Bihter ve Behlül arasındaki yasak aşkı fark eden Firdevs Hanım başta Adnan Bey olmak üzere bütün ev halkına Nihal ve Behlül arasında gerçekleşecek evliliği kabullendirir. Hatta Behlül bile bu tesirle Nihal'i sevmeye başlar.

Romanın yazıldığı İstibdad Devri Halid Ziya'nın kendine oto-sansür uygulamasında yol açar. Bu nedenle romanda sokak ve sosyal hayat çok az yer bulur. Bu nedenle ev içinin ve gündelik hayatın tasviri önceki romanlara kıyasla çok fazladır. Evin dışında kalan hayatın zaruri yokluğu maceracı bir burjuva olan Behlül'ün girişimlerini çapkınlıkla sınırlamıştır. Behlül

romandaki kendi statüsüne uygun bütün kadınlara çapkınlık girişimde bulunur. İlk girişimi evli ve bir çocuk sahibi Peyker’edir. Peyker, Behlül’ün ısrarlarını ustalıklı reddeder. Yazar bunu sınıfa özgü bir tavır olarak şöyle tanımlar: “Behlül’ün takibi bir latife sıfatından çıkmadıkça buna hiddet etmek fazla bir külfet idi, hatta mensup oldukları sınıfın ahlak felsefesine göre bu ictinab olunacak bir kabalık addolunabilirdi.” (Uşaklıgil, 2018b, s.101). Bu cümle dönemin burjuvazisinin ahlak anlayışının nasıl algılandığını anlamak için büyük önem taşır. Avrupa’da burjuvazi çok çalışarak elde ettiği sosyal haklar sayesinde özel bir sınıf teşkil etmiştir. Ancak Osmanlı’da modern eğitim kurumlarında yetişmeyen fakat mülk sahibi oldukları için erdemleri bakımından değil servetleri bakımından burjuva olan bir sınıf vardır. Behlül, Firdevs Hanım ve kızları bu sınıfın birer üyesidir. Sombart burjuvazinin erdemlerinin devamlılığı için çalışmayı ve tutumluluğu şart koşar.

Özellikle aylak ve işsiz kalmaktan elinizden geldiğince kaçınm. İki ölümcül düşmanınız var: savurganlık ve aylaklık. Aylaklık vücudunuzu ve ruhunuzu yopratar. Aylaklık onursuzluk ve namussuzluğa gebedir. Aylak insanın ruhu için bütün günahların yuvası olmuştur. Kamusal ve özel yaşam için aylak bir yurttaştan daha zararlı ve tehlikeli bir şey olamaz. Aylaklık şehvet düşkünlüğüne yol açar, şehvet düşkünlüğü de yasalara uyulmamasına (Sombart, 2008, s.120).

Melih Bey takımı ve Behlül yukarıda anlatılan durumun tipik birer örneğidir. Gri bölgede gerçekleşen yasak aşk için burjuva ahlakı yeni kriterler belirlemiştir. Yasak aşkın planlı bir şekilde gerçekleşmesi taraflar için alçaltıcı olduğundan ancak bir kaza ya da tesadüf anında ortaya çıkabilir. Burjuva ahlakına tamamen hakim olan Behlül yasak aşkı “...öyle beklenmemiş, öyle birdenbire zuhur edivermiş bir vaka olmalı ki her şeyden ziyade, bir kazaya benzemeli...” (Uşaklıgil, 2018b, s.112) cümlesiyle tarif eder. Behlül’ün Firdevs Hanım’la yaklaşması bu kriterlere uygun gerçekleşir: “Behlül’ün kazaen, dirseği Firdevs Hanım’ın dizine dokunuyor, Firdevs Hanım’ın türlü yüzüklerle donatılmış beyaz, hâlâ tombul eli Behlül’ün elinin üzerinde unutuluyordu.” (Uşaklıgil, 2018b, s.107). Aynı hâl Bihter’le ilişkisinin başında da kendini tekrarlar: “Behlül’ün eli, sanki tesadüfle, Bihter’in dizine düşmüştü.” (Uşaklıgil, 2018b, s.145). Behlül’le Bihter’in ilişkisinin ilerlemesi bu tesadüfi durumu ortadan kaldırınca Behlül bu aşkı bir düşkünlük olarak tanımlar ve ondan soğur.

Romanda toplumun alt sınıfı evde yaşayan hizmetçi ve uşaklarla özellikle de Beşir karakteriyle temsil edilir. Soyu belirsiz üstelik çok zengin sayılamayacak Bihter’in evin hakimi olması en çok bu sınıfı öfkelenendirir. Kendine yöneltilen öfkenin farkında olan Bihter evin çalışanlarına zulmeder yahut onları evden uzaklaştırır. Kendi üstünlüğünü kanıtlama arzusuyla yaptığı bu

baskı Behlül'le ilişkisinden sonra suçluluk duygusuyla yok olur. Bihter artık kendisini yüksek burjuva kültürüne layık görmemektedir.

#### 4.7 İdeal Ailenin İflası: Kırık Hayatlar

*Kırık Hayatlar*'ın tefrikası *Servet-i Fünun* dergisinde 1901 yılında başlamış fakar dönemin sansürcü anlayışı yüzünde 1902 yılında yarım kalmıştır. Halid Ziya, bu romanın tefrikasını 1922 yılında *Vakit* gazetesinde tamamlamıştır.

Romanın baş karakteri Ömer Behiç burjuva ideallerinin temsili bakımından Nail, Vecdi'den sonra okurun karşısına çıkan üçüncü doktor karakterdir. Bir meslek olarak doktorluk burjuvaziyle birlikte sosyal statüsünü kazanmıştır. 19. yüzyıla kadar Avrupa'da gerçek bir doktor ve bir sahtekarı ayırt etmek kolay değildir. Kimi zaman kasapların bile ufak tefek doktorluk işlerini yaptığı görülmekteydi. Londra'daki hastanelerin çoğu 1800'lerden sonra kurulmuştu. Böylece doktorlar meslek cemiyetleri oluşturmaya başladı. Bazı ülkelerde doktorluk yapabilmek için tıp eğitimi zorunlu tutuldu (Merriman, 2015, s.588). Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların ve vakıf hastanelerinin varlığı tedavi ihtiyacını karşılasa da tıpkı profesyonel ordu gibi profesyonel doktorluk da Tanzimat'ın verimlerindenidir. 1827'de açılan ve 1839'da modern bir tıp eğitimi vermeye başlayan Askeri Tıp Okulu'yla askeriye hizmet edecek doktorlar, 1866'da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane ile halka hizmet edecek profesyonel doktorlar yetiştirmeye başlamıştır (Aydın, 2004, s.189). Ömer Behiç işte bu ikinci okuldan yetişmiş küçük bir memur çocuğudur.

Ömer Behiç'in babasının kendine ait bir evi yoktur, kiracıdır ve çocukluğu boyunca taşınıp durmak onda bir ev kurup kök salmak arzusu doğurur. Babası oğlunun kendi gibi memur olmasını ister. Doktor olmayı aklına koyan baş karakter, Maliye Nezareti'nde çalışan eniştesi aracılığıyla Mülkiye tıbbiyesine girmeyi başarır. Okulu birincilikle bitirip yüksel tahsil için devletin Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerden biri olur.

Halid Ziya'nın romanları içinde Avrupa burjuvazisinin ideallerini en çok benimseyen karakter Ömer Behiç'tir. Cuma ve pazar günleri çalışmaz. Halid Ziya ilk defa bir karakteri için sadece doktor dememiş onun "Dahili hastalıklar uzmanı" olduğunu belirtmiştir. Ömer Behiç'in mesleğine profesyonel bir açıdan yaklaşımı romanda "Tabiblik sıfatı, nefsinden, insanlığından tecerrüd ederek bir manevi hürriyet suretinde nümayan olurdu." cümlesiyle ifade edilmiştir (Uşaklıgil, 2015, s.103). O, mesleğini uzun çalışma yıllarının ödülü olarak görür.

Vedide'nin ailesi bürokratik burjuvazi sınıfına dahildir. Babasının eski bir miralay olduğu belirtilmekle birlikte ailenin asıl mal varlığı anne tarafından gelmektedir. Ömer Behiç aile yaşantısını hem iş hayatından hem de şahsi yaşantısından tamamen yalıtılmak ister. İş hayatında

kendisini üzen, sıkın bütün sıkıntılarının ilacı onun için aile yaşantısıdır. Ömer Behiç hayatını şahsi çabasıyla, çalışarak inşa etmiş bir burjuva idealidir.

Ömer Behiç ve Vedide'nin kurdukları aile burjuvazinin idealizine ettiği ailenin adeta bir prototipidir. Onun ailesinde iki çocuk yeterli görülmüş üçüncü çocuk olarak bu aile için inşa eve yatırım yapılmıştır. Şişli'de İstanbul'un en hareketli caddelerinden birinin üzerinde yükselen ev romanda önemli bir yer tutar. Yazar, ev için, "Bu ev onun nazarında hayat denilen şeyi bir müsaferet mahiyetinden çıkararak onunla kendi arasında münasebeti teyit edecek bir perçin hükmündeydi. Bu benimdir, benim, yalnız benim!" diyerek evin Ömer Behiç'in ideallerini cisimleştirdiğini açıklar (Uşaklıgil, 2015, s.31).

Ev burjuvazinin konfor alanını yaratmaya inşa edildiği andan itibaren başlar. Bu evin yapımı için resimlerine bakan hatta İstanbul'un güzel semtlerinde ev cephelerini inceleyen Ömer Behiç, daha önce ev yaptıran tanıdıklarının tecrübelerine başvurur, mimarlardan görüş alır. Odalar; çalışma odası, yemek odası, misafir odası, çocuk odası, hizmetçilere ait bir oda, bahçede bir kameriye şeklinde düzenlenir. Bu evde Ömer Behiç'e ait bir çalışma odası onun konfor alanını yaratmaktadır. "Çalışma odası, bütün tababete ait, vakur, mehib heyetleriyle etrafa ağır bir ciddiyet havası serpen kitapları, temiz parlak, zarif fakat insanı üşüten aletleri ile beraber bu ilk katın cephesinde bulunacaklardı." (Uşaklıgil, 2015, s.33). Halid Ziya'nın romanlarındaki diğer burjuva babalar gibi Ömer Behiç de çocuklarına ders vermektedir. Karı koca arasındaki ilişki her ne kadar sevgi bağına dayansa da para önemini yitirmemiştir. Ev inşa edilirken eksik kalan para Vedide'nin hiç sevmediği yüz elli lira değerindeki salkım küpelerini satmasıyla elde edilir. Vedide bu borcun kendisine geri ödemesinin üzerine elli lira faiz konularak teş taşlı küpe şeklinde yapılmasını ister.

Evin mazarasını Şişli'nin en büyük caddesinden Kağıthane'ye eğlenmeye giden İstanbul burjuvazisinin kimisi lüks kimisi daha mütevazî kimisi kira arabalarının geçit törenini oluşturur. Romanda burjuvazi; *güzide sınıf*, *mümtaz sınıf*, *şehrin kibar hayatı* gibi isimlerle anılırken bu manzarayla birlikte burjuvazinin kırık hayatı anlatılır. Bu hikâyeler burjuvazinin erken dönem dedikodu ve eğlence ihtiyacını karşılarlar. Her biri Moretti'nin gri bölge olarak adlandırdığı alanda geçen hikâyeler şu şekildedir: Refet-Ferruh-Şeküre'nin ölümle sonuçlanan hazin aşk üçgeni, kocasını aldatan Kamer; Tayyar Efendi ve evlendikten sonra onu aldatan on beş yaşındaki odalığı; Talat Bey'e sevdiği karısını boşatıp başka bir kız bakan huysuz annesi; Mensur Efendi'nin kızı ve katibinin gizli ilişkisi; sokakta zarif bir beyken evde karısını döven Hariciye erkânından bir adam; dışarıda bonkörken evde ailesine karşı cimri olan başka bir adam. Bu hayatlar içinde romanın akışını en çok etkileyecek olan Melih Bey takımının devamı niteliğindeki Veli Bey'in kızları Nebile ve Neyyir'dir. Kırık Hayatlar'da bu aile şu şekilde tanımlanır:

Her büyük şehir gibi İstanbul'da da birtakım aileler vardır ki, diye başladı; onların ahlak mevki muayyen değildir; onların etrafında öyle bir zımnî mukavele akdolunmuştur ki isimlerini havas sicilinden tayya muvafakat etmemekle beraber gizlice bir noktasına müstehzi bir tebessüm ifade belagatini işaret etmiştir (Uşaklıgil, 2015, s.210).

Ömer Behiç bir zaaf anında Veli Bey'in kızı Neyyir ile yakınlaşır. Aşk-ı Memnu'da olduğu gibi Ömer Behiç ve henüz on sekiz yaşındaki Neyyir'in arasında gelişen cinsel gerilim bir tesadüf, bir kaza, "sahte bir namus kaydına borç tediye edercesine" bir doktorculuk oyunundan doğmuştur (Uşaklıgil, 2015, s.183). Romanda "Şahsiyetin muhtelif temsilleri", "küçük oyunlar" olarak adlandırılan bu yakınlaşmalarla burjuvanın gri bölgesinde yasak bir ilişki başlar. Kendine "Hayatta bir insanın tamamıyla, bütün manasıyla mutlakiyet ile namuslu olmasına imkân var mıdır?" (Uşaklıgil, 2015, s.193) sorusunu soran Ömer Behiç, bu yakınlaşmanın bir "günah ihtiyacı"ndan doğduğuna hüküm verir. Bu ilişkide aşk değil yalnız tutku ve hazzın bulunması onun karısına sadık bir yönünün olduğunu düşünerek avunmasını sağlar. Nebile ve Neyyir toplum ahlakına aykırı ilişkiler kurmalarına rağmen burjuvaziden dışlanmazlar. Bu durum Ömer Behiç'in burjuva yaşantısına olan inancını sorgulamasına neden olur:

Demek bu aile ismet ve mahremiyet sahasıyla fuhuş vartasının hududu temase eden bir noktasında yaşıyordu, hatta birincisinden ziyade ikincisine dahildi. Şu fark ile ki cemiyetin hayat muvazaasında o kizb ve riya üzerine kurulmuş muaşeret kanununda birincisine olan intisab hakkını kaybetmişti (Uşaklıgil, 2015, s.179).

Burjuva sınıfının hem tanımında hem yaşantısında onun yapısından gelen bir muğlaklık vardır. Veli Bey'in kızlarının durumu da bu şekildedir. Bu aile ahlak-ahlaksızlık fayda-zarar ekseninde burjuvazinin gri bölgesinde yaşar.

Burjuvazinin kırık hayatları Şişli'nin büyük caddesinde şık biçimde sergilenirken mahkeme ve hastanelerde gri bölgenin vahşi hikâyesi anlatılmaktadır. 18. ve 19. yüzyıldan sonra burjuvaziyle yükselen iki meslek olan doktorluk ve avukatlık dönüşen dünyanın irili ufaklı bütün hikâyelerinin yer aldığı iki sahne kurar: Mahkemeler ve hastaneler. Halid Ziya romanında mahkemelerden "hayattan, beşeriyetten nefret etmek için oralara uğramak lazımdır..." diye bahsederken hastaneler için "...maddi manevi beşeriyet âlemlerinin en korkunç, en iğrenç bir meşeri..." ifadesini kullanır.



*Kırık Hayatlar* sosyal açıdan Halid Ziya'nın en renkli romanıdır. Alt sınıfların kötü yaşantısı Vedide'nin hizmetçisi Suzidil'le anlatılır. Yazar alt sınıfların toplumun üst katmanları altında ezilişinin sonuçlarını ilk defa bu romanda kaleme almıştır. Romanda Suzidil'in kocası için şu cümleler yer almaktadır: "...cemiyette hissesine düşen aşağı sınıf gayzını evde emrolunabilecek zayıf mahluklardan çıkarmak isteyen canavarca haşin, çarpar, sokar, bir zalimdi..." (Uşaklıgil, 2015, s.90). Alt sınıfın ilkel biçimde şiddete varan öfkesi burjuvazide çok daha incelikli öç almalara dönüşür.

Romanın bir diğer doktor karakteri Bekir Servet'tir. O, alt sınıfın içinde büyümüş hatta kötü yaşantısında kazandığı deneyimlerle gurur duyan bir karakterdir. Onda Ferdi Bey'in katı mantığı ve hesapçılığından fazla olarak insan doğasına dair belli bir kanaat görülür. Halid Ziya'nın tecrübesiz ve idealist baş karakterleri Ömer Behiç'in antitezidir. İnsanlarla kurduğu ilişkiler ona insan doğasının zevk ve çıkarı düşkünlüğünü açık şekilde göstermiştir. İnsan tabiatı üzerine de düşünmüş olan Bekir Servet kendisine takılan Piç Bekir lakabını sahiplendiği gibi "başkasını bedbaht etmemek" koşuluyla zevkine ve çıkarına göre yaşamayı bir erdem sayar.

Ömer Behiç'in ablası Meveddet Hanım girişimci ruhuna sahip akıllı mantıklı bir kadındır. Kerman, onun "...devri için yeni fikirler taşıyan bir kadın olarak..." dikkat çekici bulur (Kerman, 2008, s.141). Memuriyetten ayrılıp muhasebeci olarak şehir şehir dolaştığı eşiyile çocuk sahibi olmamış fakat her gittikleri yerde ucuza gayrimenkul alıp pahalıya satarak hatırı sayılır bir birikim yapmıştır. Kocası Şakir Bey, mantıklı bir hareketle ölümünden önce olası varisleri engellemek için bütün mülkünü -Moretti'nin ifadesiyle robasını- Meveddet Hanım'a devreder. Meveddet Hanım para konusundaki katı mantığını Ömer Behiç'in evindeki misafirliği sırasında da sürdürür. Sığıntı vaziyetinde kalmamak için mutfak masraflarına katılmayı teklif eder, kabul olunmayınca çocuklara hediyeler eve erzak olarak borcunu ödemeye çalışır. Abla kardeş arasındaki ilişki şefkatten çok maddiyata dayalıdır. Kendine Feriköy'de bir ev yaptırırken oturacağı dışında dükkan ve mesken olarak kiraya verilecek daireleri hatta çocuğu olmadığı için mirasını Ömer Behiç'in çocuklarına bırakmayı bile planlamıştır. Ömer Behiç onun bunları borcunu ödemek maksatlı söylediğini düşündüğünden ablasına öfkelenir. Aralarında duyguya dayalı sıcak bir ilişki kalmamıştır. Ömer Behiç'in eniştesi vefat ettikten sonra dul kalan ablasının gelenek gereği yanında yaşaması gerektiğini düşünse de kendine bu durumdan duyduğu rahatsızlığı itiraf etmekten çekinmez. Ablası Meveddet Hanım'ın ona ihtiyaç duymayacak bir birikim sahibi olduğunu öğrendiğinde ise rahatlama duygusuyla birlikte ona eğitim hayatına sağladığı katkıyı ödeyememekten dolayı bir sıkıntı duyar. Ayrıca görümcenin aileye girişi burjuva ailesinin çekirdek yapısına tamamen ters bir durum kabul edilir ve evin iç dengelerini bozacağı gerekçesiyle kabul edilmez.

Romanın bir diğer karakteri olan eski sefaret müsteşarı Sakıp Süleyman Bey ise Osmanlı bürokratik burjuvazisinin zengin bir ferdidir. Mal varlığı için evlendiği yaşlı ve dul Mısırlı karısı ile iki tarafında kendi arzularını tatmin ettiği serbest bir evlilik hayatı yaşarlar. Zenginlik ve gücün etkisiyle kimsenin açıkça ayıplamaya cesaret edemediği bu hayat iki tarafın da faydasıdır. Kadın bu evlilik aracılığıyla Avrupa'nın bürokratik sosyetesine dahil olurken Sakıp Süleyman Bey kendisine her türlü girişimini başarılı kılacak derecede bir servet elde etmiş olur. Sakıp Süleyman Bey karakteri burjuvazinin ahlak anlayışının para ile belirlenmesine örnek olarak romana yerleştirilmiştir.

Halid Ziya'nın burjuvazi idealleriyle yüzleştiği *Kırık Hayatlar* romanı baş karakteri Ömer Behiç'in kurduğu evin iç huzurunun kırılması, ideal ailenin iflas etmesiyle son bulur.

#### 4.8 İmparatorluğun İflası: Nesl-i Ahîr

Halid Ziya'nın son romanı olan *Nesl-i Ahîr*'in tefrikası 1908 yılında Sabah gazetesinde başlamış fakat 1909'da 31 Mart vakası nedeniyle yarım kalmıştır. Bu roman, Halid Ziya'nın Osmanlı bürokratik sınıfını siyasi çerçevesi içinde ele aldığı tek romanıdır.

Roman İstibdad Devri İstanbul'unu geniş bir şahıs kadrosuyla yansıtmaktadır. *Nesl-i Ahîr*'in şahıs kadrosu Osmanlı'da daha sonra milli burjuvazi sınıfını yaratacak ideallere sahip bürokratik burjuva sınıfının aydın zümresidir. Bu zümre Süleyman Nüzhet karakteriyle temsil edilir. Süleyman Nüzhet'in ailesi sarayda yüksek görevlerde bulunmuş, "bir sît-i namus ü haysiyet" sahibi ailedir. Fransa'dan gelen özel dadılarla büyüyen Nüzhet, Mekteb-i Sultanî'ye ardından Fransa'nın en iyi okullarından Lycée Condorcet'ye gönderilir.

İstanbul'un *kibar halkı* tarafından tanınan kırk beş yaşındaki Süleyman Nüzhet, uzun yıllar Paris, Berlin, Viyana, Madrid, Petersburg gibi şehirlerde küçük memuriyetten müsteşarlığa kadar bir çok görevde bulunmuştur. İstanbul'a döndükten sonra giyimi ve tavrıyla Paris'ten henüz gelmiş gibi görünen Süleyman Nüzhet, Fransız görünümünün altında milliyetçi bir insandır. Meşrutiyet'in ilanı ile kazanılan verimlerin İstibdad ortamıyla kaybedilmesini acı bir kayıp olarak görür. Süleyman Nüzhet'in şu cümlesinde yazar sesi açıkça duyulmaktadır: "Otuz sene içinde neler vücuda gelebilir, ne sanatkârlar zuhur eder, ne bestekârlar doğardı." (Uşaklıgil, 2009, s.46). İmparatorluğun kültür hayatındaki gerileme burjuvazinin o güne kadarki çalışmasının verimlerinin boşa çıkışıdır.

Süleyman Nüzhet'in kızı Azra, Beyoğlu'nda bulunan İngiliz okulu High School'u bitirmiştir. Halid Ziya romanlarındaki bütün babalar gibi kızına derin bir sevgiyle bağlı olan Süleyman Nüzhet onun kendi ideallerini temsil eden bir insan haline gelmesiyle gurur duyar: "...Azra evinde hiçbir zaman tembel oturacak bir kadın olmayacaktı." (Uşaklıgil, 2009, s.170-171). Bir

gün baba kız Beyoğlu'nda bir alış verişe çıkarlar. Azra'nın birikmiş parasına babası da katkı yapar ve dört senede bir olmak üzere israf yapmaya hakkı olduğunu söyler. Alacaklarını listelemiş olan Azra bunun bir israf değil gereklilik olduğunu iddia eder. Azra karakterinin ciddiyeti burjuva sınıfının bir özelliği olarak göze çarpmaktadır.

Satıcılarla konuşmasında, babasıyla Fransızca konuşurken onların bozuk Frenkçesine temiz Türkçesiyle cevap verme inadında, zevzekliklere müsaade etmeyen vaz-ı vakarında, babasına müsaade etmeyerek mini mini kurşun kalemiyle kalpeninin üzerinde hesabını yapıp veznede borcunu verişinde, hele ona henüz bir çocuk muamelesi göstermeye cesaret eden bir veznedâra gözlerinnin bir bakışıyla daha ziyade ciddiyete muntazır olduğunu ifade edişinde öyle bir kibalik buluyordu ki kalbinde azim bir itminan ile 'İşte kendisini daima bir hâle-i hürmet ü tazimle muhat tutacak bir hanım kız!...' diyordu (Uşaklıgil, 2009, s.170).

Romanda burjuvazi *en güzide bir sınıf, kibar halkı* gibi takma isimlerle anılmaktadır. Şehir yaşantısında karşı karşıya gelen sosyal tabakaların tutumu vapur yolculuğu sahnesinde şu şekilde tasvir edilir: "...toparlık kadını galiba kendi tabakasının pek çok fevkinde bulduğu bu hanımlar zümresine kinini fırlatmaya müheyya bir vaz-ı cengcûyane takınmış idi." (Uşaklıgil, 2009, s.175)

Romanda siyasi eylemleriyle takip olunacak bir diğer karakter müzisyen İrfan'dır. İrfan'ın babası askeriye sınıfının küçük bir üyesidir ve en çok istediği şey oğlunun doktor, hukukçu, mühendis ya da mimar olmasıdır. Onun devlet memuriyetinde görev almadan yaşabilmesi başlıca gayesidir. Bu tavırda İttihad ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'ne duyduğu tepkinin izleri görülür. Geçirdiği bir rahatsızlık sonucu eğitimine ara veren İrfan evde annesinden kalan piyano başında kendini yetiştirir. En büyük amacı Avrupa'nın bir şehrinde müzik eğitimi almaktır. Oğlunun "...büyük bir piyanist, belki koca bir musikişinas, bir büyük bestekâr" olmasını isteyen babası onu İstanbul'dan kaçıtır. Bu davranışı neticesinde Erzurum'a sürülür ve orada intihar eder. (Uşaklıgil, 2009, s.31-33) İstanbul'da konserler vererek para kazanmak isteyen İrfan'ın durumu şiir kitabıyla ünlenip zengin olmayı düşleyen Ahmet Cemil'den farksızdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür ve refah seviyesi henüz bu sermayenin pazarını oluşturacak kadar gelişmemiştir. Kerman bu durumu şöyle açıklar: "Halit Ziya, arzu edilen meslekle şahsiyet ve saadet arasındaki derin münasebete roman boyunca sık sık yer verilmiştir. Avrupa'da insanlar kabiliyetlerine göre çalışır, kazanır ve mesut olurlar. Türkiye'de kabiliyetlere, tahsile, ihtisasa değer verilmez; dalkavukluk, alçaklık istenir." (Kerman, 2008, s. 143).

İrfan babasının ölümünden sorumlu tuttuğu paşayı öldürmek isteyen örgüte katılır. Onun paşaya suikast düzenleme girişiminden önce Süleyman Nüzhet: “Fakat düşünmelisin ki doğru bir iş görmeye masruf olmayan namusta pek büyük bir kıymet olmaz, hele fâide hiç...” (Uşaklıgil, 2009, s.362) cümlesiyle doğrunun ne pahasına olursa olsun savunulması gerektiğini ancak doğru bir işte fayda bulunabileceğini söyler. Kinine yenik düşen İrfan’ın yerleştiği patlayıcı paşanın sandalyesinin altında sönmüş şekilde bulunur. İrfan yakalanmadan evvel intihar eder.

Osmanlı bürokratik burjuvazisinin gayrimüslim halktan meydana gelen ticaret burjuvazisinin yerine bir milli burjuvazi koyma çabası özel girişimin bir ideal olarak romana yansımaları da beraberinde getirir. Halid Ziya’nın bir bakımdan yarım kalmış son romanı *Nesl-i Ahîr* ise İstibdad Dönemi’nin umutsuzluğunu yansıtmaları bakımından burjuva ideallerinin siyasi bağlamda ortaya konması bakımından önemlidir. Romanda para öncekilerden daha farklı bir yer tutmaktadır. Halid Ziya’nın ilk yedi romanında sadece küçük insanların hayatını mahveden para Nesl-i Ahîr’de yokluğuyla bütün imparatorluğun varlığını tehdit etmektedir. “Para!... Çünkü para çalınacak. Ah, o mülevves para! O çalına çalına memleketi bir harabeye çeviren, milleti bir marîz-i katha benzeten, sonra bütün bizleri, bu bîçare evlâd-ı vatani kahr ü ye’s’e mahkûm eden o menhus şey” (Uşaklıgil, 2009, s.100).

## 5. SONUÇ

Burjuva kelimesinin ortaya çıkışı ve tarihteki kullanımları boyunca edindiği yeni anlamlar incelendiğinde bu kelimenin kullanıldığı dillerde birtakım özel haklara sahip olan şehir halkını karşıladığı görülür. Beden emeğine dayalı bir işte çalışmayan, yasal ayrıcalıklara sahip burjuva bunların yanısıra yaşam biçimiyle de diğer insanlardan ayrılır. Avrupa’da 11. yüzyılda tarih ve siyaset alanlarında etkili olan burjuva sonraki yüzyıllarda şehirlerin gelişmesiyle güç kazanır. Şehirlerin nüfusunun artmasıyla ticaret alanı genişlemiş böylece burjuva servet sahibi bir sınıf haline gelmiştir.

Sanayi Devrimi kısa sürede Avrupa’nın çehresini yeniden şekillendirmiştir. Ticaretin küreselleşmesi pazara yeni ürünlerin gelmesini sağlamış, sömürge ticareti yapan gemilerin riskli yolculuklara çıkmasıyla bankacılık ve sigortacılık sektörleri ortaya çıkmıştır. Dünya ticaret yollarının kesişme noktalarında bulunan büyük şehirlerde zenginleşen burjuvazi için birçok eğlence mekanı ortaya çıkmıştır. Kafeler, kitapçılar, tiyatrolar özel kulüpler, bilim dernekleri burjuvazinin kendine ait bir kültür oluşturmasını hızlandırmıştır. Özellikle gazetelerin varlığı, burjuvazinin ortak bir zihinsel alan oluşturmasını orta sınıfın ideallerinin dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Bu idealler mülkiyetin ve kültürün ortak alanının verimleridir.

Orta sınıf hayatını zekice çalışarak kazanan, her bakımdan özgür, dürüst, dengeli, tutumlu ve çıkarlarına düşkün bir insan tipini idealize eder. Bu dönemde eğitim ücretsiz hale gelir ve yaygınlaşır. Bu durum da burjuvanın ideallerini yaymak için kullandığı bir yöntemdir. Hayatı verimli kılma çabası orta sınıfların evi yeniden düzenlenmesine yol açar. Mimari zamanla değişir ev küçük ve şahsi odalara bölünür. Her oda işlevine göre adlandırılır. Mutfak ve yemek odası ayrılır. Çocukların kendilerine özel odalarında vakit geçirmeye başlar. Burjuvanın sermayesi yalnızca mülk değildir. Sosyal bağlantıların kazanç kapısı haline gelmesiyle evlilik de bir yatırıma dönüşür. Ailenin çekirdeğini oluşturduğu toplumda çocuk, burjuva ideallerinin mirasçısıdır. Avrupa toplumlarında burjuvazinin yarattığı değişim bu noktada önem kazanmaktadır. Kendi değer dünyasıyla günlük hayatı her yönüyle kuşatan burjuvazi zamanla geleneğin yerini alır ve bir tüketim toplumu yaratır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda statülerin padişah tarafından belirlenmesi toplumsal tabakaların oluşmasını uzun yıllar boyunca engellemiştir. Devlet görevlisi olarak

çalışmak padişaha yakınlığın dolayısıyla güç kazanmanın tek yolu olduğu için ticaret gayrimüslim halka terk edilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren imparatorluğun sürekli yenildiği savaflara girmesi yabancı devletlere ekonomik tavizler vermesine yol açar. Ticaret pazarında Avrupa'lı devletlerin üstünlüğü henüz kapitalist ekonomiye geçemeyen Osmanlı'nın borçlanmasına sebep olur. Avrupalı devletlerle kurulan yeni ekonomik ilişkiler Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaretle uğraşan gayrimüslim halkın servet edinmesinin yolunu açar. Türk ve Müslüman halkın azınlıkta olduğu ticaret burjuvazisi Osmanlı'nın büyük şehirlerine yerleşen yabancı devlet görevlilerinin himayesinde ayrıcalıklı bir konum kazanır. Savaflarda yaşanan yenilgileri engellemek isteyen padişah yabancı devletlerden aldığı borçlarla modern askeri okullar kurar. 18. yüzyıldan itibaren farklı alanlarda açılan okullara Avrupa'dan birçok eğitimci gelir. Osmanlı üst düzey bürokratlarının çocukları bu okullar aracılığıyla Avrupa burjuvazisinin değerlerini benimsemeye başlamıştır. Diğer yandan güç kazanan ticaret burjuvazisi de kendi eğitim kurumları aracılığıyla aynı değerleri -pozitivizm ve materyalizmi- yaydığı görülmektedir. Bu okullarda yetişen öğrenciler padişaha değil halka faydalı olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir.

Gayrimüslimlerde bu düşünce ayrılıkçı hareketlere yol açarken bürokratik burjuvazi reformlarla padişahın gücünü sınırlarmaya çalışır. 1865 yılında doğan Halid Ziya'nın ailesi İzmir'de halı ticareti yapmaktadır. Gayrimüslimlerin sayıca kalabalık olduğu ticaret burjuvazisinde bulunan az sayıdaki Türk ve Müslüman aileden biri olan Uşşakîzadeler, içinde buldukları sosyal sınıfın değer dünyasına uygun olarak çocuklarının eğitime sonra derece özen gösterirler. Çok küçük yaşlardan itibaren Halid Ziya'nın kültürel sermayesine yatırım yapılmıştır. Yazar özel hocalardan aldığı Fransızca, İngilizce, Almanca, Rumca ve Farsça derslerinin yanı sıra arkadaşlık ettiği Levanten çevresine uyum sağlayabilmek için dans da öğrenmiştir. Gayrimüslimlerin eğitim gördüğü bir rahip okuluna giden Halid Ziya daha sonra bir dönem babasının ticarethanesinde çalışmıştır. Uzun yıllar bankada memurluk yapan yazar, İstanbul'a geldikten sonra Reji idaresinde görev alır. İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin önerisiyle Sultan Reşat'ın Mabeyn başkatipliğini yapan Halid Ziya, Osmanlı'nın bürokratik burjuvazisini de oldukça yakından tanımaktadır. Bu bakımdan Halid Ziya'nın Osmanlı burjuvasını temsil etmek için iyi bir figür olduğu söylenebilir.

Türk edebiyatında burjuvazinin romana etkisinin incelendiği bu araştırmada Halid Ziya ele alınan konuların kesişim noktasını oluşturmaktadır. Bu tezde Halid Ziya'nın

romanları tefrika edilme sırasına göre yakın okuma yöntemiyle incelenmiştir. İncelemede Franco Moretti'nin *Tarihle Edebiyat Arasında Burjuva* adlı kitabında burjuva anlatılarını çözümlmek için kullandığı kavram ve anahtar sözcükler kullanılmıştır.

Halid Ziya'nın ilk romanı *Sefile*'de burjuva sınıfının temsiliyeti yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte kalabalıklaşan şehir yaşantısının sorunlarından biri olan fuhuşun olumsuz bir durum olarak ele alınması karakterler aracılığıyla yansıtılmasa da yazarın burjuva zihniyetinde olduğunu gösterir niteliktedir. *Sefile*'de fakir bir genç kız için iffetin servetle eş değer olduğu ifade edilir. Ayrıca bu romanda Mazlume karakteri üzerinden bedeninin sermayeleşmesi vurgulanmıştır.

Yazarın ikinci romanı *Nemide* tamamen burjuva sınıftan oluşan bir şahıs kadrosu içinde geçmektedir. Bir konfor alanı olarak evin idealize edildiği ilk Halid Ziya romanıdır. Burjuva yaşantısı özellikle Şevket Bey üzerinden aktarılmış, çocuklara yapılan yatırım, günlük hayatın verimli biçimde planlanması gibi konular anlatılmıştır. *Nemide*'de dikkat çeken nokta bir önceki romana kıyasla ekonomik açıdan daha iyi durumda olan Nahit karakteri için "sevilen kişi"nin servet olatağı tanımlanmasıdır. Evliliğin duygusal boyutu kadar ekonomik çıkar için gerçekleştirilebileceğinin ilk nüveleri bu romanda karşımıza çıkar. Ayrıca burjuvazi için ideal bir meslek olan doktorluk ilk defa bu romanda Nail karakteriyle işlenir.

*Bir Ölüünün Defteri* biçim bakımından yazarın önceki romanlarından ayrılmakla birlikte yine bir aşk üçgeninin anlatılması bakımından onları tekrar eder. Bu romanda Moretti'nin anahtar sözcüklerinden faydalı ve ağırbaşlı üzerinde durulduğu görülmektedir. Romanın ana karakteri Vecdi, aradan çekilmesinin daha faydalı olacağı bir aşk üçgeninde ağırbaşlı bir şekilde gerekeni yapar. Bu romanda sınıf atlayan bir karakter olarak Hüsamettin de önemlidir. Anadolu'dan gelip Galatasaray Sultanîsi'ni bitiren Hüsamettin edindiği kültürel sermaye sayesinde bir gazetede yazar olur. Bu bakımdan Hüsamettin, Halid Ziya'nın kültürel sermaye aracılığıyla para kazanan ilk burjuva karakteridir.

Yazarın dördüncü romanı *Ferdi ve Şürekâsı* ticaret burjuvazinin çok yönlü biçimde ele alındığı bir anlatıdır. Moretti'nin roba şeklinde bahsettiği mülk en çok bu romanda önem kazanmıştır. Romanın baş karakteri Ferdi Bey hayatını kazanmaya ve mülkünü genişletmeye adanmış çıkarlarına düşkün, ciddi bir iş adamı olarak tarif edilir. Kötücül

tavırlar sergilese de Halid Ziya bu karakteri mizahi bir üslupla anlatmaktadır. Mülk sahibi olmasına rağmen burjuva değerlerini benimseyememiş Ferdi Bey'in evi konfordan çok lüks olarak adlandırılabilir bir eşya yığınıyla bezelidir. Romanda sınıf atlayan İsmail Tayfur karakteri üzerinden tesir kavramı örneklendirilir. Sefile ve Nemide romanlarında karşımıza çıkan sevginin sermayeleşmesi bu romanda Saniha karakteri üzerinden işlenmiştir.

Halid Ziya *Mai ve Siyah*'ta burjuvaziyi oldukça çeşitli ve çok yönlü şekilde ele almıştır. Bu romanda kültürel sermayenin henüz tam anlamıyla burjuvazinin değerlerini benimseyememiş toplumda kendine alıcı bulması ve iflas etmesi anlatılır. Ahmet Cemil karakteri üzerinden para için çalışma ve zevk için çalışma arasındaki farklar ortaya konulmuştur. Özel girişimin olumlanması Vehbi Bey ve Ali Şekip karakterlerinde karşımıza çıkar. Ağırbaşlı ve ciddi bir burjuva figürü olan Hüseyin Nazmi ise gerek maddi gerek kültürel sermayesiyle orta sınıf piramidinin en üst noktalarında yer almaktadır. Hüseyin Nazmi'nin evi burjuva konforunu yansıtmaya bakımdan idealize edilir. Yazarın toplumun farklı kesimlerine dair gözlemlerinin de yer aldığı romanda işçi sınıfına dair tasvirler bulunmaktadır.

Burjuvazinin kendi içinde çatışmalara girdiği gri bölgede geçen *Aşk-ı Memnu* yazarın sosyal yaşantıyı en az anlattığı romanıdır. Ekonomik ve sosyal yatırım amacıyla gerçekleşen evliliğin Nihat Bey ve Bihter karakterleriyle anlatıldığı romanda çocukların eğitimi, ev içi yaşantının konforunu sağlayan eşyalar büyük yer tutmaktadır. Melih Bey takımı ve Adnan Bey'in aile hayatı karşılaştırılarak burjuva taklidi ve aslı arasındaki fark anlatılır. Burjuvazinin en üst tabakasıyla anlatıldığı romanda bu sınıfın takma adlarına yazarın diğer romanlarına nazaran daha fazla yer verilmiştir. Bu durum burjuvazinin yüksek tabakasının yaşantısının toplumun diğer kesimlerinden farkına işaret etmektedir.

*Kırık Hayatlar* konfor ve mahremiyet alanı olarak evin adeta roman kişisi gibi işlendiği bir Halid Ziya romanıdır. Sosyal sınıfların birbirleriyle karşı karşıya gelişi, değer dünyalarının çatışması ve burjuva ideallerinin sorgulanması özellikle Ömer Behiç karakteri üzerinden verilmiştir. Halid Ziya'nın doktor karakterleri içinde en fazla idealize edilmiş olan Ömer Behiç'tir. Ömer Behiç'in ablası Meveddet Hanım ise parasını akıllıca yöneten bir kadın karakter olması bakımından dikkat çekicidir. Romanda toplumsal sınıfların karşılaştığı yerler mesire yerleri, hastane ve



mahkemelerdir. Halid Ziya'nın burjuva idealleriyle yüzleştığı romanda bu sınıfın gri bölgesinde gerçekleşen ikiyüzlü yaşantıya ışık tutulur.

*Nesl-i Ahîr* ise bürokratik burjuvazinin siyasi ideallerinin ele alınması bakımından Halid Ziya'nın romanları içinde özel bir yere sahiptir. Bu romanın geniş şahıs kadrosunda toplumun birçok sınıfından insanın hayat ve idealleri aktarılmıştır. İstibdad Dönemi'nin baskıcı atmosferinin kaleme alındığı roman Osmanlı İmparatorluğu'nun burjuva idealleri ışığında incelenmesinin bir örneğidir. Süleyman Nüzhet karakteri Avrupa'da eğitim görmüş, burjuva idealleriyle yetişmiş son derece milliyetçi bir karakter olarak imparatorluğun sürüklendiği uçuruma bakarak devrin tahlilini yapmaktadır. Yazarın önceki romanlarında karakteri iflasa sürükleyen parasızlık bu romanda imparatorluğun sonunu getirmesiyle ele alınır.

Halid Ziya'nın romanlarında burjuvazinin *kibar alemi*, *kibar takımı*, *kibar halkı*, *kibarzadeler*, *mümtaz sınıf*, *en güzide bir sınıf*, *şehrin kibar hayatı* gibi takma isimlerle anıldığı görülmektedir. Romanlarda ele alınan karakterler iktisadi, sosyal ve kültürel sermayeleriyle yükselmeye çalışmakta istisnasız her seferinde yaptıkları yatırım iflasla sonuçlanmaktadır. Osmanlı toplumunda tam manasıyla teşekkül edememiş burjuvazi kendi değer dünyasını toplumun geneline kabul ettirememekte bu nedenle iç çatışmaya düşmektedir. Bu bakımdan iflas hâlinin yazarın son romanı *Nesl-i Ahîr*'de Osmanlı'nın iflası şeklinde geniş bir anlamda ifade bulması oldukça anlamlıdır.



## KAYNAKLAR

### A) Kitaplar

- Akyıldız, A.** (2015), Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andrews, W. G.** (2012). Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bekmen, A.** (2012). “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 163-251.
- Belge, M.** (2008). Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berkes, N.** (2015). Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F.** (2012). “Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 50-114.
- Boratav, K.** (2008), Türkiye İktisat Tarihi, Ankara: İmge Yayınları.
- Bourdieu, P.** (1986). “The Forms of Capital”, Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education içinde, Westport, CT: Greenwood, ss. 241-258.
- Develi, H.** (2013), Osmanlı’nın Dili, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gill, G.** (2008). Bourgeoisie, State, and Democracy, Oxford: Oxford University Press.
- Göçek, F. M.** (1999). Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Habermas, J.** (2003). Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü, çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul: İletişim yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F.** (2010). Halit Ziya Uşaklıgil, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İleri, S.** (1981). Aşk-ı Memnu ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri, İstanbul: Yazko.

- İnalçık, H.** (2003). Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalçık, H.** (2003). Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K.** (2013). Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, A. Y.** (2012). “19. Yüzyıl İzmir’inde Tüccarlar ve Esnaf ve Hacıağalar, Beyler ve Frenkler”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret, der. F. Demirel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kerman, Z.** (2008), Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Keyder, Ç.** (2014), Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocka, J. Ve Mitchell, A.** (der.) (2015). 19. Yüzyıl Avrupası’nda Burjuva Toplumunu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F.** (2007). Komünist Parti Manifestosu, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yazılama.
- Marx, K.** (1975). “The Class Struggles in France, 1848 to 1850”, Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels içinde, Moskow: Progress Publishers, ss. 45-145.
- Melton, J.** (2011). Aydınlanma Avrupa’sında Kamunun Yükselişi, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Merriman, J.** (2018). Rönesans’tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Say Yayınlar.
- Moretti, F.** (2015). Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva, çev. Eren Buğlalılar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moretti, F.** (2005). Modern epik: Goethe’den Garcia Marquez’e Dünya Sistemi, çev. Nurçin İleri ve Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özkaya, Y.** (1985). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, Ankara: Aslımlar Matbaası.
- Ortaylı, İ.** (1987), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Hil Yayın.
- Pernaud, R.** (1991). Burjuvazi, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Recaizade Mahmut Ekrem** (1314). Araba Sevdası, İstanbul: Âlem Matbaası.

- Sombart, W.** (2008). *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tanpınar, A. H.** (2010). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H.** (2007). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2016a). *Sefile*, haz. Ö. Faruk Huyugüzel, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2016b). *Nemide*, haz. Berna Sağıroğlu, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2016c). *Bir Ölünün Defteri*, haz. Orhan Oğuz, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2016d). *Ferdi Ve Şürekâsı*, haz. Samet Öz, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2018a). *Mai ve Siyah*, haz. Handan İnci, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2018b). *Aşk-ı Memnu*, haz. Handan İnci, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2015). *Kırık Hayatlar*, haz. Seval Karadeniz, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2009). *Nesl-İ Ahîr*, haz. Alev Sınar Uğurlu, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2017). *Kırk Yıl*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z.**, (2019). *Saray ve Ötesi*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uysal, Z.** (2014). *Metruk Ev Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünaydın, R. E.**, (1972). *Diyorlar Ki*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Yalçın, H. C.** (1935). *Edebî Hatıralar*, İstanbul: Akşam Kitaphanesi.

## B) Süreli Yayınlar

- Aydın, E.** (2004). 19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam, 15 (15), 185-207.
- Duman, M. Z.** (2007), “Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili”, Sosyoekonomi, C. 5, Ss. 33-46.
- Kırlı, E .** (2010). Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımında Yaşanan Değişim. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12), 39-51.
- Koçak, O.** (1996). Kaptırılmış İdeal: Mai Ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme. Toplum Ve Bilim Dergisi, (70), 94-132.
- Ortaylı, İ.** (1988), “Osmanlı Kançılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, Tarih Boyunca Paleografya Ve Diplomatik Semineri, 30 Nisan - 2 Mayıs 1986, Bildiriler, ss. 153-168, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

## C) Tezler ve Yayınlanmamış Çalışmalar

- Ateş, M.** (2003), Servet-i Fünun Romanlarında Batılılaşma Analizi ve Kimlik Tipleri, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aymaz, G.** (1998), Toplumsal iletişim ve edebiyat- Osmanlı modernleşmesi ve aydın kimliği açısından Türk romanında küçük burjuva etiği, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Keleş, E.** (2009), Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

#### **D) Ansiklopedi ve Sözlükler**

**Akalın, Ş ve diğerleri** (2015). Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu.

**Harris, W. H. & Levey, J. S.** (Ed.) (1975). The New Columbia Encyclopedia, Columbia: Columbia University Press.

**İpşirli, M.** (2001). “Kapı Halkı”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. 24, ss. 343-344.

**Karaağaç, G.** (2015). Türkçenin Alıntılar Sözlüğü, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayıncılık.

**Özön, M. N.** (1962). Türkçede Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.

**Pakalın, M. Z.** (1971). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

**Pakalın, M. Z.** (1972). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

**Şemsettin Sami** (2017). Resimli Kâmûs-I Fransevi, İstanbul: Mihran Matbaası.





## ÖZGEÇMİŞ

Neşe Pelin Kaya, 1991 yılında İstanbul'da doğdu. Kandilli İlköğretim Okulu'nu bitirdikten sonra Haydarpaşa Anadolu Teknik Lisesi, Bilişim Sistemleri bölümünü kazandı. Lisede Yazılım ve Programcılık dalında dersler aldı. 2010 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2015 yılında aynı üniversitenin Yeni Türk Edebiyatı programında Yüksek Lisans yapmaya başladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi bünyesinde kurulan Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi'nde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın evrakının dijitalleştirilmesi, eserlerine dayalı dijital haritaların hazırlanması çalışmalarında görev aldı.